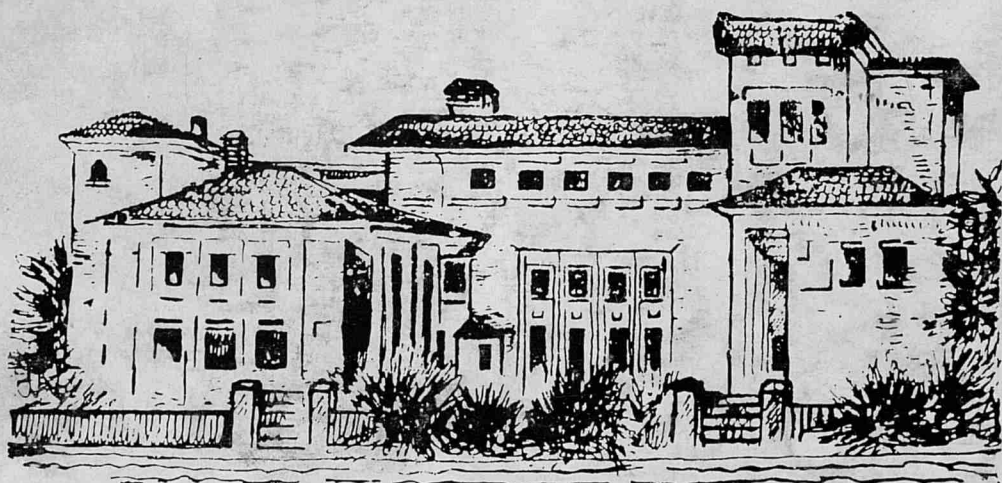

ACADEMIA ROMÂNĂ
INSTITUTUL DE ISTORIE „N. IORGA”

REVISTA ISTORICĂ

fondator N. Iorga

Serie nouă, tomul 6, 1995

11 – 12

Noiembrie – Decembrie

EDITURA ACADEMIEI ROMÂNE

www.dacoromanica.ro

ACADEMIA ROMÂNĂ
INSTITUTUL DE ISTORIE „N. IORGA”

COLEGIUL DE REDACȚIE

ȘERBAN PAPACOSTEA (*redactor șef*), VENERA ACHIM,
PAUL CERNOVODEANU, VIRGIL CIOCÎLTAN, FLORIN CON-
STANTINIU, EUGEN DENIZE, ANDREI EȘANU, GEORGETA
PENELEA-FILITTI, NAGY PIENARU, APOSTOL STAN, ION
STANCIU

„REVISTA ISTORICĂ” apare de 6 ori pe an în numere duble.

În țară, revista se poate procura pe bază de abonament la :
RODIPET S.A., Piața Presei Libere nr. 1, Sect. 1, P.O. Box 33-57,
Fax 401-222 6407, Tel. 401-618 5103; 401-222 4126, București,
România; ORION PRESS INTERNATIONAL S.R.L., Șos. Olteniței
35-37, Sect. 4, P.O.Box 61-170, Fax 401-312 2425; 401-634 7145,
Tel. 401-634 6345, București, România ; AMCO PRESS S.R.L.,
Bd. N. Grigorescu 29 A, ap. 66, Sect. 3, P. O. Box 57-88, Fax
401-312 5109, Tel. 401-643 9390 ; 401-312 5109, București,
România.

La revue “REVISTA ISTORICĂ” paraît 6 fois par an en numéros
doubles.

Toute commande de l'étranger pour les travaux parus aux Éditions de
l'Académie Roumaine sera adressée à: RODIPET S.A., Piața Presei
Libere nr. 1, Sect. 1, P. O. Box 33-57, Fax 401-222 6407, Tel.
401-618 5103; 401-222 4126, București, România; ORION PRESS
INTERNATIONAL S.R.L., Șos. Olteniței 35-37, Sect. 4, P.O.Box
61-170, Fax 401-312 2425; 401-634 7145, Tel. 401-634 6345,
București, România.

REDACȚIA:

ION STANCIU (*redactor șef adjunct*);
NAGY PIENARU; VENERA ACHIM

Manuscrisele, cărțile și revistele pentru
schimb, precum și orice corespondență se
vor trimite pe adresa redacției revistei
„REVISTA ISTORICĂ”, B-dul Aviatorilor,
nr.1, 71247-București, tel. 650.72.41.

EDITURA ACADEMIEI ROMÂNE

Calea 13 Septembrie nr.13, Tel. 410.32.00

www.dacoromanica.ro

REVISTA ISTORICĂ

SERIE NOUĂ
TOM VI, NR. 11 – 12
Noiembrie – Decembrie 1995

S U M A R

MĂRI, OCEANE, FLUVII

- ȘERBAN PAPACOSTEA, Maurocastrum și Cetatea Albă: identitatea unei așezări medievale 911
RADU MANOLESCU, Cultura urbană la Dunărea de Jos (secolele XIII-XIV) 917
PAUL CERNOVODEANU, Relațiile Angliei cu Principatele dunărene în secolul al XVIII-lea. Vedere de ansamblu 925

DOCUMENTAR

- VIRGIL CIOCÂLTAN, Alanii și începuturile statelor românești 935
STOICA LASCU, Din istoria Dobrogei de sud în cadrul Românicii întregite (1913-1940) 957

- IRINA GAVRILĂ, Calculatorul în demografia istorică 977

VIAȚA ȘTIINȚIFICĂ

- Sesiunea anuală de comunicări a Institutului de istorie „N. Iorga” – București, 19-20 iunie 1995 (*Nagy Pienaru*); Lectoratul de vară al Societății de Științe Istorice din România – ediția 1995, Cluj-Napoca, 6-16 iulie 1995 (*Constantin Șerban*); Un congres internațional de științe istorice, Montréal, 27 august – 3 septembrie 1995 (*Andrei Pippidi*); Stagiul de cercetare în Germania (*Mihai Sorin Rădulescu*) 993

NOTE

- PHOTIS APOSTOLOPOULOS, *Inventaire méthodique de linguistique byzantine (grec médiéval). Essai d'une bibliographie raisonnée des travaux sur la langue byzantine (1880-1975)*, Éditions Vaniyas, Salonique, 1994, 642 p. (*Șerban Papacostea*); ENRICO BASSO, *Genova: un impero sul mare*, Cagliari, 1994, 343 p. (*Eugen Denize*); *Produzione e commercio della carta e dell libro secc. XIII-XVIII. Atti della*

- „*Ventitreesima Settimana di Studi*”, 15-20 aprile 1991, a cura di Simona Cavaciocchi, Firenze, 1992, 1039 pp. (*Ruxandra Moașa*); DOROTHY GIES MC GUIGAN, *Familie Habsburg, 1273 bis 1918*, Verlag Ullstein, Frankfurt/Main, Berlin, 1994, 629 p. (*Ileana Căzan*); PAUL PĂLTĂNEA, *Istoria orașului Galați de la origini până la 1918*, Edit. Porto-Franco, Galați, 1994-1995, 2 vol., 388 + 399 p. (*Ștefan Delureanu*); GEO PISTARINO, *La capitale del Mediterraneo: Genova nell medioevo*, în *Collona storica di fonti e studi italo-ellenica*, diretta da Geo Pistarino e Andreas Mazarakis, Genova, 1993, 353 p. (*Eugen Denize*); MURAT YÜKSEL, *Trabzon’da Türk-Islâm eserleri ve kitabeler* (Construcțiunile și inscripțiile turco-islamice de la Trabzon), Trabzon Valiliği Yayınları No 3, Istanbul, 1991, 3 vol. (*Adrian Tertecel*)..... 1001

REVISTA REVISTELOR DE ISTORIE

- „*Analele Dobrogei – 75 de ani de la apariția primului număr*”, Serie nouă, anul I, nr. 1, Edit. Muntenia, Constanța, 1995, 286 p. (*Daniel Flaut*) 1011
- „*Il Mar Nero*”, 1994, nr. 1, 290 p. (*Adrian Tertecel*)..... 1013
- „*Dix-Huitième Siècle*”, 1993, nr. 25, *L’Europe des Lumières*, 662 p.; 1994, nr. 26, *Economie et politique*, 701 p. (*Nicolae Liu*) 1014

REVISTA ISTORICĂ

NEW SERIES

TOME VI, Nos 11 – 12

November – December 1995

CONTENTS

SEAS, OCEANS, RIVERS

- ȘERBAN PAPACOSTEA, Maurocastrum and Cetatea Albă : The Identity of a Medieval Settlement 911
- RADU MANOLESCU, Urban Culture in the Lower Danube (13th – 14th Centuries)..... 917
- PAUL CERNOVODEANU, Relations Between England and the Danubian Principalities in the 18th Century. A General View..... 925

DOCUMENTARY

- VIRGIL CIOCĂLTAN, The Alans and the Beginnings of the Romanian States..... 935
- STOICA LASCU, Aspects of the History of Southern Dobrogea as Part of Reunited Romania (1913-1940) 957
- IRINA GAVRILĂ, The Computer in Historical Demography..... 977

SCIENTIFIC LIFE

- The Annual Session of Communications of the Institute of History „N. Iorga” – Bucharest, 19-20 June 1995 (*Nagy Pienari*); Summer Course of the Society of Historical Sciences of Romania – The 1995 Edition, Cluj-Napoca, 6-16 July 1995 (*Constantin Șerban*); An International Congress of Historical Sciences, Montréal, 27 August – 3 September 1995 (*Andrei Pippidi*); Research Stage in Germany (*Mihai Sorin Rădulescu*) 993

NOTES

- PHOTIS APOSTOLOPOULOS, *Inventaire méthodique de linguistique byzantine (grec médiéval). Essai d'une bibliographie raisonnée des travaux sur la langue byzantine*

„Revista istorică”, tom VI, nr. 11– 12, p. 907–1018, 1995

- (1880-1975), Éditions Vanias, Salonique, 1994, 642 pp. (Șerban Papacostea); ENRICO BASSO, *Genova: un impero sul mare*, Cagliari, 1994, 343 pp. (Eugen Denise); *Produzione e commercio della carta e dell libro secc. XIII-XVIII. Atti della 6Ventitreesima Settimana di Studi*, 15-20 aprile 1991, a cura di Simona Cavaciocchi, Firenze, 1992, 1039 pp. (Ruxandra Moașa); DOROTHY GIES MC GUIGAN, *Familie Habsburg, 1273 bis 1918*, Verlag Ullstein, Frankfurt/Main, Berlin, 1994, 629 pp. (Ileana Căzan); PAUL PĂLTĂNEA, *Istoria orașului Galați de la origini până la 1918* (The History of the Town of Galați From the Beginnings and Up to 1918), Edit. Porto-Franco, Galați, 1994-1995, 2 vols, 388 + 399 pp. (Ștefan Delureanu); GEO PISTARINO, *La capitale del Mediterraneo: Genova nell medioevo*, in *Collona storica di fonti e studi italo-ellenica*, diretta da Geo Pistarino e Andreas Mazarakis, Genova, 1993, 353 pp. (Eugen Denise); MURAT YÜKSEL, *Trabzon'da Türk-Islâm eserleri ve kitabeler* (Turkish-Islamic Buildings and Inscriptions in Trabzon), Trabzon Valiliği Yayinlari No. 3, Istanbul 1991, 3 vols (Adrian Tertecel)..... 1001

REVIEW OF HISTORY REVIEWS

- „Analele Dobrogei – 75 de ani de la apariția primului număr”, New Series, An. I, No. 1, Edit. Muntenia, Constanța, 1995, 286 pp. (Daniel Flaut)..... 1011
 „Il Mar Nero”, 1994, No. 1, 290 pp. (Adrian Tertecel)..... 1013
 „Dix-Huitième Siècle”, 1993, No. 25, *L'Europe des Lumières*, 662 pp.; 1994, No. 26, *Economie et politique*, 701 pp. (Nicolae Liu)..... 1014

MĂRI, OCEANE, FLUVII

MAUROCASTRUM ȘI CETATEA ALBĂ: IDENTITATEA UNEI AȘEZĂRI MEDIEVALE

ȘERBAN PAPACOSTEA

La gura Nistrului, pe unul din malurile lacului sau limanului pe care îl formează fluviul înainte de a se întâlni cu marea, străjuia din vremuri vechi o fortăreață pe care bizantinii au numit-o *Maurocastrum* (de unde genevezul Moncastrum sau Maocastro), Cetatea Neagră. Și tot pe limanul Nistrului, izvoarele bizantine semnaleză existența unei cetăți care de asemenea poartă un nume cromatic, opus însă culorii negre, anume *Asprokastron* sau Cetatea Albă (cu diverse variante: Albi Castrum, Bialgorod, din slavă, Akkerman, din limbile turcice).

Majoritatea izvoarelor medievale confundă cele două așezări; unele întrebunțează alternativ numele de Bialgorod și Maurocastrum. Un călător apusean, Ghillebert de Lannoy, care a ajuns în Moldova, la gura Nistrului, în vremea lui Alexandru cel Bun, numește cetatea de la vărsarea fluviului în liman „Mancastre” și „Bellegard”¹. Până într-o vreme foarte apropiată, identitatea celor două așezări, constatată de Ghillebert de Lannoy, a fost considerată un fapt sigur de istoricii care s-au ocupat de trecutul și localizarea cetății de pe limanul Nistrului. În acest sens a soluționat Nicolae Iorga problema celor două nume cromatice opuse, aplicate uneia și aceleiași așezări: „Maurokastron nu exclude pe Asprokastron; pentru Pecenegi puteau să fie albe zidurile de *peatră*, și nu de lemn, care se înegrește de vreme mult mai tare, ale vechiului castel bizantin, poate cu bază romană, care era *negru* însă, ca o ruină, pentru Greci. Un lucru e cu totul sigur; că Genevezii numeau Cetatea-Albă Maocastrum întâi și apoi Moncastrum și e evident că Maocastrum vine de la Moncastrum. Deci, pe de o parte un castel *negru* al *Grecilor* a trebuit să fie la limanul Nistrului când s-au așezat Genovesii cari l-au făcut înfloritor; iar, pe de altă parte, în aceeași vreme, aceeași cetate era albă pentru Români și neagră pentru Greci și Genovesi. Ceea ce era posibil pentru aceștia în secolul al XIV-lea putea să fie și în al X-lea pentru Bizantini și Pecenegi”². Concluzia lui Nicolae Iorga s-a impus fără obiecții, într-atât părea de logică și concordantă cu sursele medievale, cele mai însemnate cel puțin³.

¹ *Călători străini despre țările române*, I, ed. M. Holban, București, 1968, p. 50.

² N. Iorga, *Studii istorice asupra Chinei și Cetății-Albe*, București, 1899, p. 27.

³ Aceeași interpretare, aproape șapte decenii mai târziu, la C. C. Giurescu, *Târguri sau orașe și cetăți moldovene din secolul al X-lea până la mijlocul secolului al XVI-lea*, București, 1967, p. 200-201.

Un document genevez din 1360, publicat nu cu mulți ani în urmă, a semnalat însă existența concomitentă a două așezări care par distincte: Asperum Castrum și Moncastru⁴, constatare care aruncă un dubiu asupra concluziei categorice a istoricilor cu privire la identitatea așezării care se ascunde sub un dublu nume.

Independent de sursa geneveză, o cercetare recentă, pornind de la constatarea incontestabilă a existenței unei așezări cu numele Czarnigrad-Cetatea Neagră – pe malul stâng al limanului Nistrului, a propus o nouă soluție pentru raportul dintre cele două cetăți: „Czarnigrad trebuie localizat pe malul răsăritean al Nistrului în fața Akkermanului, la vadul cel mai sudic pe unde putea fi trecut fluviul înaintea de *liman*”⁵, afirmă autorul acestei interpretări, Matei Cazacu. Afirmația distinge categoric Cetatea Albă și Cetatea Neagră, despărțite de limanul Nistrului, fără însă a clarifica raportul dintre Czarnigrad și Maurocastrum.

Cercetările pe care le-am întreprins cu privire la rolul drumului moldovenesc în vremea hegemoniei comerciale a genevezilor în Marea Neagră⁶, drum a cărui legătură cu marea se realiza prin punctul nodal de pe limanul Nistrului, ne-au sugerat o altă soluție pentru dubletul toponimic Maurocastrum-Cetatea Albă, dublet care, aparent paradoxal, exprimă în același timp dualitatea celor două așezări și identitatea lor.

Maurocastrum și Asprocastrum sunt numele a două așezări, pe care unele surse le disting și nu prin inadvertență; în același timp, cele două așezări erau într-atât de legate între ele, încât în cele mai multe izvoare, ele par a se identifica, opinie împărtășită până de curând și de istoriografia modernă. Strânsa legătură dintre cele două așezări e sugerată de echivalarea numelui lor de unele mărturii medievale dintre cele mai însemnate. Mai înainte amintitul Ghillebert de Lannoy exprimă în următorii termeni identitatea așezării care purta două nume: „Și am ajuns la o cetate întărită și port la Marea cea Mare [=Marea Neagră] numită Mancastre [=Moncastru] sau Bellegard [=Bielgorod, Cetatea Albă] unde locuiesc genevezi, români și armeni”⁷.

Instrucțiunile înmânate în 1504 unei solii polone trimise la Veneția amintesc așezările portuare Moncastru și Licostomo, despre care textul adaugă că sunt numite „în limba populară Album Castrum și Chilia”⁸. Așadar din nou și din sursă autorizată apare identitatea așezării cu dublu nume. Dar, în același timp, deosebirea dintre ele e o realitate, semnalată de alte surse nu mai puțin credibile;

⁴ M. Balard, *Gênes et l'Outre-Mer*, II, *Actes de Kilia du notaire Antonio di Ponzò 1360*, Paris-La Haye-New York, 1980, p. 85.

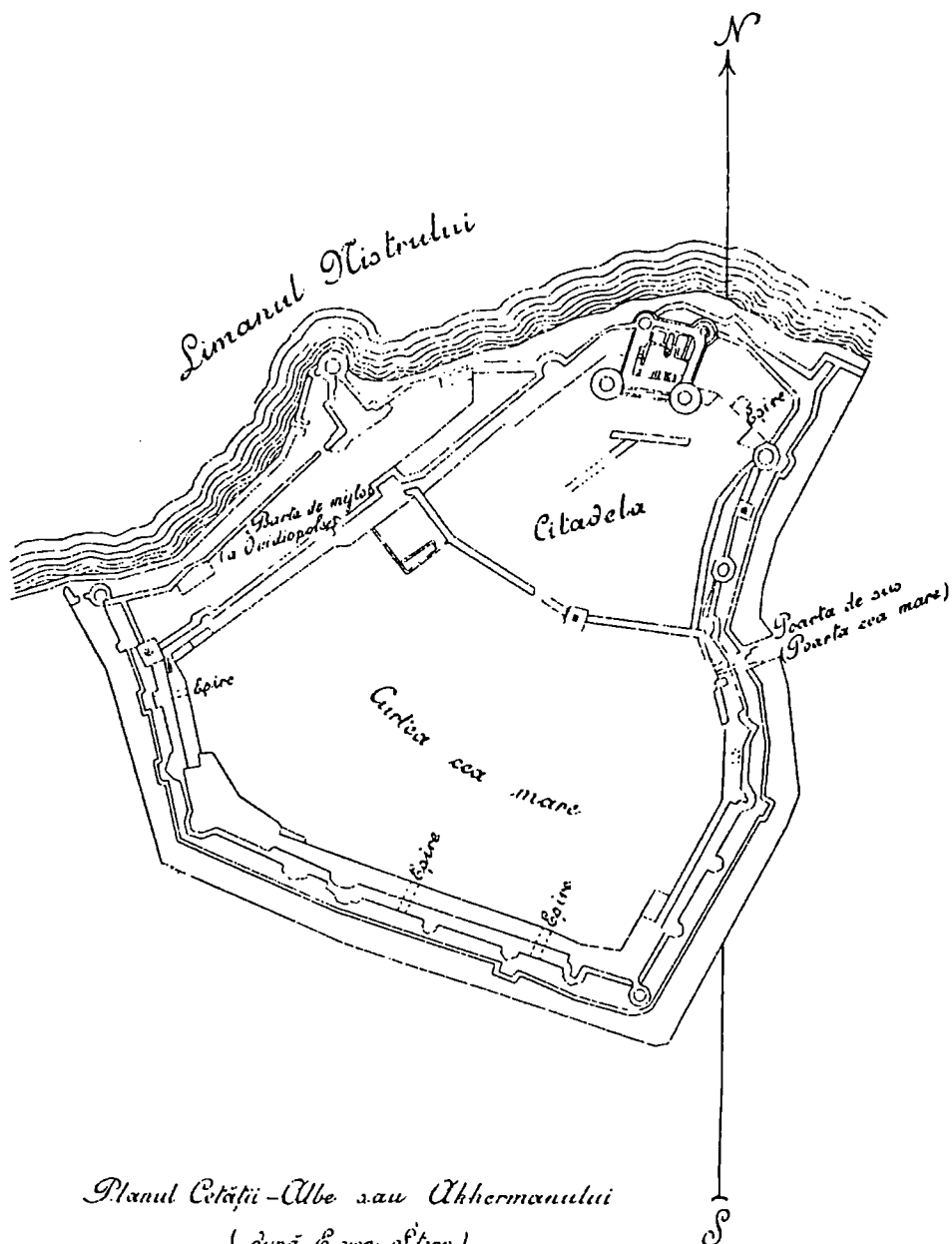
⁵ M. Cazacu, *A propos de l'expansion polono-lituanienne au nord de la Mer Noire aux XIVe-XVe siècles. Czarnigrad, la „Cité Noire” de l'embouchure du Dniestr*, în vol. *Passé turco-tatar, présent soviétique. Etudes offertes à Alexandre Benningsen*, Louvain-Paris, 1986, p. 101.

⁶ Ș. Papacostea, *La pénétration du commerce génois en Europe Centrale: la route moldave*, în curs de publicare.

⁷ v. nota 1.

⁸ J. Garbacik, *Materiały do dziejów dyplomacji polskiej z lat 1486-1516 (Kodeks Zagrzebski)*, Wrocław, Warszawa, Kraków, 1966, p. 140.

contradicție care își află dezlegarea în cercetarea topografică și în unele descrieri ale cetății din vremea turcocrăției.

Iată de pildă cum a văzut așezarea francezul François de Fourquevaux în 1585: „Creman [=Akkerman] este un oraș din Moldova pe care sultanul l-a supus de

nouăzeci și cinci de ani când l-a luat de la genezezi; este așezat după cum am mai spus pe malul râului Turla [=Nistru] având la unul din capete o cetate cu nenumărate turnuri, două rânduri de ziduri și șanțuri adânci, clădită după sistemul vechi, dar ticluită cum nu se poate mai bine; mahalalele sunt mai întinse decât orașul și casele sunt făcute toate de sus până jos din lemn, negăsindu-se piatră decât foarte anevoie. Acest oraș era odinioară numit Monte Castro sau Citta Alba...”⁹.

Neobositul călător turc Evlia Celebi, care a străbătut și teritoriile românești în a doua jumătate a secolului al XVII-lea, a lăsat și o descriere a Cetății Albe. Potrivit acestei descrieri, Cetatea Albă sau Akkerman era așezată pe malul fluviului Nistru, „pe un loc stâncos”. Zidurile dinspre Nistru ale cetății erau joase în vreme ce „spatele care dă spre uscat este o cetate puternică, având trei rânduri de ziduri tari”. În interiorul cetății se aflau, potrivit aprecierii lui Evlia Celebi, o mie cinci sute de case „în bună stare”. Zidul „cetății din interior” avea „patru turnuri minunate”, „ca și turnurile de la Galata”, observație prețioasă întrucât sugerează o matrice stilistică comună care nu putea fi decât genezeză¹⁰.

La începutul secolului al XVIII-lea, slovacul Daniel Krmann înfățișa astfel „orașul Akkerman numit odinioară Cetatea Albă”: „Cetatea, strălucită prin turnurile și clădirile sale, domină fluviul dinspre răsărit, iar spre apus are un orașel înzestrat cu căsuțe îngrijite, cu două porți bine întărite și cu un zid înconjurător”¹¹. Așadar, lângă cetatea sau fortăreața principală se afla o a doua cetate, un oraș, cu porți întărite și cu zid înconjurător. Așezarea de la limanul Nistrului avea două cetăți, cea dintâi înzestrată cu un castru, cea de a doua care apăra orașul popriu-zis.

Burgundul Waleran de Wavrin pe care aventurile cruciatei târzii l-au împins în 1445 cu flota de sub comanda sa până în Marea Neagră a ajuns în cursul periplului său pontic și „la un port numit Mancastre [=Moncastro], unde se află un oraș și o cetate (=chasteau) aparținând genezezilor”¹². Câțiva ani mai târziu, Petru Aron propunea regelui Poloniei, suzeranul său, să amâne discuția cu privire la „cetatea și orașul Cetatea Albă” (*de castro et oppido Byelograd*) până la întâlnirea lor viitoare¹³. În ambele surse așadar, *cetatea și orașul* apar ca entități distincte.

Din sursele secolelor trecute și din indicațiile topografice moderne rezultă următoarea situație. Pe țărmul apusean al limanului Nistrului, pe o înălțime stâncoasă, orientată spre mare, spre „marea cea neagră” (*mavri thalassa*) se afla

⁹ *Călători străini despre țările române*, III, ed. M. Holban, M. M. Alexandrescu-Dersca Bulgaru și P. Cernovodeanu, București, 1971, p. 180.

¹⁰ *Ibidem*, vol. VI, ed. M. M. Alexandrescu-Dersca Bulgaru și Ali Mehmet, București, 1976, p. 410.

¹¹ *Ibidem*, vol. VIII, ed. M. Holban, M. M. Alexandrescu-Dersca Bulgaru și P. Cernovodeanu, București, 1983, p. 258.

¹² N. Iorga, *Cronica lui Wavrin și României*, în „Buletinul Comisiei istorice a României”, VI, 1927, p. 104.

¹³ M. Costăchescu, *Documente moldovenești înainte de Ștefan cel Mare*, II, Iași, 1932, p. 782.

fortăreața Maurokastron, Maurocastrum, Moncastro, „Cetatea neagră”, care domina o așezare urbană cuprinsă la rândul ei între ziduri de cetate. Lângă aceasta, lipit de ea, se afla orașul propriu-zis, Cetatea Albă, Bialgorod, Album Castrum sau Akkerman, înconjurat și el de ziduri care se deschideau spre uscat prin trei porți. Dincolo de aceste ziduri cu porți se întindea „un ocean de nisip”, potrivit descrierii lui Evlia Celebi. Coexistau așadar pe limanul Nistrului, în nemijlocit contact, *două așezări*, așa cum le înfățișează dealtminteri planul ridicat în secolul trecut de topograful rus E. von Stern¹⁴ (v. p. 913). Moncastro a fost dominat timp de câteva decenii de genezezi. Cercetări viitoare vor stabili neîndoielnic raportul exact între stăpânirile genezeze și moldoveană la Maurocastrum și Cetatea Albă.

MAUROCASTRUM ET CETATEA ALBĂ: L'IDENTITÉ D'UN SITE MÉDIÉVAL

Résumé

Sur la rive occidentale de l'embochure du Dniestr, sise sur un rocher orienté vers la Mer Noire, se trouvait la forteresse de *Maurocastrum*, *Moncastro*, la *Cité Noire*, qui dominait un site urbain entouré à son tour de murailles. Tout auprès de celui-ci, se trouvait la ville proprement dite, *Cetatea Albă* (*La Cité Blanche*), *Album Castrum* ou *Akkerman*, dont l'enceinte était munie de trois portes qui assuraient les communications avec l'arrière pays. Le voisinage immédiat des trois sites a été à l'origine de maintes confusions historiques.

¹⁴ Planul alcătuit de E. von Stern e reproduc după I. Bogdan, *Inscripțiile de la Cetatea Albă și stăpânirea Moldovei asupra ei*, București, 1908, pl. V (extras din Anal. Academiei Române, S. II, Mem. Secș. Ist., XXX); v. mai recent, alt plan similar alcătuit de A. A. Kravcenko, *Srednevekovii Belgorod na Dnestre (kameș XIII-XIV v.)*, Kiev. 1986, p. 6.

CULTURA URBANĂ LA DUNĂREA DE JOS (secolele XIII-XIV)

RADU MANOLESCU

ORAȘELE PORTUARE DE LA DUNĂREA DE JOS ÎN CONTEXTUL COMERCIAL ȘI CULTURAL AL EPOCII

Progresul economic de la Dunărea de Jos și atragerea teritoriilor extracarpate în comerțul internațional au oferit negustorilor italieni, mai ales genovezi, condiții prielnice pentru a-și desfășura activitatea în această zonă. Tratatul de la Nymphaion, încheiat între Imperiul bizantin și Genova (1261), le-a creat genovezilor, cu acordul tătarilor care dominau teritoriile litoralului nordic și vestic al Mării Negre, condiții favorabile pentru a-și întemeia factorii (contoare) comerciale și pentru a-și desfășura comerțul pe Marea Neagră și la Dunărea de Jos. Genovezii făceau comerț la Dunărea de Jos îndeosebi prin orașele portuare Vicina, Chilia, Licostomo și Cetatea Albă, aflate, în funcție de vicisitudinile vieții politice din zonă, sub dominație bizantină sau tătară, iar apoi românească¹.

Activitatea economică și mai ales comerțul, operațiile bănești, navigația, ca și autonomia municipală impuneau orașenilor și autorităților urbane deținerea unor cunoștințe de cultură, cu caracter cu precădere practic, legate direct de desfășurarea acestora². Astfel, în lucrarea sa de largă circulație *La pratica della mercatura*, definitivată în 1335-1340, florentinul Francesco Balducci Pegolotti, referindu-se la regiunile de unde corăbierii și negustorii italieni puteau aduce cereale, menționează „grâul de la Cetatea Albă” și pe cel de la Vicina³, reflectând intrarea

¹ Pentru contextul politic și economic al epocii: Gh. I. Brătianu, *Marea Neagră. De la origini până la cucerirea otomană*, vol. II, București, 1988; M. Balard, *La Romanie génoise (XIIe – début du XIVe siècle)*, Genova, Roma, 1978; G. Pitarino, *I Gin dell'Oltremare*, Genova, 1988; R. Manolescu, *Comerțul și transportul produselor economiei agrare la Dunărea de Jos și pe Marea Neagră în secolele XIII-XV*, în „Revista istorică”, 1990, nr. 6, p. 545-570. Pentru sursele documentare: Silvia Baraschi, *Izvoare scrise privind așezările dobrogene de pe malul Dunării în secolele XI-XV*, în „Revista de istorie”, 1981, nr. 2, p. 311-345.

² R. Manolescu, *Les villes – centres de création et de diffusion de la culture dans l'Europe occidentale (du XIIe siècle à la Renaissance)*, în „Analele Universității București, Istorie”, 1985, p. 37-41.

³ Francesco Balducci Pegolotti, *La pratica della mercatura*, ed. by Allan Evans, Cambridge, Massachusetts, 1936 (reeditare New York, 1970, p. 42).

orașelor portuare de la Dunărea de Jos în noul circuit nu numai al comerțului internațional, ci și al cunoștințelor geografice ale epocii.

În funcție de desfășurarea activităților economice și a autoadministrației, în factoriile genoveze din orașele portuare de la Dunărea de Jos sunt atestate în a doua jumătate a secolului al XIII-lea și în secolul al XIV-lea instituții și persoane legate îndeosebi de folosirea curentă a scrisului: notari și dieci precum și alte organe administrative și judiciare. Ele erau modelate după cele din metropolă, fiind implantate în orașele portuare de la Dunărea de Jos și adaptate necesităților de aici. Această implantare se reflectă într-o poezie contemporană, în care se consideră că așezarea genovezilor peste mare a fost însoțită de o preluare de instituții și practici din metropolă:

„E tanti son li Zenoesi
E per lo mondo si destexi
Che und'eli van e stan
Un'atra Zenoa gen fan”⁴.

NOTARI ȘI DIECI

În registrul notarului din Pera constantinopolitană Gabriele di Predono, atestând relații comerciale și operații bănești efectuate între Pera, Caffa și Vicina între 27 iunie – 7 octombrie 1281, sunt înscrise și contracte de comandită și de schimb, prin care erau încredințați, spre a fi duși la Vicina⁵, bani pentru cumpărare de produse locale sau pentru operații financiare, precum și mărfuri pentru a fi vândute sau schimbate cu alte produse locale sau de tranzit, în valoare de 3 421 hiperperi⁶. Peste aproape un deceniu, la 8 august 1290, notarul caffez Lamberto di Sambuceto, menționa investirea a 6125 aspri „baricati” de Caffa în afaceri la Vicina⁷.

Natura actelor și caracterul activităților comerciale și bănești menționate îngăduie să se considere că la sfârșitul secolului al XIII-lea erau la Vicina „oameni de afaceri”, notari și dieci ale căror cunoștințe juridice și practice le permiteau să se implice în astfel de operații. De altfel, la Vicina, care la mijlocul secolului al XIV-lea mai funcționa ca oraș portuar și centru de colectare a cerealelor și în

⁴ Gabriela Airaldi, *Investimenti e civiltà urbana nelle colonie medievali italiane*, în „Saggi e documenti”, I, 1977, p. 58 (extras).

⁵ Localizare probabilă la Isaccea (jud. Tulcea) sau la Păcuiul lui Soare (jud. Constanța).

⁶ G. I. Brătianu, *Recherches sur Vicina et Cetatea Albă*, București, 1935; O. Iiescu, *Notes sur l'apport roumain au ravitaillement de Byzance d'après une source inédite du XIVe siècle*, în *Nouvelles études d'histoire*, III, București, 1965, p. 105-116; M. Balard, *La Roumanie génoise*, p. 144, 850.

⁷ M. Balard, *Gênes et l'Outre-mer. I. Les actes de Caffa du notaire Lamberto di Sambuceto, 1289-1290*, Paris, 1973, nr. 885.

epoca de înflorire navală și comercială a Chilieii – la 18 octombrie 1360 o navă aflată la Chilia se pregătea să ridice pânzele spre Vicina⁸ – este menționat, probabil la 1361, notarul Bartolomeo de Ursetis di Voltaggio⁹. În secolul al XV-lea, într-o epocă de declin al Vicinei, sunt menționați în socotelile coloniei genoveze din Caffa notarul Constantin din Vicina (1447) și diacul Ioan din Vicina (1463, 1464)¹⁰. Era, deci, cu atât mai probabil ca atari notari și dieci să fi funcționat la Vicina în epoca sa de intensă activitate economică de la sfârșitul secolului al XIII-lea.

La Chilia¹¹ – care, la mijlocul secolului al XIV-lea, era pivotul activității genovezilor la Dunărea de Jos – viața economică și mai ales comerțul, operațiile bănești și navigația ca și autoadministrația locală făceau necesară emiterea și folosirea unor acte redactate prin instituția notariatului, formată din notari, persoane pregătite în practica juridică și a redactării actelor¹², despre care în acest oraș portuar s-au păstrat atestări documentare mai ample.

Notarii din Chilia, ca, de altfel, și din celelalte orașe portuare de la Dunărea de Jos, redactau documente cu valoare juridică probatorie, având ca obiect acte de comerț, de operații bănești, de transport nautic comercial (vânzări-cumpărări, împrumuturi, transferuri de bani, transport naval, închirieri de vase, asigurări pentru nave și mărfuri etc.) și cu caracter civil (vânzări-cumpărări de bunuri, testamente, declarații etc.), fiecare categorie de documente cuprinzând variate și bogate elemente de informare economică, demografică, socială, navală, instituțională, culturală.

Dintre notarii care emiteau acte la Chilia la mijlocul secolului al XIV-lea este mai bine cunoscut notarul Antonio di Ponzò. Din august 1360 până în mai 1361 el a redactat acte la Chilia, registrul (cartularul) său, păstrat și descoperit în arhivele din Genova, fiind editat în anii 1971 și 1980¹³.

Între 11 august – 30 octombrie 1360, el a redactat 112 acte, iar între 27 noiembrie 1360 – 12 mai 1361 – 99 acte, cu totul 211 acte; dacă acestora li se adaugă cca 60 acte pierdute sau nedescoperite (mai ales din perioada 31 octombrie – 26 noiembrie 1360), el ar fi redactat, în mai puțin de un an, cca 270 acte.

⁸ M. Balard, *Gênes et l'Outre-mer. II. Actes de Kilia du notaire Antonio di Ponzò, 1360*, Paris, 1980, nr. 97.

⁹ Idem, *Les Génois dans l'Ouest de la mer Noire au XIVe siècle*, în *Actes du XIVe Congrès International des Etudes Byzantines*, București, 1976, p. 26.

¹⁰ N. Bănescu, *Vechi legături ale țărilor noastre cu genovezii*, în *Închinare lui Nicolae Iorga, cu prilejul împlinirii vârstei de 60 de ani*, Cluj, 1931, p. 37.

¹¹ Azi Chilia Veche, situată pe țărmul drept al brațului Chilia (jud. Tulcea).

¹² A. de Bouard, *Manuel de diplomatique française et pontificale. II. L'acte privé*, Paris, 1948, p. 153-292.

¹³ Actele din perioada 27 noiembrie 1360 – 12 mai 1361 au fost editate de G. Pistarino, *Notai genovesi in Oltremare. Atti rogati a Chilia da Antonio di Ponzò (1360-1361)*, Genova, 1971, 240 p.; cele din perioada 11 august – 30 octombrie 1360, descoperite ulterior, au fost publicate de M. Balard, *Gênes et l'Outre-mer. II. Actes de Kilia du notaire Antonio di Ponzò, 1360*, Paris, 1980, 216 p.

Ca oricare notar care respecta prevederile impuse de meseria sa, Antonio di Ponzò folosea trei categorii de piese: un registru în care lua note, acte eliberate părților, un registru, cartular sau protocol, în care consemna, integral, în rezumat sau sub formă de regist, actele înmânate destinatarilor. În perioada 11 august – 30 octombrie 1360, în unele zile a redactat mai multe acte – la 15 septembrie a întocmit 8 contracte – în alte zile – mai puține sau deloc; el le-a redactat în 17 locuri diferite: loggia Comunei, curtea consulului, casa sa, casele altora, dar, mai ales, în cele 4 „bănci” din Chilia (77 acte din cele 112 menționate)¹⁴, adică acolo unde se încheiau tranzacțiile sau se judecau litigiile. Numărul și varietatea actelor emise de Antonio di Ponzò îndreptățesc de aceea aprecierea lui R.-H. Bautier, care le-a semnalat în 1948, că registrul său reprezintă „cel mai important dosar de acte private care ne-a rămas din România medievală”¹⁵.

În afară de Antonio di Ponzò, la Chilia mai funcționau, la mijlocul secolului al XIV-lea, și alți notari. Sunt atestați documentar în 1360-1361: Antonio di San Matteo, Antonio di Ventimiglia, Bernabò di Carpena, Cosmael di Cressino, Manfredino di Rivomaggiore¹⁶, Michelle di Aymelina¹⁷.

După deplasarea centrului de greutate al comerțului genovez la Dunărea de Jos de la Chilia la Licostomo¹⁸, aici sunt atestați documentar notarii: Domenico da Carignano (1373), Oberto Grassi da Voltri (1383-1384), Centurione Bonasperio (1384)¹⁹.

În afară de notari, în factoriile comerciale genoveze funcționau și dieci, mulți îmbarcați pe nave. Astfel, pe nava „Sfântul Nicolae” din Cetatea Albă²⁰, aflată la Chilia la 7 aprilie 1361, se afla Domenico di San Francesco, locuitor din Cetatea Albă²⁰, „diac al aceleiași corăbii” (*scriba eiusdem cigute*)²¹, iar pe galera repar-tizată pazei la Licostomo, se găsea, la 18 septembrie 1373, ca „diac al galerei” (*scriba gullee*), Antonio Villanucio²². Pe unele corăbii provenind din alte factorii genoveze și acostate la Chilia și Licostomo sau plecate de acolo, se aflau, de asemenea, dieci, ca Iane Bagadoli din Constantinopol, care servea ca martor la Chilia la 3 septembrie 1360²³, ca diacul de pe nava lui Oliverio Becharii, aflată la

¹⁴ M. Balard, *Actes de Kilia*, p. 11-17.

¹⁵ *Ibidem*, p. 9, 22.

¹⁶ *Ibidem*, p. 17-18.

¹⁷ G. Pistarino, *I Gin dell'Oltremare*, p. 298.

¹⁸ Licostomo, situat pe țărmul drept al brațului Chilia, la cca 20 km în aval de Chilia, localizat la Periprava (jud. Tulcea) (O. Iliescu, *Localizarea vechiului Licostomo*, în „Revista de istorie”, 1972, nr. 3, p. 435-462.

¹⁹ G. Balbi, S. Raiteri, *Notai genovesi in Oltremare. Atti rogati a Caffa e a Licostomo*, Genova, 1973, p. 191-237.

²⁰ Oraș portuar la limanul Nistrului, azi în Ucraina.

²¹ G. Pistarino, *Atti rogati a Chilia*, nr. 37; *cigutà* – navă cu vele de capacitate mijlocie-mică.

²² G. Balbi, S. Raiteri, *op. cit.*, nr. 8.

²³ M. Balard, *Actes de Kilia*, nr. 30.

Chilia la 20-22 martie 1361²⁴, sau ca diacul de pe nava „Sfântul Grigore”, aflată la Chilia la 5 mai 1361, aparținându-i lui Antonio di Finale, care urma să dispună înscrierea unui contract în registrul aceleiași nave²⁵.

Notarii și diecii îmbarcați pe nave aveau, de asemenea, un registru, cartular sau protocol, în care consemnau actele emise. Astfel pentru nave care le aparțineau unor proprietari sau patroni din variate factorii genoveze pontice, acostate cu treburi de negoț la Chilia, există mențiuni frecvente ca: „registru” (*cartularium*), „în registrul zisei corăbii” (*in cartulario dicti ligni*), de exemplu în mai 1361²⁶. Despre o galeră din Licostomo, care fusese capturată ca urmare a conflictului dintre Genova și despotul dobrogean Dobrotici, se relatează, în septembrie 1373, că, odată cu capturarea ei, a fost prins și Bernabò di Groto, „împreună cu toate registrele <cuprinzând> actele întocmite de el la Licostomo” (*cum omnibus protocolis instrumentorum compositorum per eum in Licostomo*)²⁷.

Probabil tot notarilor și diecilor le revenea întocmirea corespondenței expediate de autoritățile administrative locale; astfel, în socotelile caffeze se notează, la 6 mai și la 6 octombrie 1381, sosirea la Caffa a unor curieri „cu scrisori” (*cum litteris*) de la Licostomo²⁸, iar în socotelile coloniei genoveze din Pera este, de asemenea, menționat, la 1 aprilie 1392, procuratorul grecului Antipa „fost diac de scrisori grecești pentru Comună în castelul Licostomo” (*olim scribe litterarum grecarum pro Communi in castro Licostomi*)²⁹.

INSTITUȚII ADMINISTRATIVE

În factoriile comerciale de la Dunărea de Jos, genovezii formau o comunitate distinctă și închisă, deosebită de cele ale localnicilor prin activități economice, legate cu precădere de comerț, de operații bănești, de navigație, prin autoadministrare, prin limbă, prin confesiunea de rit romano-catolic, prin mentalități. Populația aparținea categoriilor de cetățeni (*cives*), „orășeni” (*burgenses*) și „locuitori” (*habitatores*), împărțire reflectând, se pare, în ordine descrescândă, statute social-juridice și drepturi politice distincte³⁰.

În funcție de ponderea economică deținută de factoriile genoveze și de realitățile politice din zonă, ca fluctuația dominației bizantine sau tătare, iar apoi

²⁴ G. Pistarino, *Atti rogati a Chilia*, nr. 20.

²⁵ *Ibidem*, nr. 62, 63.

²⁶ *Ibidem*, nr. 64, 65, 69, 70, 75, 78, 86, 88, 96 etc.

²⁷ G. Balbi, S. Raiteri, *op. cit.*, nr. 6, 9 (citată din actul din 18 septembrie 1373).

²⁸ Jorga N., *Notes et extraits pour servir à l'histoire des croisades au XVe siècle*, I, Paris, 1899, p. 13, 14.

²⁹ *Ibidem*, p. 51; *communis*, cu sensul de autorități.

³⁰ O. Iliescu, *Sur la composition sociale des villes portuaires de la région du Bas Danube aux XIIIe-XVe siècles*, în *Seamen in society. Gens de mer en société*, Paris, 1980, partea a IV-a, p. 10-19 (multicopiat).

intrarea lor sub autoritatea Țării Românești sau a Moldovei sau sub stăpânirea Imperiului otoman, centrul lor politic-administrativ s-a deplasat de la Vicina (ultimele decenii ale secolului al XIII-lea – mijlocul secolului al XIV-lea), la Chilia (mijlocul – primele decenii ale celei de a doua jumătăți a secolului al XIV-lea), iar apoi la Licostomo (ultimele decenii ale secolului al XIV-lea – primele decenii ale secolului al XV-lea).

Factoriile de la Vicina, Chilia și Licostomo erau conduse de consuli, iar cea de la Licostomo și de guvernatori, care reprezentau interesele Genovei și ale comunităților genoveze din orașele portuare de la Dunărea de Jos.

La Vicina sunt atestați documentar consulii Montano Embriaco în 1298³¹ și Bartolomeo di Marco în 1361³², ultimul funcționând concomitent cu consulul din Chilia.

La Chilia în 1360 sunt atestați documentar consulii Antonio di Castro și Niccolò Brancaleone³³. Despre Niccolò Brancaleone se relatează, la 10 septembrie 1360, că a fost numit consul de către dogele Genovei prin scrisori și că predecesorul său i-a remis „varga conducerii aceluiași consulat”³⁴. În 1361 este atestat documentar, în mai multe rânduri, consulul Bernabò di Carpena³⁵.

La Licostomo sunt menționați consulul Pietro Embrone în 1372, consulul Paolo di Podio și guvernatorul Luciano di Nigro în 1373, consulii Corrado Donato în 1381, Pietro Embrone din nou în 1382 și în 1384 și Luca Usodimare în 1384, iar ca fost consul Niccolò Fieschi în 1403³⁶.

Consulii proveneau, de obicei, din rândul negustorilor și proprietarilor de nave, ca Antonio di Castro³⁷, sau al notarilor, ca Bernabò di Carpena³⁸.

La Licostomo este, de asemenea, menționat ca fiind trimis în 1372, probabil cu o misiune specială, Bartolomeo di Langasco „sindic la Licostomo pentru comuna Genovei”³⁹.

La Licostomo, ca și în celelalte orașe portuare de la Dunărea de Jos, consulii aveau o curte de mici proporții (*curtilium*), iar guvernatorii – o cancelarie

³¹ M. Balard, *Les Genoïs dans l'Ouest de la mer Noire*, p. 26.

³² G. Pistarino, *Atti rogati a Chilia*, nr. 40.

³³ M. Balard, *Actes de Kilia*, p. 88-89, 157-158.

³⁴ *Ibidem*, p. 90-91.

³⁵ G. Pistarino, *Atti rogati a Chilia*, nr. 21, 31, 40, 45 etc.

³⁶ G. Balbi, S. Raiteri, *op. cit.*, nr. 2, 3, 6, 7, 8, 15, 16 etc.; N. Iorga, *Studii istorice asupra Chiliei și Cetății Albe*, București, 1899, p. 52-53 și tabelul de la p. 274 (unde datele se referă, de fapt, la Licostomo); Șt. Andreescu, *Acte medievale din arhive străine*, în „Revista de istorie”, 1981, nr. 10, p. 1732.

³⁷ M. Balard, *Actes de Kilia*, p. 91.

³⁸ G. Pistarino, *Atti rogati a Chilia*, p. 65.

³⁹ G. Balbi, S. Raiteri, *op. cit.*, p. 199.

(*cancellaria*)⁴⁰ (probabil și curte și cancelarie pentru ambele demnități), alcătuite din notari, dieci, trezorer, alți slujbași, ostași etc.

Despre consulii din Chilia, se știe că, în 1360-1361, aveau atribuții cumulative (judiciare, administrative, comerciale), pe care le exercitau, cu ajutorul unor organe corespunzătoare, în „curtea genoveză din Chilia”, în „casa Comunei genoveze”, în „loggia Comunei genoveze” – clădire cu portic în care erau tratate treburile economice sau publice – în „loggia genovezilor unde se ține curtea domnului consul”, în „loggia genovezilor unde se ține judecata” (*loggia Ianuensium in qua ius redditur*)⁴¹. La Licostomo, atribuțiile consulilor și guvernatorilor erau exercitate în 1373-1384, „în zisa curte a domnului consul”, „în fortăreață..., în loggia Comunei”, unde consulul prezida și tribunalul, „în cancelaria domnilor guvernatori” (*in cancellaria dominorum gubernatorum*)⁴².

Existența și funcționarea la Dunărea de Jos în secolele XIII-XIV a unor instituții și persoane a căror activitate avea la bază folosirea curentă a scrisului – notari, dieci, servicii administrative-judiciare – reflectă, așadar, o cultură urbană cu un caracter predominant practic, fără a da încă naștere unor creații care să oglindească concepțiile orășenilor despre lume și societate (filosofice, istorice, literare, artistice).

LA CULTURE URBAINE AU BAS-DANUBE

(XIIIe – XIVe siècles)

Résumé

Le commerce, la circulation monétaire, la navigation, l'autonomie municipale des villes portuaires du Bas-Danube (Vicina, Kilia, Licostomo, Cetatea Albă) explique l'activité déployée par des personnes et des institutions qui faisaient couramment usage de l'écriture: des notaire, des scribes, des consuls ou des gouverneurs, qui rédigeaient ou faisaient rédiger de divers écrits, reflétant le caractère surtout pratique de cette culture urbaine.

⁴⁰ *Ibidem*, nr. 1, 2, 8 etc.

⁴¹ G. Pistarino, *Atti rogati a Chilia*, nr. 17, 18, 21, 40, 49-51, 53 etc.

⁴² G. Balbi, S. Raiteri, *op. cit.*, nr. 1, 2, 4, 6-8, 15 etc.

RELAȚIILE ANGLIEI CU PRINCIPATELE DUNĂRENE ÎN SECOLUL AL XVIII-LEA

– Vedere de ansamblu –

PAUL CERNOVODEANU

Studierea relațiilor dintre Anglia și Principatele dunărene în secolul al XVIII-lea demonstrează evidența faptului că ele n-au fost directe, nici oficiale, ci au avut doar un caracter sporadic și incidental, ancorându-se temeinic de abia în ultimul deceniu al acestui veac, în ansamblul acelei dominante a politicii europene care a constituit-o „problema orientală”.

Ce reprezenta Marea Britanie în perioada luată în studiu?

O mare putere maritimă și colonială în care conducerea politică, deși nominal aparținea regelui, era exercitată în fapt de parlament și de guvernele dominate pe rând de partidele tory (conservator) sau whig (liberal) și în care legile, instituțiile și practicile regimului constituțional au înlesnit realizarea cadrului favorabil dezvoltării economiei de piață capitaliste¹. În a doua jumătate a secolului al XVIII-lea a avut loc în Anglia „revoluția industrială” – prima din lume – care a dat un avânt puternic inovațiilor și performanțelor de ordin tehnic, transformând țara într-o mare producătoare de mărfuri, adevărat „atelier al lumii”, și furnizor al pieței mondiale². Creșterea puterii monarhiei britanice s-a concretizat îndeosebi prin expansiunea colonială favorizată de o flotă numeroasă și bine utilată ca și dinamismului societăților comercial-bancare transformând Londra, Plymouth, Bristol, Liverpool, Glasgow și alte orașe în adevărate centre ale traficului maritim mondial³.

¹ Vezi, în special, John H. Plumb, *England in the Eighteenth Century*, Harmondsworth, 1950, 224 p. și Dorothy Marshall, *Eighteenth Century England*, (ed. II-a), London, 1970, XVI + 537 p. Referințe bibliografice utile la *Bibliography of British History in the Eighteenth Century 1714-1789* (edited by Stanley Pargellis and D. J. Melley), Oxford, 1951, XXVI + 642 p. și G. R. Elton, *Modern Historians on British History, 1485-1945. A critical bibliography 1945-1969*, Ithaca, New York, 1970, p. 77-102.

² Cf. Thomas S. Ashton, *The Industrial Revolution, 1760-1820*, London, 1948, 167 p.; Phyllis Deane, *The first Industrial Revolution*, Cambridge, 1965, VIII + 295 p. și admirabila sinteză a lui R. Max Hartwell, *The Industrial Revolution in England*, London, 1965, 26 p.

³ A se consulta, îndeosebi, Vincent T. Harlow, *The Founding of the Second British Empire. 1763-1793*, London, vol. I, 1952 (VIII + 664 p.) și vol. II, 1964 (X + 820 p.) și Glyndwr Williams, *The British Search for the Northwest in the Eighteenth Century*, London, 1962, XVI + 306 p.

Odată cu stingerea din viață a reginei Ana și îndepărtarea Stuarților catolici de la tron de către Parlament, succede la conducerea țării dinastia germană de Braunschweig din Hanovra, descinzând din Stuarți prin femei și reprezentată de principele elector George I. Acesta devine rege al Marii Britanii (18 septembrie 1714), nerenunțând la posesiunea sa continentală Hanovra (aflată într-o uniune personală cu coroana britanică până în 1837), dar fiind destul de impopular, necunoscând limba și obiceiurile țării, capătă un rol șters în conducerea țării, puterea concentrându-se în mâinile Parlamentului și îndeosebi a reprezentanților partidului whig ce domină scena politică a monarhiei. În această perioadă se poate vorbi de nașterea unui cabinet guvernamental, responsabil față de Parlament și condus de un demnitar cu rolul și atribuțiile unui adevărat „prim ministru”. Funcția a fost deținută pentru prima oară – timp de două decenii între 1722-1742 – de influenta personalitate liberală Sir Robert Walpole (1676-1745)⁴.

În ceea ce privește politica externă, condusă formal de rege, ea a fost lăsată pe seama inițiativei politicianilor partidului aflat la putere și exercitată de Secretariatul de Stat divizat în două Departamente după criteriile geografice. Secretarul de Stat pentru Departamentul de Nord avea în seamă relațiile cu Imperiul habsburgic (Sf. Imperiu romano-german până în 1806), Olanda, regatele scandinave Danemarca și Suedia, Prusia, Polonia și Rusia; Secretarul de Stat pentru Departamentul de Sud se ocupa de legăturile cu Franța, regatele iberice Spania și Portugalia, Elveția, statele italiene și Imperiul otoman incluzând statele „barbarești” din nordul Africii⁵. Tri nișii englezi de peste hotare ambasadori, miniștri, rezidenți sau consuli primeau instrucțiuni de la Secretarii de Stat respectivi pe care căutau să le aplice în statele unde erau acreditați și trimiteau rapoarte regulate superiorilor lor, informându-i asupra treburilor curente din țările unde funcționau. Diplomații erau ajutați în treburile lor de consuli și secretari. Secretarii de Stat ai Departamentelor de Nord și de Sud aveau datoria să informeze pe rege și pe primul ministru asupra tuturor rapoartelor primite, deoarece aceștia, aveau în ultimă instanță, arbitrajul afacerilor. Din pricina faptului că cei doi amintiți Secretarii de Stat mai dețineau și alte atribuții ce le complicau sarcinile: răspunderea, în parte, asupra armatei, flotei, provinciilor Scoția și Irlanda și asupra coloniilor, fără a mai aminti că uneori s-au ridicat divergențe între ei în ceea ce

⁴ Asupra activității sale vezi cea mai bună monografie datorată lui John H. Plumb, *Sir Robert Walpole*, London, vol. I, 1956 (XV + 406 p.) și vol. II, 1960 (XII + 363 p.); în istoriografia română vezi medalionul din Camil Mureșan, Alexandru Vianu și Robert Păiușan, *Downing Street 10*, Cluj-Napoca, 1984, p. 25-32.

⁵ Amănunte relevante la David Bayne Horn, *The British Diplomatic Service 1689-1789*, Oxford, 1961, p. 10-12; idem, *Great Britain and Europe in the Eighteenth Century*, Oxford, 1967, p. 12-20; idem, *The Machinery for the Conduct of British Foreign Policy in the Eighteenth Century*, în „Journal of the Society of Archivists” III (1967), p. 229-240. Lista acestor demnitari la M. A. Thomson, *The Secretaries of State 1681-1782*, Oxford, 1932.

privește conducerea politicii externe, regele George al III-lea a observat carențele de sistem și a unificat Departamentele într-unul singur destinat Afacerilor Externe (Foreign Office) în 1782, dependent de primul ministru și de coroană⁶. Primul titular al postului a fost celebrul politician whig Charles James Fox (1749-1806) începând de la 27 martie 1782⁷. Secretarul de Stat avea în subordine și un Subsecretar de Stat, care asista pe titularul postului în afacerile curente⁸; din rândul acestora menționăm numele lui Sir James Bland Burges (1752-1824), care a jucat un rol activ în „problema orientală” în 1791 în timpul „crizei de la Oceakov” între Rusia și Marea Britanie⁹.

În prima jumătate a secolului al XVIII-lea, după pacea de la Passarowitz din 1718, între imperiali și otomani, mediată cu succes de Anglia, asistată de Olanda, monarhia insulară a început să acorde mai puțină atenție sud-estului Europei fiind animată de alte interese și anume extinderea și consolidarea imperiului ei colonial în special în zona Atlanticului și a Oceanului Indian. În calea expansiunii sale stăteau însă Spania, dar mai ales Franța. După 1740 secolul al XVIII-lea devine prin excelență cel al antagonismelor anglo-franceze pe toate planurile, în Europa și în teritoriile coloniale, iar în căutarea de susținători pe continent, cele două puteri ajung la alianțe și răsturnări de alianțe ce perturbă jocul politic european, acutizând și criza orientală. Totuși datorită drasticei diminuări a activității Companiei engleze a Levantului în Mediterana orientală, atât de prosperă în secolul anterior și a cuceririi unor poziții însemnate a negustorilor francezi în zonă¹⁰, diplomația britanică a înregistrat „o pierdere de viteză” în profitul cabinetului de la Versailles, dovedită prin micșorarea prestigiului ei la Poartă și prelarea inițiativei de mediere în timpul războiului austro-ruso-turc din 1736-1739, de către Franța, conflictul fiind încheiat prin pacea de la Belgrad, datorită eforturilor marchizului Louis Sauveur de Villeneuve. Războaiele de succesiune ale Austriei (1740-1748) și cel de șapte ani (1756-1763) au abătut din nou atenția Marii Britanii spre zona euro-atlantică și regiunea Oceanului Indian, pentru ca în timpul noului conflict dintre Poartă și Rusia (1768-1774) Londra să nu discearnă pericolul expansiunii țariste în Marea Neagră și spre strâmători și să manifeste o neutralitate binevoitoare față de cercurile conducătoare de la St. Petersburg.

⁶ Vezi Lord Strang, *The Foreign Office*, London 1955 și „”. *The Records of the Foreign Office 1782-1939*, London, 1969, p. 2-7.

⁷ Pentru politica externă a lui Fox vezi, îndcoșebi, Loren Reind, *Charles James Fox: a man for the people*, London, 1969, XIV + 475 p.

⁸ Vezi atribuțiile acestora și lista lor la E. J. Parry, *Undersecretaries of State for Foreign Affairs 1782-1855*, în „The English Historical Review”, XLIX (1934), p. 308-320.

⁹ Cf. *Selections from the Letters and Correspondence of Sir James Bland Burges* (edited by James Hutton), London, 1885, p. 160-165 ap. Trevor J. Hope, *George Frederick Koehler, James Bland Burges et les relations anglo-turques de 1791 à 1793*, în „Revue roumaine d'histoire”, XIII (1974), no. 1, p. 100-101.

¹⁰ Alfred C. Wood, *A history of the Levant Company*, Oxford, 1935, p. 136-155.

Numai pierderea coloniilor americane și detectarea unui pericol potențial asupra căilor de comunicație cu India schimbă orientarea politicii externe britanice și determină adoptarea unei atitudini ostile față de Rusia, după anexarea Crimeii și noul război dezlănțuit de Ecaterina a II-a în alianță cu austriei împotriva Porții (1787-1791). Prin funcționarea eficace a înțelegerii anglo-pruso-olandeze și eșecurile înregistrate pe fronturile de luptă, Habsburgii sunt scoși din război prin pacea de compromis de la Șiștov (1791) iar rușii s-au văzut atunci amenințați pentru prima oară de un conflict armat cu englezii provocat de așa-numita „criză a Oceaovului”. Izbucnirea Revoluției franceze modifică însă din nou coordonatele politicii externe engleze, implicit componenta ei orientală, principalul inamic redevenind tânăra republică din vestul Europei mai ales după expediția generalului Bonaparte în Egipt (1798), ce a pus în primejdie, direct, asigurarea legăturilor metropolei cu India. Necesitatea crescândă a Angliei de a apăra integritatea Imperiului otoman o apropie atât de Poartă cu care încheie o alianță, cât și de Rusia, dornică la rândul ei de a stăvili expansiunea franceză pe continent¹¹.

Din necesitatea de a deține un post de observație și informare în Principatele dunărene, cu o poziție geostrategică deosebită în această regiune nevralgică a sud-estului Europei, cercurile guvernante engleze îngăduie înființarea unui consulat britanic pentru Țara Românească și Moldova la București în 1803, subordonat ambasadei de la Constantinopol¹². În același an – după eforturi depuse timp de aproape trei decenii – Marea Britanie obține și dreptul la liberă navigație în bazinul pontic¹³.

Ce au reprezentat însă, Principatele dunărene cârmuite de domnii fanarioți pe plan politic european în secolul al XVIII-lea¹⁴? Instaurarea regimului fanariot în Principate de către Poartă a avut menirea accentuării dependenței lor față de puterea suzerană și împiedicarea alunecării acestora în sfera de influență a puterilor creștine rivale ei: Austria habsburgică și Rusia țaristă. Acest regim s-a caracterizat, în ansamblu, prin știrbirea drepturilor deținute de țările române în baza statutului de autonomie politică de care beneficiaseră implicit până atunci, statut care se menține însă de-a lungul întregii perioade în pofida diminuării puterii de decizie a cârmuitorilor locali. Poarta respectă, așadar, mai departe pe

¹¹ Vezi pentru toate acestea mai ales Albert Sorel, *La question d'Orient au XVIII-e siècle*, Paris, 1902 și excelenta sinteză a lui Andrei Oșetea, *Contribution à la question d'Orient. Esquisse historique, suivie de la correspondance inédite des envoyés du roi des Deux-Siciles à Constantinople (1741-1821)*, Bucarest, 1930, XII + 366 p.

¹² Cf. Paul Cernovodeanu, *Înființarea consulatului englez în țările române (1803) și activitatea sa până la 1807* în „Revista română de studii internaționale”, V (1971), nr. 1 (11), p. 139-147.

¹³ Idem, *Diplomatic efforts for the access of the British merchant fleet to the Black Sea (1774-1803)* în „Il Mar Nero”, Roma, II (1995).

¹⁴ Vezi, orientativ, pentru această epocă sintezele . . . *România în relațiile internaționale 1699-1939*, Iași, 1980, cap. II 1699-1815 (p. 13-67) și Leonid Boicu, *Principatele române în raporturile politice internaționale (secolul al XVIII-lea)*, Iași, 1986, 296 p.

plan internațional regimul lor de *dar' al-ahd* (recunoașterea suzeranității cu plata unui tribut, *haraciul*).

Totuși, ingerințele ei sunt mai accentuate în treburile Principatelor; astfel numirea domnilor, recrutați acum din clientela politică a Fanarului, s-a făcut direct de către Poarta otomană fără consultarea înaltului cler și a boierimii autohtone, ca mai înainte; micșorarea puterii combative a oastei – în pofida înmulțirii corpurilor slujitorești, dar nu și a efectivelor – de teama unei defecțiuni în favoarea adversarilor Turciei, ruși și austrieci, a dus la o considerabilă scădere a puterii militare de apărare a Principatelor, iar supravegherea strictă a interzicerii legăturilor directe cu țările străine din afara imperiului, a contribuit – cel puțin în prima jumătate a secolului al XVIII-lea – la o oarecare izolare a lor pe plan diplomatic. Totuși datorită influenței crescânde exercitate de Franța asupra Porții în cea mai mare parte a secolului al XVIII-lea, domnilor fanarioți li s-a permis să angajeze secretari francezi, să-și mențină unele legături – mai ales cu Polonia – prin intermediul lor și să obțină unele informații care le puteau fi utile și în raporturile avute cu suzeranii de la Constantinopol sau cu alți reprezentanți ai puterilor străine rezidenți în capitala Imperiului otoman.

Pe plan socio-economic, deși întărirea monopolului turcesc exercitat asupra exportului de produse al Moldovei și Țării Românești, le-a grevat până la un punct propășirea, totuși reformele fiscale și administrative luate între anii 1746-1749 de către Constantin Mavrocordat, în spiritul iluminismului timpuriu, prin desființarea „rumâniei”, adică a relațiilor de dependență ale țăranilor aserviți față de proprietarii de moșii, au constituit un act de justiție socială, cu rezultate, care s-au dovedit în perspectivă, benefice. Totodată, prin apariția primelor ateliere manufacturiere în principalele centre urbane din Principate, printr-un început de specializare a meșteșugurilor și prin dezvoltarea comerțului intern și a celui extern – în limitele tolerate de Poartă–, negustorii și târgoveții înstăriți încep să-și impună puterea pe plan economic și să vestească, în proporții foarte timide încă, zorile capitalismului¹⁵.

¹⁵ Pentru situația Principatelor dunărene sub regimul fanariot vezi îndeosebi M. Berza, *Turcs, Empire ottoman et relations roumano-turques dans l'historiographie moldave des XVe – XVIIIe siècles* în „Revue des études sud-est européennes”, X (1972), no. 3, p. 595-627; Virgil Căndea, *L'état ottoman et „le monde de l'alliance”. Remarques sur le statut international des Principautés danubiennes du XVe siècle* în vol. *L'historien et les relations internationales. Recueil d'études en hommage à Jacques Freymond*, Genève, 1981, p. 237-249 și Ștefan Lemny, *La critique du régime phanariote: clichés mentaux et perspectives historiographiques*, în vol. *Culture and Society*, ed. Al. Zub, Iași, 1985, p. 17-30. Aspecte socio-economice și fiscale la Ștefan Olteanu și Constantin Șerban, *Meșteșugurile din Țara Românească și Moldova în Evul Mediu*, București, 1969, p. 244-454; Vasile Mihordea, *Maîtres du sol et paysans dans les Principautés Roumaines au XVIIIe siècle*, Bucarest, 1971, 283 p.; Florin Constantiniu, *Reformele lui Constantin Mavrocordat în Moldova și Țara Românească* în „Studii și articole de istorie”, XX (1972), p. 28-35; Șerban Papacostea, *La grande charte de Constantin Mavrocordat (1741) et les réformes en Valachie et en Moldavie* în *Symposium*,

Ce contacte au putut fi stabilite, aşadar, între îndepărtata Anglie şi Principatele dunărene în această perioadă? Cele de ordin economic sunt palide şi irelevante, în condiţiile decăderii comerţului practicat de Compania engleză a Levantului şi de abia în ultimele decade ale secolului al XVIII-lea, după pacea de la Kuciuc Kainargi (1774) se întrevăd unele posibilităţi de reanimare a lui care se concretizează mai ales după înfiinţarea consulatului britanic de la Bucureşti. Contactele de ordin politic s-au limitat – în mare măsură – la relaţiile sporadice întreţinute de ambasadori al Marii Britanii la Poartă cu unii domni fanarioţi, cu deosebire în perioada premergătoare ascensiunii lor la tron, deoarece în majoritatea cazurilor ei au slujit anterior ca mari dragomani ai Porţii¹⁶, ce asistau pe reis-efendi şi aveau contacte obligatorii cu diplomaţiei străini. În rândul contactelor directe mai pot fi înregistrate şi mărturiile călătorilor englezi străbătând Principatele, recrutaţi îndeosebi dintre diplomaţi, comercianţi, liber profesionişti (medici, naturalişti, profesori, pedagogi) şi militari.

Frecvenţa prezenţei lor în Principate este grăitoare pentru interesul – mai slab sau mai accentuat – suscitată în Anglia de Principatele dunărene. Între 1724-1791 deci într-un răstimp de 63 de ani, înregistrăm doar 16 călători englezi, preponderent în Moldova, cele mai înalte ranguri deţinându-le ambasadorii de la Constantinopol Sir Everard Fawkenor (1735, 1736) şi lordul James Porter (1762), secretarul rezidenţei de la St. Petersburg, John Bell (1738) şi amiralul Sir Charles Knowles, aflat la Iaşi între 1770-1771 în serviciul armatei ruse. În schimb doar în deceniul 1792-1802 când Anglia este adânc implicată în „problema orientală” şi viu interesată de accesul flotei sale în Marea Neagră, detectăm prezenţa a 24 călători, îndeosebi în Ţara Românească, recrutaţi dintre diplomaţi (ambasadorii Sir Robert Liston şi Sir Robert Ainslie de la Constantinopol), ofiţeri superiori în misiune (generalul George Frederick Koehler, colonelul lord William Cavendish Bentinck, maiorii Robert Hope, Sir Charles Holloway, Richard Fletcher, etc.), precum şi oameni de afaceri (comercianţii cu rosturi în Levant Company şi East India Company: Thomas Thornton, James Jackson, Philip Jackson ş.a.).

În acelaşi timp, în decursul secolului al XVIII-lea, este detectat un interes pentru Principate în special în corespondenţa diplomatică a ambasadorilor britanici de la Constantinopol adresată Secretariatului de Stat (Departamentul de Sud),

L'époque Phanariote 21-25 Octobre, 1970, Thessaloniki, 1974, p. 365-376; Andrei Oşetea, *La désagrégation du régime phanariote*, în *ibidem*, p. 439-445; Paul Cernovodeanu, *Elemente incipiente ale burgheziei în societatea românească sub fanarioşi*, în „Revista de istorie”, 41 (1987), nr. 5, p. 479-492, etc.

¹⁶ Pentru epoca ce ne interesează dăm ca exemple persoanele lui Ioan Mavrocordat mare dragoman (1709-1717), Grigore Ghica (1717-1727), Ioan Calimachi (1740-1750, 1752-1758), Grigore Al. Ghica (1758-1764), Alexandru Ipsilanti (1774), Constantin Moruzi (1774-1777), Nicolae Caragea (1777-1782), Mihai Suţu (1782-1783), Alexandru Mavrocordat (Firaris) (1783-1785), Alexandru Moruzi (1790-1792), Constantin Ipsilanti (1796-1799) şi Alexandru Suţu (1799-1801).

căruia îi furnizează informații asupra lor ori de câte ori se ivește prilejul. Uneori se întâlnesc același gen de știri – îndeosebi în timpul conflictelor austro-ruso-turce – și în depeșele reprezentanților britanici de la Viena și St. Petersburg îndreptate către Secretariatul de Stat (Departamentul de Nord). În felul acesta datele obținute de cei doi Secretari de Stat însărcinați cu afacerile externe erau complementare. După 1782, după crearea Ministerului Afacerilor Externe (Foreign Office) cu un singur titular al funcției, se unifică și primirea corespondenței diplomatice din întreaga Europă într-un singur Departament. În majoritatea cazurilor rapoartele reprezentanților diplomați britanici de la Constantinopol, Viena și St. Petersburg în secolul al XVIII-lea au rămas inedite¹⁷; doar a acelor din Rusia, au fost parțial publicate în colecția *Sbornik Imperatorskago Russkago istoriceskago obștestva*, editată la St. Petersburg între 1873-1916¹⁸ ca și rapoartele lui Sir Robert Sutton de la Constantinopol, dar numai între 1710-1714¹⁹ sau ale lui Sir Robert Murray Keith de la Viena, între 1772-1792²⁰..

O parte din corespondența reprezentanților diplomați britanici la Constantinopol, Viena și St. Petersburg se află și la Biblioteca Britanică (*The British Library*) de pe lângă *British Museum*, unde poate fi apreciat ca deosebit de interesant schimbul scrisorilor dintre amintii diplomați, cu observații pertinente asupra situației-Principatelor dunărene îndeosebi în perioadele de criză ale „problemei orientale”²¹.

¹⁷ Ele se păstrează până la 1782 la Public Record Office, State Papers, *Foreign, Turkey* (fondul 97), *Russia* (fondul 91), *German Empire* (Austria habsburgică) (fondul 80), iar după 1782 la P.R.O. *Foreign Office, Turkey* (fondul 78), *Russia* (fondul 65) și *Austria* (fondul 7).

¹⁸ Importante pentru subiectul tratat în această lucrare sunt volumele, purtând subtitlul *Diplomaticeskaiu perepiska angliiskih poslov i posslanikov pri Russkom Dvore*, având numerele 12 (St. Petersburg, 1873), cu rapoartele ambasadorilor englezi la St. Petersburg din 1782-1769, 19 (St. Petersburg, 1876), perioada 1770-1776, 76 (St. Petersburg, 1891), perioada 1733-1736 și 80 (St. Petersburg, 1892), perioada 1736-1739. Pentru raritatea lor, le dăm și cota sub care figurează în Biblioteca Academiei Române: P I 3463. Colecția însumează în total 148 volume, cu rapoarte și ale ambasadorilor imperiali habsburgici, francezi, prusieni, etc. precum și corespondența diplomatică schimbată între țarinile Ana Ivanovna, Elisabeta Petrovna și Ecaterina a II-a cu demnitarii ruși, răspunzând de politica externă a cabinetului de la St. Petersburg.

¹⁹ *The Despatches of Sir Robert Sutton, Ambassador in Constantinople (1710-1714)*, (ed. by Akdes Nimet Kurat), London, 1953, 220 p. (Camden Third Series, volume LXXVIII).

²⁰ *Memoirs and Correspondence (Official and Familiar) of Sir Robert Murray Keith*, edited by Agnes Gillespie-Smith, London, 1849, 2 volume.

²¹ Vezi, printre altele, corespondența ambasadorilor britanici la Poartă Abraham Stanyan, Sir Everand Fawcner, John Murray, Sir Robert Ainslie cu omologii lor de la Viena Francis de St. Saphorin, Thomas Robinson și Sir Robert Murray Keith sau de la St. Petersburg Claudius Rondeau, lord Charles Cathart și Sir Charles Whitworth din timpul războaielor austro-turc (1716-1718), austro-ruso-turc (1736-1739), ruso-turc (1768-1774) și austro-ruso-turc (1787-1791) de la British Museum, Add. Mss. 4107, 22518-19, 23802-804, 32792, 34439-41, 38889 etc.

În câteva cazuri, unii ambasadori britanici de la Constantinopol ca Sir James Porter (între 1746-1762) sau Henry Grenville (între 1762-1765), alcătuind excursuri cu caracter politic și socio-economic asupra Imperiului otoman²², s-au referit în materialele redactate și la Principatele dunărene, făcând caracterizări asupra situației lor sub regimul fanariot. Același procedeu l-au folosit și unii observatori sau diplomați cu rang inferior ca William Eton, Elias Abesci, Thomas Thornton în monografiile tipărite în epoca contemporană lor²³; memoriile cu caracter strategic și militar asupra Principatelor sunt întocmite între 1791-1793 și de ofițeri ca Sir William Sidney Smith sau George Frederick Koehler²⁴.

În final, făcând abstracție de raporturile dintre Anglia și Principatele dunărene din secolul al XIX-lea, dezvoltate pe un plan superior și într-un cadru aparte, trebuie remarcat – în mod evident – faptul că în veacul al XVIII-lea perioada fanariotă oglindește diminuarea acestora chiar față de epoca precedentă atât pe plan economic cât și politic, până în ulima decadă a acestui secol, când Anglia își conturează o politică pontică și se implică în mod major în meandrele „problemei orientale”.

Așadar, în concluzie, putem afirma că relațiile între regatul insular, Moldova și Țara Românească în secolul al XVIII-lea s-au dovedit a fi de tip asimetric, adică între o mare putere europeană și niște principate vasale Porții, considerate pe plan juridic internațional provincii ale Imperiului otoman, dar deținând o poziție geostrategică însemnată la gurile Dunării și acces în bazinul pontic, asemuindu-se, cu toate că pe un plan inferior, cu Egiptul, care deținea cheia accesului spre Marea Roșie și a drumului spre India. Pentru aceea Anglia și-a creat – la un scurt interval de timp – reprezentanțe consulare cu duble atribuții: politice și subsidiar economice atât în Egipt cât și în Principate spre a-și întări pozițiile în aceste nevralgice centre periferice ale Imperiului otoman. În sfârșit, relațiile înfiripate între Anglia și Principate au avut nu numai un caracter asimetric dar și univoc, ele exercitându-se

²² Vezi Sir James Porter, *Observations on the Religion, Law, Government and Manners of the Turks*, London, 1768, 2 volume; jurnalul și corespondența lordului Porter au fost editate în secolul trecut de nepotul său, George Gerard de Hochepeid Larpent, sub titlul *Turkey. Its History and Progress compiled from the Journals and Correspondence of Sir James Porter, British Ambassador to Turkey from 1747 to 1762*, by his grand son . . . , London, 1854, 2 volume. Memoriul lui Henry Grenville, alcătuit în limba franceză, a fost editat de abia în zilele noastre sub titlul *Observations sur l'état actuel de l'Empire Ottoman* (edited by Andrew S. Ehrenkreuz), Ann Arbor, Univ. of Michigan Press, 1965, 110 p. (SUA).

²³ Cf. William Eton, *A Survey of the Turkish Empire*, London, 1798, XXIX + 500 p.; Elias Abesci (sau Habesci), *The present State of the Ottoman Empire*, London, 1784, XV + 443 p.; Thomas Thornton, *The present State of Turkey or a Description of the Political, Civil and Religions Constitutions, Government, and Laws of the Ottoman Empire*, London, 1807, XXIX + 436 p.

²⁴ Trevor Hope, *Rapourtele lui Sir William Sidney Smith asupra stării Principatelor Moldova și Țara Românească în anul 1792*, în „Studii. Revistă de istorie”, 26 (1973), nr. 4, p. 715-727; idem, *George Frederick Koehler, James Bland Burges et les relations anglo-turques de 1791 à 1793* în „Revue roumaine d'histoire”, XIII (1974), no. 1, p. 95-114.

doar unidimensional adică numai dinspre Anglia spre Principate și niciodată vice-versa în această perioadă, spre deosebire de cea anterioară din secolul al XVII-lea; nici o inițiativă externă a regimului fanariot până la 1803 nu s-a îndreptat spre Londra pentru apărare și protecție. De abia după această dată, odată cu înființarea consulatului la București se constată o anumită cotitură a acestor relații, când nu numai interesul Angliei, pătrunsă și economic în bazinul pontic, devine sporit față de Principate, dar, lent, asistăm și la reversul acestui proces când, în sfârșit, Moldova și Țara Românească încep să realizeze ponderea deținută de Marea Britanie în politica europeană și mai ales influența ei majoră la Poartă și vor căuta și o apropiere de această țară mai ales odată cu sfârșitul epocii fanariote.

RELATIONS BETWEEN ENGLAND AND THE DANUBIAN PRINCIPALITIES IN THE 18th CENTURY

A General View

Abstract

Relations between England and the Danubian Principalities in the Phanariote period were neither direct nor official, exhibiting in exchange a sporadic and incidental character and adding up to the Eastern Question, with a noticeable surge in developments to only occur in the last decade of the 18th century. A survey of these relations pinpoints to their asymmetrical nature as derived from dissimilarities between a great European power on one hand and the aforementioned principalities on the other, bound by vassalage to the Porte and considered to be provinces of the Ottoman Empire in the eyes of international law, while holding nevertheless an important geostrategical position at the Danube mouths and being a gateway to the Pontic basin. Therefore, the Danubian Principalities were rightfully likened – though on a somehow lesser level – to Egypt, the keeper of the key to the Red Sea and to the road to India. Seeking to strengthen her position in these sore points on the outskirts of the Ottoman Empire, England would establish in Egypt and in the Principalities – at very short intervals – consulates with double prerogatives, both political and economic. Relations between England and Principalities would also be unilateral directed as they were from England towards the Principalities and never the other way round, in stark contrast with the previous state of things in the 17th century.

DOCUMENTAR

ALANII ȘI ÎNCEPUTURILE STATELOR ROMÂNEȘTI

VIRGIL CIOCÂLTAN

Una dintre trăsăturile particulare ale neamului alanilor este dată de dubla lor denumire în evul mediu: pe lângă numele cunoscut din antichitate, *alan*,¹ figurează în izvoare și acela de *as*,² pe care urmașii lor, oșeții, l-au păstrat doar ușor modificat până astăzi.³ Rușii medievali au adaptat fonetismului lor etniconul *as*: prin „mujere” a devenit ясъ (pl. ясы),⁴ formă care stă la baza ungureșcului *jász* (pl. *jászok*)⁵ și a româneșcului *iaș* (pl. *iași*)⁶.

Marile furtuni stârnite de istorie în steпа eurasică au smuls din trunchiul alan, crescut la întâlnirea Munților Caucaz cu șesul⁷, nenumărate ramuri. Cele două uragane provocate de huni și de mongoli i-au risipit în cele patru colțuri ale lumii. Primul val i-a purtat prin Europa până la Atlantic, în Peninsula Iberică și în Africa de Nord,⁸ al doilea i-a răspândit din părțile răsăritene și centrale ale continentului nostru⁹ până în China¹⁰.

Calitățile de mercenari ale alanilor au fost pretutindeni apreciate în cel mai înalt grad, fapt care explică în bună măsură extraordinara lor dispersie geografică.¹¹

¹ GGE A/I 39-48, 366-74; DIVR I 26; BrinN I 26-31; LM I 266-7; EI² I 365: *alan* < *aryan*.

² V. nota precedentă; cele două nume au înțeles absolut identic, după cum constata la mijlocul secolului XIII, între alții, și misionarul franciscan Guillaume de Rubruck: *Alani qui ibi dicuntur Aas, Alani sive Aus* (WyngS I 191, 199). Pentru variantele fonetice ale acestor etnonime în lumea musulmană, v. EI² I 365, iar pentru cele uzitate în China BretR II 88-90.

³ SIE I col. 329.

⁴ *Ibid.* s. v. *ALANY* (v. rus. *istočnikah – jasy*); la fel VasmW III 496; VaiIM I 34: „[En vieux slave] on observe un flottement de *a-* et *ja-* à l'initiale”.

⁵ MNTES II 264; pentru variantele fonetice întâlnite în texte latinești privitoare la regatul ungar, v. GombC IV 76; autorii medievali i-au considerat pe alani în mod eronat – și i-au numit în consecință – ca descendenți fie din *Philistei* biblici, fie din *Yaziges*, populație sarmată, care a sălășluit în Pannonia în timpul ocupației romane (PáHoP 64).

⁶ Numele etnic propriu-zis nu este înregistrat de nici un izvor; el se regăsește la plural în toponimul *Iași*, iar la singular în antroponimul, azi ieșit din uz, *Iuș* (ConsD 301). „Prezența lui *ș* (în locul lui *s*) [la singular] se datorește influenței pluralului, mult mai des întrebuințat, într-un caz ca acesta (= etnonim), decât singularul” (IordNI s. v. *Iuși*).

⁷ Pentru habitatul de baștină al oșeților de astăzi, urmași ai alanilor antici și medievali, v. SIE I col. 329.

⁸ *Ibid.*; GGE A/I 39-48, 366-374; DIVR 26.

⁹ V. următoarele două note.

¹⁰ V. în general pentru alani în evul mediu EI² I 365, LM I 266-7 și VerIEs *passim*, iar pentru cei din Asia centrală și din Extremul Orient PelIC 641 și BretR II 88-90.

¹¹ În timp ce misionarul franciscan Ioan de Marignolli/WyngS I 542 susținea că mongolii au cucerit China cu ajutorul alanilor, bizantinul G. Pachimeres consemna bravura acestui „neam mărinimos” în extremitatea vestică a teritoriului stăpânit de tătari: „Într-adevăr, ei erau și tovarăși de luptă ai lui Nogai și cei prin care acela dobândise izbânda” (FHDR III 451). Contingente alane sunt atestate în secolul XIV în Bizanț, în țaratul de Târnovo, în cnezatul de Vidin și în regatele ungar și sârb (v. n. 29-43). O trecere în revistă sugestivă, deși incompletă, a dinaștilor slujiji de alanii medievali se află la BrătV 44.

Unul dintre cele mai consistente grupuri alane, folosit de tătari în scopuri militare, a fost încartiruit în a doua jumătate a secolului XIII în ținutul dintre Carpați și Nistru.¹² Ei au jucat un rol considerabil nu numai în destinul tătarilor din ținuturile apusene ale Hoardei de Aur, ci – nu mai puțin însemnat – și la întemeierea, respectiv consolidarea statală a Țării Românești și a Moldovei. În ciuda stăruitorului efort depus de generații de istorici pentru lămurirea genezei statelor românești, contribuția alană la acest proces a fost complet neglijată.

1. „ȚARA ALANILOR” ȘI TĂTARI

Părțile vestice ale Hoardei de Aur au cunoscut în ultimele două decenii ale veacului XIII o evoluție aparte în cadrul statului tătar. Nucleul inițial – o marcă de frontieră la Dunărea de Jos – s-a dezvoltat atât de impetuos sub conducerea generalului mongol Nogai, încât acesta a sfidat în ultimii ani ai secolului amintit puterea centrală și s-a proclamat han. Două războaie grele i-au fost necesare stăpânului legitim al ulusului Djuci¹³, Tokta, pentru a lichida această disidență în 1301.¹⁴

Spațiul, sporit de Nogai pe seama sa,¹⁵ pe care l-a controlat nemijlocit spre sfârșitul vieții (m. cca 1300), se întindea în forma unui semicerc larg, în afara arcului carpatic, din Rutenia până la Porțile de Fier ale fluviului. Centrul de comandă – optim ales și pentru a coordona cele două aripi – a fost fixat la Isaccea.¹⁶

¹² Precizări de ordin teritorial au adus: BrătV 43 („< . . . > le pays des As, des Alains < . . . > n'est autre que la Moldavie actuelle”), DeceH 62 („*bilād ās* – ce qui signifiait alors la partie centrale de la Moldavie, où se trouve aujourd'hui la ville de Iași”), SpinM 171 („« țara asilor » – care se localizează în Moldova și în ținuturile din imediata ei vecinătate”). Mai nesigur este momentul așezării alanilor în acest ținut. Deși o notiță cu un necunoscut din *Chronicon Salernitanum* precizează că *Alani* < . . . > *feruntur a Lanus fluvio ultra Danubium* a fost inclusă în volumul GGE A/1 41, care cuprinde *Lateinische Namen bis 900*, se pare că este vorba de o greșeală de datare a editorilor: ea aduce prea strident aminte de *Alanus fluvius*, înscris pe portulane din veacul XIV (v. n. 23). Această însemnare nu poate constitui, prin urmare, dovada continuității de viațuire a alanilor din antichitate până în evul mediu în ținuturile dintre Carpați și Nistru (v. în acest sens și MöhlC 63). Faptul că principalele autorități în privința invaziei mongole din 1241 în Europa central-răsăriteană, anume savantul persan Fāzl Ollāh Rāšīd od-Dīn și canonicul de Oradea, Rogerius, nu îi menționează în regiunea amintită (DeceIn *passim*) este un argument care nu poate fi trecut cu vederea. Presupunerea că tătarii au transferat acest grup etnic din habitatul lui natal în regiunea carpato-nistreană – probabil odată cu mutarea selgiucizilor din Kâpceak în Dobrogea, adică curând după 1280 (DeceP 188) – este, așadar, mai plauzibilă (CihoA 229, n. 10: alanii „au fost aduși aici la gurile Dunării de hanul Nogai”).

¹³ Expresia curentă în izvoarele orientale pentru a desemna Hoarda de Aur.

¹⁴ V. monografia VeseH, iar în istoriografia noastră BrătV 38-9, 43, 54, 57, 72-3, 108-11, DeceH 61-3, SpinM 171-2.

¹⁵ În detrimentul hanului de pe Volga (Pachimeres/FHDR III 444-50).

¹⁶ Cronicarii mameluci Baibars/TiesS I 93 și an-Nuwairī/*ibid.* 139 precizează că reședințele lui Nogai se aflau la „Isaccea pe râul Dunăre până în părțile ce țin de Porțile de Fier” (*Saqdī wa nahr Ṭunā wa mā yalī Bābu Ul-Hadīd*). În „capitala” Isaccea au fost bătute monede în numele „hanului Nogai” și al fiului său Ceaka (OberA 296-9). Trupele tătare au ocupat în 1291 și banatul de Mačva (NikoI 68 urm., PapaR 168). În Dobrogea au fost instalați turcii selgiucizi (v. DeceP *passim* cu concluzia categorică în acest sens la sfârșitul studiului), iar în teritoriul carpato-nistrean alanii (v. n. 12). Bugeacul, ca prelungire naturală a stepei eurasiice, a fost – și avea să rămână până la disoluția finală a puterii nomade în regiune – habitatul predilect al călărimii tătare.

Contribuția grupului alan la dezvoltarea puterii lui Nogai nu a scăpat contemporanilor avizați din Bizanț.¹⁷ Legăturile economice și diplomatice ale sultanatului mameluc cu tătarii ulusului Djuci au făcut ca realitățile Hoardei de Aur – inclusiv din regiunea carpato-nistreană – să fie, de asemenea, relativ bine cunoscute în Egipt și în Siria.¹⁸ Informațiile surselor mameluca despre Nogaizi și despre cei care s-au aflat în slujba lor aduc o lămurire hotărâtoare despre modul de organizare a menționatei populații: ele dovedesc fără echivoc existența unei „țări a alanilor”¹⁹, condusă de un „fruntaș”²⁰, probabil din același neam. Pe teritoriul acestei „țări” erau staționate și trupe tătare.²¹

Cartografia occidentală confirmă această realitate: în portulanul lui Giovanni da Carignano de la începutul secolului XIV este consemnată deasupra Dunării *Alania*,²² care corespunde, evident, „țării alanilor” din izvoarele mameluca. De importanță pentru localizarea acestei Alanii este denumirea dată de unii cartografi medievali Prutului: *Alanus fluvius*,²³ apă numită de un autor arab din aceeași vreme *nahr Yaṣī*,²⁴ adică „râul Iasi”.

Alanii au stat alături de membrii puternicei familii mongole de la Dunăre nu numai în zilele de glorie, ci și în vremuri de restriște. După a doua bătălie dintre Tokta și Nogai, în care acesta din urmă a fost înfrânt și ucis,²⁵ fiul său, Ceaka, s-a retras și a organizat rezistența în „țara alanilor”, de unde a respins atacurile înverșunaților săi inamici²⁶. Abia după ce hanul biruitor, Tokta, a trimis ca întăriri un corp de oaste, Ceaka a fost silit să se refugieze în sudul Dunării pe teritoriul statului bulgar, unde a fost asasinat în 1301 la Tărnovo din porunca țarului Teodor Svetoslav.²⁷

Fidelitatea alanilor față de Nogai și față de fiul său, dovedită și în confruntarea cu puterea centrală, i-a expus după eliminarea lui Ceaka, ultimul „rebel” de marcă, la represalii din partea învingătorilor. Vicisitudinile prin care au trecut cu acest prilej selgiucizii din Dobrogea, compromiși și ei ca „oameni” ai lui Nogai,²⁸ nu puteau în nici un chip să-i ocolească pe vajnicii alani. Consecința acestei situații a fost un veritabil exod din sălașurile lor, răspândite între Carpați și Nistru.

Grupul, probabil cel mai masiv, „numărând ca la șaisprezece mii de oameni, din care peste jumătate erau buni de luptă”²⁹, s-a strămutat în 1302 cu acordul basileului în Bizanț.³⁰ Deși împăratul

¹⁷ V. n. 11.

¹⁸ V. CiocCom 1108.

¹⁹ Baibars/TiesS I 92: *bilād āṣ*.

²⁰ *Ibid.*: *muqaddam*.

²¹ *Ibid.* este menționat în 1300 sau 1301 un tümen (= unitate de – teoretic – 10.000 de ostași) din oastea lui Ceaka.

²² PoSpR I 62, 64, BrătV 43, SpinM 203.

²³ MillM 17, BrătV 43, SpinM 203.

²⁴ Baibars/TiesS I 88 a înregistrat varianta fonetică auzită de informatorul său la români sau la ruși, respectiv ruteni. Pentru identificarea cu Prutul, v. VeseH 45, VernM 188.

²⁵ Cel mai probabil în anul 1300 (Baibars/TiesS I 90-1, an-Nuwairī/*ibid.* 138).

²⁶ Baibars/TiesS I 92-3, an-Nuwairī/*ibid.* 138-9.

²⁷ Baibars/TiesS I 93, an-Nuwairī/*ibid.* 139, Pachimeres/FHDR III 448-51. Pentru contextul politic și urmările acestui act, v. CiocH 1105 urm.

²⁸ O parte dintre ei au reușit să treacă peste mare în Anatolia natală, cei rămași au fost constrânși să-și lepede credința musulmană și să se creștineze. Aceștia din urmă sunt cunoscuți sub numele de găgăuzi (DeceP 174, 188-92).

²⁹ Pachimeres/FHDR III 451.

³⁰ Cererea de azil a fost transmisă împăratului prin intermediul mitropolitului Vicinei și a fost explicată de Pachimeres/*ibid.* ca un act de eliberare „de Nogai și din robia lui”. Mai circumstanțiată este această motivație – interesată și falsă! – la Gregoras/*ibid.* 509: „[Alanii], fiind și creștini din vechime, căzând mai apoi sub puterea silnică a sciților (= tătari), i-au slujit, de nevoie cu trupurile lor; mintea le era chinuită de năzuința către libertate și de dușmănia față de necredincioși”. Pentru datare (1302) DölgR IV 37.

Andronic II își pusese mari speranțe în acest „noroc venit la timp”,³¹ randamentul lor militar a fost sub așteptări: ca mercenari în Bizanț, alanii au fost înfrânți de turci în Asia Mică lângă Magnesia,³² apoi de catalani la poalele Munților Balcani lângă Apros în 1305.³³

Tensiunea crescândă cu bizantinii, dar mai ales dezastrul suferit din partea catalanilor,³⁴ i-a determinat pe supraviețuitorii alani să treacă munții și să caute adăpost în Bulgaria lui Teodor Svetoslav.³⁵ Sarcina, pe care se angajau să o îndeplinească în serviciul țarului, a fost formulată în termeni clari: să apere hotarul împotriva bizantinilor, nerăbdători să recucerească cetățile Mesembria și Anchialos,³⁶ ocupate de câțiva ani de bulgari.³⁷ Se știe doar că Teodor Svetoslav i-a primit,³⁸ apoi urmele lor în Țaratul de Târnovo se pierd.

Prezența alaniilor este în schimb documentată până relativ târziu în despotatul de Vidin: țarul Ioan Srațimir a folosit în luptele din 1365 cu regele Ungariei Ludovic de Anjou și o unitate de alani musulmani.³⁹ Acest grup, care s-a convertit la islam probabil sub influența lui Nogai, trebuie să fi făcut parte din lotul de 3.000 de călăreți care s-au refugiat în primii ani ai secolului XIV cu Kara Kișek, fiul lui Ceaka, la țarul Mihail Sișman din Vidin, după prinderea și executarea ultimului complotist împotriva lui Tokta, anume Turai, fiul lui Nogai.⁴⁰

Este de presupus că din acest grup de mercenari alani s-au desprins și acei iași care și-au găsit rostul la curtea crailor sârbi.⁴¹

Tot între Carpați și Nistru pare să-și aibe obârșia și puternica comunitate a alaniilor din regatul ungar. Semnalați documentar întâia oară în 1318 sau 1323, ei au ocupat un ținut întins în regiunea deluroasă Mátra, unde au format o „țară” (*Iászság*), pomenită în 1366.⁴² Privilegiile, de care s-a bucurat colonia alaniă în secolele XIV-XV, dovedesc însemnătatea serviciilor făcute regalității ungare.⁴³

Urmărind pe o hartă imaginară răspândirea alaniilor din spațiul carpato-nistrean începând cu anul 1302 de teama represaliilor hanului Tokta, se constată că toți suveranii din centrul și din sud-estul Europei i-au primit cu brațele deschise pe acești războinici vestiți, în al căror neam meseria de mercenar fusese ridicată la rangul de „ocupație națională”. Din lista celor care au putut aprecia și au beneficiat de virtuțile militare ale alaniilor nu lipsește nici Basarab „Întemeietorul”.

³¹ Pachimeres/*ibid.*

³² Gregoras/*ibid.* 509, 511.

³³ Pachimeres/*ibid.* 453 și PachB II 548-51. Pentru aceste lupte, v. OstrG 406-7, BrătV 44. Dată la DölgR IV 48: 1306.

³⁴ Oricât de exagerate, pierderile avansate de o sursă contemporană impresionează: din 3.000 de călăreți și 6.000 de pedestrași alani, abia 300 ar fi scăpat cu viață (Schle 229, BrătV 44).

³⁵ PachB II 601.

³⁶ *Ibid.*

³⁷ OstrG 407.

³⁸ *Ibid.*

³⁹ GjuzG 235, PavlM I 19.

⁴⁰ An-Nuwairī/TiesS I 139-40.

⁴¹ FranS 45, IordT 169, n. 4.

⁴² PáHoP 62-3. Negând aportul informațiilor din sursele mameluce și bizantine, care atestă existența alaniilor în spațiul carpato-nistrean la sfârșitul veacului XIII, MöhC 64 a presupus greșit că iașii, care au dat numele capitalei Moldovei, au venit din Ungaria în secolul următor; încercările de a găsi un context istoric, în care să fi putut avea loc o astfel de „migrare < . . . > de la apus spre răsărit”, au fost, inevitabil, zadarnice (*ibid.* 64 urm.).

⁴³ PáHoP 63-4.

2. „DOMNIA ALANĂ” ȘI BASARAB

Mărturia scrisă, de multă vreme intrată în circuitul istoriografiei noastre, a contactului celui dintâi voievod al Țării Românești cu alanii se află în arhicunoscuta notiță din prefața *Zakonik*-ului redactat de craiul Ștefan Dușan privitoare la adversarii întâlniți în 1330 de sârbi în bătălia de la Velbujd: din oastea condusă de țarul Mihail Șişman au făcut parte, pe lângă bulgari și bizantini, „Basaraba Ivanco <...>, tătarii negri, care trăiesc în vecinătate, domnia iașilor și alți stăpânitori cu ei”⁴⁴.

Dacă din această însemnare se poate deduce doar că muntenii s-au aflat în 1330 ca aliați alături de alani în campania împotriva sârbilor, desfășurată sub înaltul patronaj al hanului Hoardei de Aur, Özbek,⁴⁵ un indiciu de alt ordin, anume toponimic, lasă să se întrevadă că și domnul Țării Românești – ca toți vecinii săi – a avut în soldă iași. Așezările Valea Iașului,⁴⁶ identică cu satul Iași din unele documente interne ale voievodatului muntean,⁴⁷ și Eșciiori,⁴⁸ din imediata sa vecinătate, sunt situate prea aproape de prima capitală a țării, Curtea de Argeș,⁴⁹ pentru a nu sugera funcția îndeplinită pe lângă capul statului de cei care au dat numele amintitelor locuri: garnizoana cantonată în acest perimetru trebuie să fi constituit, respectând proporțiile, un corp de gardă de felul regimentelor alane de elită, care au asigurat paza marilor hani mongoli, Ögö dai, Môngke și Kubilai.⁵⁰

Dacă și alte comunități alane, risipite pe tot cuprinsul Țării Românești,⁵¹ s-au aflat cu atribuții militare în slujba domnului la începuturile statului nu poate fi precizat în stadiul actual al cercetării.

3. EȚCO PRISĂCARIUL ȘI DRAGOȘ

În rândul celor care au înfruntat oastea sârbească la Velbujd este menționată și „domnia alană” (ГОСПОДСТВО АЛАН) ⁵². Din însăși însușirea combatanților – Basaraba Ivanco, tătarii negri din vecinătate, adică din Bugeac,⁵³ apoi alanii – rezultă că această „domnie” nu poate fi situată altundeva decât pe teritoriul mai vechii „țări a alanilor”⁵⁴ dintre Carpați și Nistru.

Seismul politic prin care a trecut „țara alanilor” la cumpăna veacurilor XIII-XIV nu a provocat, așadar, – în ciuda masivelor pierderi datorate emigrării – distrugerea structurii de organizare a comunității: „domnia alană” din 1330 este doar altă denumire pentru amintita „țară”. Membrii ei erau, respectiv se trăgeau probabil atât din iașii care, sfidând pericolul, refuzaseră să emigreze după

⁴⁴ IosiR 74, MihăC 274.

⁴⁵ V. CiocH 1112-3.

⁴⁶ ILR 261.

⁴⁷ DIR B L1 71, DIR B L2 71; Stoib II 679: „Satul Iași amintit de la 1523, când era al mănăstirii Argeș”.

⁴⁸ DIR B L2 57: sat astăzi dispărut, lângă Bărbătești, fostul raion Curtea de Argeș.

⁴⁹ 6 km de centrul orașului (RATR 70 C).

⁵⁰ BretR II 88-9.

⁵¹ *Iași-Gorj*, jud. Gorj (ILR 158) și localitățile azi dispărute: *Iașii de la Olteț*, sat lângă Morunglav, fostul raion Balș (DIR B L1 71, DIR B L2 71), *Iași*, sat probabil lângă Scorțarul Vechi, fostul raion Brăila (*ibid.*), *Iași*, sat lângă Strâmba, fostul raion Mihăilești (*ibid.*), *Eșciiori*, sat lângă Bărbătești, fostul raion Curtea de Argeș (DIR B L2 57). Pentru alte toponime de aceeași sorginte, v. IordT 169.

⁵² V. n. 44.

⁵³ V. n. 97-101, 109.

⁵⁴ V. n. 19 și 22 (*Alania*).

1301, cât și din pribegii în Bizanț, reveniți la fostele sălașuri în urma chemării lui Tokta, care le-a parvenit în chiar timpul bătăliei de la Apros în 1305⁵⁵.

Meritul de a fi reconstituit după o fractură de relativ scurtă durată marca de frontieră alană fondată de Nogai aparține după toate probabilitățile lui Tokta, pe care izvorul bizantin mai înainte citat l-a surprins în efortul – semnificativ pentru chestiunea în discuție – de a-i readuce îndărăt pe iași transfugi în Peninsula Balcanică. Aceeași nevoie de securitate a frontierei vestice a Hoardei de Aur i-a determinat pe succesorii săi pe tronul din Sarai, Özbek – în vremea căruia este atestată „domnia alană” – și Djani Bek (m. 1357), să păstreze nealterat formațiunea militară dintre Carpați și Nistru. De îndată însă ce puterea hanilor a început să se contracte odată cu domnia lui Berdi Bek (1358-1362),⁵⁶ „auxiliarii” alani din extremitatea apuseană a statului tătar au ieșit de sub controlul autorității centrale și au intrat în orbita cuceritorilor veniți cu forțe proaspete de peste munți.

Câteva vestigii – mult prea puține – a lăsat în urma ei „domnia alană”. Cel mai important dintre ele este, desigur, Iași,⁵⁷ numele ultimei capitale a Moldovei. Potrivit unei mărturii a cronicii conciliului de la Konstanz (1415-1418), redactată de Ulrich von Richental, și prima capitală a Moldovei⁵⁸ a fost o așezare alană: după citarea orașelor Iași (*Iesmarckr*) și Baia (*Molga*)⁵⁹ este precizat: *die zwu seind Philistei*⁶⁰.

În această ordine de idei se cuvine amintit faptul că și acești alani par să se fi „înnegrit”, aidoma tuturor celor care au locuit în evul mediu fășia de pământ dintre Carpați și Nistru: români, cumani, tătari⁶¹. În câteva letopisețe rusești, în care sunt menționate și orașe din Moldova, apare secvența: над моремь Българод, Чернь, Яськый торгъ на Прутѣ рѣцѣ⁶². Чернь „negru” a fost raportat de unii istorici ca epitet la Ясь(с)кый торгъ, ceea ce ar da „târgul alaniilor negri”⁶³.

Cam la atât se reduce moștenirea toponimică a „domniilor alane” inventariată în istoriografia noastră. Cât privește procesul de dezagregare a acestui organism în rudimentele citate în paragraful anterior, el este învăluit complet în tăcere și mister.

În speranța de a aduce cât de puțină lumină în chestiune, se cere reexaminat primul izvor narativ intern referitor la spațiul dintre Carpați și Nistru după pomenirea „domniilor alane” în 1330.

⁵⁵ V. n. 33 și PachB II 548.

⁵⁶ SpulH 109: „Mit dem Tode Ğambeks (1357) hörten die geordneten Zustände in der Horde für fast zwei Jahrzehnte überhaupt auf”; Никоновская летопись/GrIaH 255: „În anul acela (= 1357) nu s-au terminat gâlcevicele din Hoardă, ci mai vârtos au început să se întindă”; SpinM 306.

⁵⁷ PhilO I 730: „Numele topic *Iași* < . . . > este analog numelor topice *Bulgari*, *Comani*, *Ruși*, *Sârbi* < . . . >”. Pe aceeași linie, IordT 274 enumeră toponimele care conțin cuvântul *Iaș(i)* pe teritoriul României și, întrucât „este foarte probabil că aceste toponimice provin de la numele etnic, de origine slavă, al alaniilor”, le încadrează în mod just în capitolul *Toponimice formate de la nume de popoare* (p. 261); surpinzătoare și în totală contradicție cu această afirmație, care ține de domeniul evidenței, este explicația sa de la p. 169, unde prezumează inutil un antroponim: „Ca formație, situația seamănă cu cea constatată la *Huși*: un individ numit *Ias* a înființat ori a stăpânit, la un moment dat, localitatea, care a căpătat apoi numele lui, sub aspectul plural *Iași*”. Vicisitudinile explicative prin care a trecut acest toponim în istoriografia noastră sunt trecute în revistă de MõhIC 61 urm., iar GiurT 242-8 face un scurt și documentat istoric al localității.

⁵⁸ GoroD 86-7.

⁵⁹ V. micromonografia orașului la GiurT 182-90.

⁶⁰ KaradD 82, iar într-unul dintre manuscrise cu aceeași referire: *Das sind Philistri* (*ibid.* 83). Pasajele au fost relevate de MõhIC 65, care citează și alte izvoare în care alanii din Moldova sunt astfel denumiți (v. și n. 5).

⁶¹ V. CiocCom I 114 urm.

⁶² VosLe 240; ErmLe 163: *Belgorod'*, *Čern'*, *As'skyi Torg'*; NovLcN 475: *Bel'gorod*, *Čern'*, *Jus'skyi torg'*; AndrAO 216 și GiurT 243 au reproduș ultima variantă.

⁶³ Pe urmele lui N. Karamzin și W. Tomaschek, la noi GherF 38 și PhilO I 730.

Sursa, care oglindește în felul ei – dubios pentru mulți istorici – situația din regiune la o distanță de aproape treizeci de ani, adică în 1359, este datorată lui Simion Dascălul, interpolatorul cronicii lui Grigore Ureche. El a consemnat următoarea tradiție despre Dragoș „Descălecătorul” și despre *Ejco prisăcariul*:

O POVESTE DIN PREDOSLOVIA LETOPISEȚULUI CESTUI MOLDOVENESC

Ce într'înșa spune că este făcută țara din două limbi, din români și din rusi, de care lucru se cunoaște că și până astăzi este țara giumătate de rusi și giumătate de români. Ce aceasta poveste nu se află însemnată de Ureche vornicul, iar eu n-am vrut să las nici aceasta să nu pomenesc, socotind că cum am adus aminte de altele, ca să nu rămâie nici aceasta neînsemnată.

Scrie la letopisețul moldovenesc la predoslovie de zice că, dacă au ucis acei vânători acel bour, întorcându-se înapoi, văzând locuri desfătate, au luat pre câmpi într-o parte și au nimerit la locul unde este acum târgul Sucevei. Acolo mirosindu-le fum de foc, și fiind locul despre apă, cu pădure mănuntă, au pogorât pre mirodenia fumului la locul unde este acum mănăstirea Ețcanii. Acolo pre acelaș loc au găsit o prisacă cu stupi și un moșneag bătrân de păzia stupii, de seminție au fost rus și l-au chemat Ețco, pre carele, dacă l-au întrebat vânătorii, ce omu-i și din ce țară este, el au spus că este rus din țara leșască. Așijderea și de loc l-au întrebat, ce loc este acesta și de ce stăpân ascultă. Ețco au zis că este un loc pustiu și fără stăpân, de-l domnesc fierile și pasările, și se întinde locul în jos până la Dunăre, iară în sus până la Nistru, de se hotărăște cu țara leșască, și este un loc foarte bun de hrană. Înșelegând vânătorii acest cuvânt, au sârğuit la Maramureș de și-au tras oamenii săi într'această parte, și pre alții au îndemnat, și au descălecat întâiu sub munte, și s-au lăfit pre Moldova în jos. Iară Ețco prisăcariul, dacă au înșeles de descălecarea maramureșenilor, îndată s-au dus în țara leșască de au adus rusi mulți, și i-au descălecat pre apa Sucevei în sus și pre Siret despre Botoșani. Și așa de sârğ s-au lăfit românii în gios și rusii în sus.

Așijderea și târgul Baia scrie că l-au descălecat niște sasi ce-au fost olari, iar Suceava scrie că o au descălecat niște cojocari ungurești, ce se chiamă pre limba lor suci, iar Suceava se chiamă pre limba ungurească cojocărie.

Așa într'acest chip se află să fie fost descălecarea țării Moldovei.⁶⁴

Varianta acestei tradiții cunoscută de Miron Costin este parțial diferită față de cea înregistrată de Simion Dascălul. Maramureșenii l-au găsit pe același „bătrânel încărcat de ani într-o prisacă”, care, întrebat prin tălmaci cine este, le-a răspuns: „«Sunt Iațco din Sniatin, m-am așezat de câțiva ani aci și am o mică prisacă. Afară de voi, n-am văzut pe nimeni». Dragoș îi spune de noul descălecat, care acum nu mai are de întâmpinat piedici din partea tătarilor. Dacă are oameni ai lui, dacă vrea să-și aducă rudele; le dăruiește în același timp cu drept de moștenire toate pământurile peste toate locurile dimprejur. Bătrânelul îi mulțumește pentru vorbele binevoitoare și făgăduiește să aducă aici toate rudele sale. Și s-a ținut de cuvânt: tot neamul său din Sniatin din Pocuția l-a adus în această țară, în noile așezări. De la dânșii a rămas a doua așezare mai veche, după Boureni, satul Iațcani, care poartă numele străbunului Iațco. Și azi acest nume se păstrează, deși satul este unit cu orașul Suceava. Soarta n-a voit ca orașul să-i poarte numele, care era cel mai vechi. Câțiva cojocari veniră din Ungaria și se așezară acolo (cojocar pe ungurește se zice soci) și astfel se făcu că orașul și râul se numiră Suceava. Totuși numele Iațcani nu pieri, fiind păstrat de o parte a orașului”⁶⁵.

Întrebarea cardinală, de care depinde hotărâtor degajarea „miezului istoric” din mrejele legendei reținută de cronicarii moldoveni, privește identitatea lui *Ejco prisăcariul*.

⁶⁴ UrecG 14-6.

⁶⁵ CostOP 232 (traducere românească a „Pocmei polone”).

Nu încapce, firește, îndoială că *Ețco* reprezintă pronunția dialectală a lui *Iațco*, de felul *Eși* pentru *Iași*. Supus unei analize lingvistice, care ține seama de originea ruteană a personajului în versiunea lui Simion Dascălul, numele se desface în componentele *Iaț-* și *-ko*, aceasta din urmă fiind desinență tipic ucraineană pentru formarea antroponimelor⁶⁶. În contextul fonetic dat își află explicația și semioclusiva dentală *-f-*: ea provine din siflantă dentală *-s-*, transformată sub influența vocalei precedente, după cum stă mărturie pentru acest fenomen lingvistic slav *Trubeșkoi* față de *Donskoi*⁶⁷. Forma *Iusko(s)* este, dealtminteri, atestată de un act patriarhal din 1359 ca nume al unui mare boier moldovean.⁶⁸ Prin urmare, antroponimul de origine ruteană *Iațco* este perechea lui *Iaș*, nume de persoană aflat și el în circulație în Moldova medievală⁶⁹, ambele însemnând – ca și francezul *Alain* – „Alanul”. Un document banal – un zapis de vânzare-cumpărare, redactat la 17 octombrie 1667 în Iași – este providențial pentru această identitate: vânzătorul se prezintă ca *Iațco* (*Iaș o am semnat leșește*)⁷⁰. Formularea, cam stângace, vrea să zică că semnatarul a folosit în act varianta polonă – de fapt, ucrainiană –, *Iațco*, pe care o socotea, evident, mai protocolară și, deci, mai potrivită să figureze într-un document oficial, decât numele de toate zilele, *Iaș*, purtat de bărbatul *Anghelinei, futa Gligăi Mânjea*. Natura actului reclama însă pentru evitarea oricărui echivoc și o înregistrare precisă a identității vânzătorului, care nu putea fi garantată decât de *Iaș*, singurul nume cu care era știut în cercul cunoscuților lui. Neprețuita echivalare semantică *Iațco* = *Iaș*, afirmată de soțul *Anghelinei*, dovedește că pentru un moldovean de rând din veacul XVII cele două nume aveau încă – în pofida formelor atât de deosebite – același înțeles. În fața acestui argument, valabil măcar pe teritoriul Moldovei în evul mediu – dacă nu și aiurea, cum pare probabil –, nu rezistă altă propunere etimologică⁷¹.

În ciuda formei rutene a antroponimului, *Ețco* aparține neîndoiește – așa cum arată conținutul semantic al numelui – patrimoniului alan, peste care au dat „descălătorii” maramureșeni după trecerea munților. De tot absentă la Miron Costin, insistența cu care Simion Dascălul a subliniat originea slavă a personajului – *rus din țara leșască* – pentru a explica de ce *este țara giumătate de rusi și giumătate de români* trimite neapărat la tipul cunoscut de „legendă etiologică”, care tinde să lămurească o stare de lucruri prin dezvăluirea „cauzei eficiente”.⁷² Veșmântul ucrainean al lui *Ețcu* și *Iațco* este, în definitiv, tot atât de puțin concludent pentru apartenența etnică a legendarei figuri ca și, de pildă, *Ștețco* pentru Ștefan Mușat, domnul – indiscutabil român! – al Moldovei în prima jumătate a secolului XV⁷³. Nici originea lui *Iațco* și a rudelor sale din Sniatin nu putea să dea acestui neam

⁶⁶ „Nu rusească”, precizează VasčS 138.

⁶⁷ Exemplele citate *ibid.* 146-7.

⁶⁸ NăstD 346.

⁶⁹ *Iașul*, boier din Fălciu, citat de ConsD 301.

⁷⁰ GhîbS IV 276, semnalat de ConsD 301, care a propus în consecință derivarea *Iațcu* < *Iaș*.

⁷¹ GrinS IV 536 echivalează Яцко, -ка = Ясько = Якив (= Iacob), trimițând pentru dovedire la GrinM II 243-4, unde apare într-o poveste ucraineană cu animale, culeasă în satul Taranovka din ținutul Harkov, perechea Яцко și Яцька, dar nici un argument pentru relația *Iațco* – Iacob. Tot fără temei documentar sau explicativ este și SSM II 586-7, care consideră că Яско și Яцко sunt cuvinte deosebite, primul trăgându-se din Янь, al doilea, împreună cu Яшко, din Яковъ. Omonimia numelor proprii cu adjectivele яськый (v. n. 62; pentru alte atestări GiurT 243), respectiv Яшкый (v. n. 52), cu sensul unanim acceptat de ‘alan’, a rămas în mod inexplicabil în afara raționamentului lingvistic. Aceeași carență și la IoneE 160, care fixează ca etimon numele, „răspândit în Polonia în secolul XIII, *Hiacint*: printr-un intermediar latino-catolic, *Jacek* și *Jacko*, hipocoristicele poloneze actuale ale acestui antroponim, au fost cunoscute și în ucraineană și sunt identice cu formele mai vechi de origine slavă: *Iațcu*, *Ițcani* etc. din română”.

⁷² StahC I 71. Pentru alte interpretări, v. studiile recente: CazaP, PeciD și, în special, PeciE.

⁷³ CostD II 877 (indice). Pentru numele similare de boieri moldoveni, v. IRSSM¹ I 95.

certificat de identitate ruteană: în principatul de Halici – definit în chip semnificativ în izvoarele mameluca ca „țară a românilor și a rușilor”⁷⁴ – trăiau laolaltă și se influențau reciproc, fără a se contopi, grupuri etnice felurite.

Următoarea chestiune de examinat se referă la consistența istorică a personajului în discuție.

Oricât de sumară, o comparație a tabloului furnizat de cronicari cu imaginea spațiului carpato-nistrean din ajunul „descălecatului”, reconstituită de istorici și arheologi, vădește în cazul dintâi trăsături specifice unei „povești” care a circulat multă vreme prin viu grai. Simplificarea până la schematism – aflată în contrast izbitor cu realitatea descoperită de specialiști⁷⁵ – și personificarea sunt două dintre trăsăturile principale ale genului literar, care ajută memoria colectivă să rețină și afectul popular să participe empatetic la întâmplările narate. Faptul că, după un triaj brutal – care a făcut practic ca aria geografică amintită să fie o *terru inhabitata* cu aspect virginal –, din toată suflarea omenească istoric documentabilă a supraviețuit în legendă doar *Efco prisăcariul* constituie un semn inconfundabil al importanței sale în „economia descălecatului”.

Este, desigur, ridicol de presupus că moșneagul singuratic din peisajul patriarhal uitat de lume a putut să însemne atât de mult pentru Dragoș și oamenii săi, descinși pe aceste plaiuri cu gândul de a le lua în stăpânire. Mergând însă în sensul invers al procesului de personificare, se constată că *Efco* este un produs clasic al imaginației folclorice – ficțiune care întruchiează, de fapt, grupul alan, denumit în chiar textul cronicii: *Ițcanii*⁷⁶. Că în urma acordului intervenit cu Dragoș, colectivitatea alană din Ițcanii Sucevei s-a îngroșat cu coloniști din același neam veniți din Sniatin⁷⁷ este în firea lucrurilor: rămași de izbeliște după refluxul puterii tătare – *loc pustiu și fără stăpân*, zice Simion Dascălul de-a dreptul, în timp ce Miron Costin apreciază istoric conjunctura în fragmentul citat ca premisă a „descălecatului” de țară –, alanii din Pocuția au fost, evident, bucuroși să intre în slujba noii domnii, iar aceasta să se întărească cu ajutorul lor.

⁷⁴ Din contextul cronicilor rezultă că această *bilāl ūlāq wa 'r-rūs* se afla în vecinătatea „țării alanilor” (Baibars/TiesS I 92 și an-Nuwairī/*ibid.* 138); SpinM 190 consideră că autorii citați au avut în vedere două țări și conchide: „«Țara vlahilor», asociată «țării rușilor», se afla în părțile limitrofe ale acesteia din urmă, deci în jumătatea nordică a Moldovei”. Luat în litera lui, textul arab nu susține departajarea operată de istoricul ieșan.

⁷⁵ În această privință există un adevărat consens; v., între alții, GiurT și MateMP, care evidențiază un grad relativ avansat de urbanizare înainte de venirea lui Dragoș, precum și SpinM 322, care atrage atenția asupra „efectivului demografic consistent încă înainte de întemeiere”.

⁷⁶ Este incontestabil că cele două cuvinte sunt înrudite, numai că *Ițcanii* (*Iațcani* la Miron Costin) nu se trag din *Efco*, cum au socotit cronicarii noștri, ci din adjectivul substantivizat ясь(с)кыи, cunoscut în Moldova (v. n. 70), la care s-a adăugat sufixul românesc *-an*, care (cu variantele lui: *-ean*, *-ian*, *-eanca* etc.), derivă în general nume de familie de apartenență locală ca *Albeanu* < *Alba*, *Budeanu* < *Buda* (ConsD LVIII), dar și etnonime ca *rutean*, *macedonean*. O formă intermediară între adjectivul slav amintit și *Iațcani* se găsește în numele localității din apropierea limanului Nistrului, *Iasca* (RATR 43 D, citată de BrătV 43 corect în seria așezărilor alane). Acest din urmă nume topic, aflat la feminin singular, este cu siguranță perechea masculinului plural *Iațcani* și se înscrie în rândul cuplurilor alcătuite din toponime derivate din etnonime: *Comana/Comani*, *Rusca/Ruși*, *Scheia/Schei*, *Sârba/Sârbi* (IordT 269, 281, 284-6). Un argument suplimentar că numele *Ițcani* nu este datorat lui moș *Efco*, ci desemna la origine un grup etnic, aduc două omonime din Moldova, la care nu poate fi bănuț un erou eponim, aflate și ele în mod concludent la plural: *Ițcani*, sat în județul Bacău (ILR 161, RATR 39 A, CostD II 464, n. 2) și *Efcani*, sat pe Nistru în fostul județ Orhei (DIR A LI 94).

⁷⁷ Nu departe de Sniatin se află satul *Iasenov-Polnyi*, iar în Carpații Păduroși orașul *Iasinea* (RATR I C, 8 B), care amintesc de alanii.

Un indiciu decisiv al rostului și al forței acestor ițcani, de care Dragoș a trebuit să țină în mod inevitabil seama, îl oferă decriptarea ocupației lui *Ețcu*.

Cu variații nesemnificative pentru chestiunea examinată, dicționarele limbii române au reținut două sensuri de bază ale cuvântului *prisăcă*: 1. Loc într-o pădure unde s-au tăiat copacii; poiană; 2. Loc astfel pregătit, unde s-au așezat stupii⁷⁸. Ca etimon a fost înregistrat slavul *preseka*⁷⁹.

Lexicografilor noștri, care au dedus înțelesurile lui *prisăcă* din texte românești relativ târzii față de epoca „descălecatului”, le-a scăpat – ca și cronicarilor, de altfel – semnificația militar-administrativă inițială, solid atestată în toată Europa central-răsăriteană, de „obstacol la graniță”, realizat prin amenajări forestiere⁸⁰. Acest înțeles a dispărut și din limba noastră odată cu realitatea pe care o denumea: liniile de prisăci au fost înlocuite pretutindeni în spațiul menționat în secolele XIII-XIV cu un sistem de apărare al hotarelor mai evoluat, asigurat de cetățile de margine⁸¹.

În aceste condiții nu poate să mire mutația semantică cunoscută de termenul *prisăcar*: când Simion Dascălul a notat în secolul XVII atributul profesional al lui *Ețcu*, el a reținut, fără să știe, doar forma genuină a vocabulei transmisă de tradiție, deoarece înțelesul original al cuvântului *prisăcar*, anume de „paznic de hotar”, fusese demult uitat și înlocuit cu acela de „stupar”, „apicultor”.⁸²

Prisăcarii alcătuiau un corp profesional, răsplătit cu diverse privilegii.⁸³ Foarte frecvent – în regatul ungar, de pildă –, apărarea diverselor segmente ale hotarului statal și a punctelor fortificate de trecere era încredințată unor grupuri etnic alogene.⁸⁴

De asemenea servicii – ale alanilor în speță – au beneficiat și tătarii în perimetrul mărginit de Carpați și Nistru. În interiorul acestei vaste mărci de hotar au fost fortificate – ca, de altminteri, pretutindeni în formațiuni cu destinații similare – pozițiile de interes strategic. Citorul – după toate probabilitățile – „țarii alanilor”, clarvăzătorul general mongol Nogai, nu putea să omită însemnătatea militară, ofensivă și defensivă, a unui punct geografic ca cel pe care îl ocupă astăzi Suceava. El controlează, pe de o parte, calea care se bifurcă la Iacobeni spre Ardeal – traiecit experimentat cu succes în 1241 de contingentul tătar condus de prințul Kadan⁸⁵ – și spre Maramureș, pe unde a coborât în 1359 Dragoș cu ai săi tovarăși. Nu mai puțin importantă a fost, pe de altă parte, funcția Sucevei ca nod de comunicație pe axa nord-sud, care lega țările din Europa central-răsăriteană de bazinul pontic.

Acestortribute binecuvântate le-a datorat înființarea prisaca de la Ițcani, străjuită de cei care i-au dat numele. Ea trebuie să fi existat decenii de-a rândul, ca și „țara” din care a făcut parte, adică

⁷⁸ TiktW XX 1261, DLR VIII/5 1499, DLRLC VIII 580.

⁷⁹ Care înseamnă „ausgehauene Stelle im Walde, wo man Bienenstöcke aufstellt” (TiktW XX 1261).

⁸⁰ GöckH 9: „Neben dem lateinischen Namen *indagines* und dem deutschen *Hug* erscheint früh die slavische *preseka* und das magyarische *gyepü*. Sie alle gelten als Bezeichnung für einen ‘Verhau’ im engeren und für ein ‘Grenzhindernis’ im weiteren Sinne”. G. Popa-Lisseanu a tradus în acest spirit *indagines* cu „prisăcă” („Cronica pictată de la Viena”/IR XI 110, 234-5), iar K. Horedt a folosit constant cuvântul cu acest sens într-o lucrare consacrată acestui gen de fortificații în Transilvania, unde a semnalat și toponime românești *Presuca*, unele având drept corespondent maghiar (în compuși) pe -*gyepü* (HoreE *passim* și 115, 117). V. din literatura de specialitate și: CzajS 13 urm. (cap. *Die Preseka*), GrünG, KleiG, LoseG, StarG, TagáG.

⁸¹ V. HoreE 113.

⁸² Este posibil ca la reducerea ițcanilor la *Ețcu* să fi contribuit și meseria repartizată printr-o confuzie „bătrânelului”: după cum se știe, apicultura este o ocupație prin excelență singuratică, practică individual, câtă vreme paza și apărarea unui punct de însemnătate militară constituie obligatoriu o activitate de grup.

⁸³ Pentru denumirile acestor „grăniceri” medievali și regimul lor preferențial, v. mai ales GöckH 12 urm. (cap. *Grenzwächter*).

⁸⁴ *Ibid. passim*.

⁸⁵ Drumul despărțea în vremea respectivă *Ruscia* în nord de *Comania* în sud (Rogerius/DeceIn 201 cu comentarii).

din ultimele două decenii ale secolului XIII și – cu o eventuală întrerupere datorată exodului de la începutul secolului – până după sosirea maramureșenilor în 1359.

Pentru o justă evaluare a moștenirii alane în ansamblul ei se cuvine neapărat subliniat că Țcâncii au constituit o piesă de căpătâi în osatura urbană pe care s-a zidit Moldova: cu excepția Siretului, cele trei capitale succesive ale acestui stat – Baia,⁸⁶ Suceava,⁸⁷ Iași⁸⁸ – au fost la origini, situate cronologic înainte de „descălecat”,⁸⁹ așezări preponderent alane.

Sprijinită pe acești piloni masivi, printre care răsar în oglinda toponimiei alte fragmente mai mărunte de iași, de Țcânci⁹⁰ și, poate, de lețcani,⁹¹ despărțite de „râul iașilor”, adică de Prut, „țara”, respectiv „domnia alانیilor”, a avut neîndoiește ca hotar la răsărit Nistrul, iar la apus Carpații.

Cât s-a întins ea spre celelalte două puncte cardinale spune Simion Dascălul: *în jos până la Dunăre, iară în sus până la Nistru*. Discreditată de cadrul de poveste în care apare, această precizare de geografie politică nu a fost luată în serios și nu s-a bucurat în consecință de examenul critic al exegeților. Omisiunea este păgubitoare pentru cunoașterea atât a realităților din extremitatea de miazănoapte a „țării alانیilor”, cât și a conturului ei din partea opusă.

Potrivit relatării lui Miron Costin, Iașco și-a adus în Moldova după încheierea înțelegerii cu Dragoș „tot neamul său din Sniatin în Pocuția”. Prin caracterul ei punctual topografic, mărturia aceasta – aflată în contrast vădit cu aserțiunea generalizatoare, forțat explicativă a lui Simion Dascălul – definește un grup restrâns, a cărui similitudine cu colonia din Țcânci este izbitoare. Supoziția că alanii din Sniatin au fost, ca și rudele lor din așezarea de lângă Suceava, de meserie prisăcari se impune pe cale analogică de la sine. Lectura hărții întărește această presupunere: poziție strategică de primă însemnătate ca și Țcâncii, Sniatin supraveghea artera care se desfășura nu departe spre apus în două

⁸⁶ V. n. 60 Orașul s-a dezvoltat ca urmare a exploatării și prelucrării zăcămintelor auro-argintifere din mina din apropiere (GiurT 182-3).

⁸⁷ În opinia lui Miron Costin, acest toponim este o uzurpare a numelui Iașcani, „care era cel mai vechi” (v. n. 65).

⁸⁸ V. Möhlc *passim*. Acest „târg din secolul XIV”, care este menționat întâia oară (ca punct vamal) în privilegiul comercial acordat în 1408 de Alexandru cel Bun negustorilor din Liov, a fost unul dintre cele mai importante centre pe „drumul tătaresc” (CostD II 312), „care mergea din Suceava prin Iași, Lăpușna, Tighina, spre Hadjibei și Oceakov” (IRSSM¹ I 95). Este de bănuț că alanii, pe care tătarii i-au cantonat aici, au avut misiunea, chiar dacă nu exclusivă, să păzească și să administreze cel mai de seamă dintre vadurile de pe cursul mijlociu al Prutului.

⁸⁹ V. GiurT 184 urm., 277-8, 242.

⁹⁰ *Eșanca* la nord de Dorohoi (RATR 12 A), poate *Iaslovăț* la sud de Rădăuți (*ibid.*), *șinutul Iașului* în fostul județ Bălți (CostD II 243), *Țcâncii* amintiți mai sus (v. n. 76).

⁹¹ Într-una dintre traduceri actului lui Iuga vodă din 28 noiembrie 1399 figurează logofătul ‘Lașco’ (DIR A I 7), indiscutabil același cu boierul ‘Iașco’ din vremea lui Alexandru cel Bun (*ibid.* 8, 10, 12, 15, 17, 18, 20, 21, 22, 25; pentru identificare, v. CihOA 60 și NăstD 347-8). Dată fiind diferența grafică considerabilă între literele de început ale celor două cuvinte, **Λ-** și **ΛA-**, nu poate fi bănuț un *lapsus calami* al pisarului sau al copiștilor, ci o alternanță fonetică datorată apropierii sonore dintre vocală și consoana lichidă. Acest caz pare să indice mai degrabă o contaminare cu *Lașcu* – nume purtat, între alții, și de urmașul lui Bogdan în scaunul Moldovei –, derivat „la ardeleni și moldoveni din maghiarul *Lack*, ipocoristic din *László* = Vladislav” (ConsD 94). Dacă nume topice ca *Lașcani/Lașcana* se trag din antroponimul *Lașcu*, cum s-a presupus (*ibid.*), sau din etnonimul *Țcânci/Țcânci* (alterat sub influența antroponimului citat?) nu poate fi stabilit categoric. Grupul de toponime – pe cât de echivoc, pe atât de numeros – merită o investigație ulterioară aparte: „*Lescaua* – veche denumire a satului *Leșcani*, comuna Racova, județul Bacău” (ILR 166), identic cu *Lășcani* (DIR A LI 144), apoi *Lășcani/Leșcani*, sat pe Bahlui, județul Iași și astăzi dispărutele: *Lășcani*, sat pe Albinea, șinutul Roman, *Lășcani*, sat pe Jijia, județul Botoșani, *Lășcani*, sat pe Moldova, șinutul Suceava, *Lășcani*, sat pe Soholui, șinutul Covurlui, județul Galați și *Lășcani*, sat lângă Ferești, județul Vaslui (DIR A LI 144).

mari drumuri, unul spre Polonia, altul spre Ungaria. Sugerată de urmele toponimice din Pocuția,⁹² prezența alanilor la Sniatin ca grăniceri în serviciul tătarilor este decisiv sprijinită documentar de informațiile furnizate de principalul izvor narativ privitor la evenimentele din regiune în ultima parte a secolului XIII.⁹³ El atestă interesul străruitor al lui Nogai de a transforma principatul rutean vasalizat în vârf de lance al politicii sale îndreptată împotriva Lituaniei, Poloniei și Ungariei.⁹⁴ Implantarea unei garnizoane alcătuită din fideli săi alani în Pocuția răspundea în aceste condiții unei necesități firești.

Văzută din Isaccea, „capitala” posesiunilor lui Nogai din vremea când acesta se proclamase han, prisaca alană din bazinul superior al Nistrului se înfățișează ca postul cel mai avansat spre nord al sistemului militar organizat de vestitul general tătar – pereche simetrică a Porților de Fier de la Dunăre⁹⁵.

Dacă tătarii au anexat Pocuția la „țara alanilor”, cum naște bănuiala colonia iașilor din Sniatin și desemnarea Nistrului ca hotar nordic al ei în pasajul narativ al lui Simion Dascălu, sau au lăsat-o vecinei „țări a românilor și a rușilor”, care nu poate fi altceva decât aservitul cnezat de Halici-Volânia cu populația lui amestecată,⁹⁶ este peste puțință de stabilit cu certitudine. În orice caz însă, atunci când alanii din Sniatin s-au strămutat în Moldova lui Dragoș, Pocuția nu a intrat în componența noului stat, deoarece, dacă ea ar fi fost anexată de „descălecătorii” maramureșeni, transferul acelei colonii de prisăcări ar fi fost fără sens.

A doua parte a însemnării lui Simion Dascălu referitoare la frontieră, potrivit căreia țara pustie a lui *Efcu* – adică Alania în text clar – ajungea în jos până la Dunăre, întâmpină din capul locului un obstacol aparent de netrecut: Bugeacul a fost prin excelență un domeniu rezervat nomazilor tătari, care îl cutreierau cu hergheliile și cu turmele lor. În ciuda acestui impediment, declarația incredibilă a lui *Efcu* a primit după aproximativ doi ani un certificat de veracitate cum nu se poate mai calificat.

Un act încheiat de notarul Antonio di Ponzò în 11 februarie 1361 la Chilia arată că *Thorboch tartarus de miliario Coia de centenario de Rabech de decena de Boru* a vândut lui Bernabò di Carpena o sclavă în prezența unor martori genovezi nominalizați, alături de care sunt înșirați în

⁹² V. n. 77.

⁹³ Este vorba de letopisețul cnezatului de Halici-Volânia, care se încheie în anul 1292 (ZdanD 511).

⁹⁴ Diagrama acestei relații, bazată pe știrile din amintitul letopiseș, este prezentată *ibid.* 517-8: „The Halych-Volyn' Chronicle, mentioning Danylo's son Lev's request for aid against the Poles, which he submitted to the khan Menke Timur (1274), adds: 'because all the princes were then under the Tartars'. The dependence of Halych-Volyn' Rus' on the Mongols is confirmed by the apparently friendly message of Nogay to the Halych-Volyn' princes, about which there is a notice in the chronicle under the year 1277. In this message Nogay expresses himself in this way: 'You always complained of Lithuania; see, now I myself give you my army and the general Mamshiy with it, so go them against your enemies'. When, to continue our argument, Lev contemplated extending the boundaries of his realm with the help of the same Nogay, after the death of Bolesław of Cracow, all other princes had, 'under Tartar pressure', to assist him in his campaign against Poland. The expression 'all the princes being Tartar underlings' is repeated once again in the chronicle under the year 1285, on the occasion of the Mongol invasion of Hungary, and also in the account of the advance of the Mongol army against Poland in 1286 with Halych-Volyn' regiments as auxiliaries”.

⁹⁵ V. n. 16.

⁹⁶ Această întrepătrundere etnică vastă, care a cuprins cu siguranță și Bucovina încă înainte de „descălecăt”, pare să fi fost rezultatul unui îndelungat proces de osmoză, nu efectul unei colonizări, cum a crezut Simion Dascălu că poate explica situația din Moldova.

aceeași calitate *Bechangur nuncius Coia, Aruch et Oia tartari, habitatores Iavarii*.⁹⁷ Poate prea grăbită, dar cu concluzie corectă este demonstrația unui reputat medievist din Iași, care a conchis că *Iavaria* – rod al confuziei în mintea genovezilor și a tătarilor de la Dunăre între alani și altă populație caucaziană, anume ivirii din Georgia –, desemnează cunoscuta Alanie dintre Carpați și Nistru.⁹⁸

Această identificare deschide multiple perspective explicative ale statutului Bugeacului și al locuitorilor lui, atât în 1361, cât și înainte și după acest an.

Ceea ce învederează informația înregistrată, *nota bene*, la fața locului este, pe de o parte, includerea ținutului amintit în *Iavaria*, iar, pe de alta, existența structurii organizatorice tradiționale a acestei enclave tătare. Folosit peste tot de Cinghizhanizi pentru a-și înregimenta supușii, sistemul zecimal, evidențiat în 1361 de vânzătorul roabei cu scopul de a se legitima, evocă îndată tîmenul – alcătuit pe temeiul aceluiași principiu! – din serviciul lui Ceaka, fiul lui Nogai, cantonat la începutul secolului în aceeași „țară”.⁹⁹ După o întrerupere de câțiva ani, cât s-a aflat sub autoritatea țarului bulgar Teodor Svetoslav (m. 1322), mandatar al politicii Saraiului în regiune,¹⁰⁰ Bugeacul a revenit în fruntariile Alaniei. Locuitorii lui, „tătarii negri”, pomeniți în 1330, trebuie să fi viețuit – aidoma consăngenilor lor atestați aici în 1301 și 1361 – ca grup organizat, încorporat în „domnia alână”. Această încadrare teritorială nu pare să fi fost dublată de un raport ierarhic. Seria fruntașilor nomazi de dincoace de Nistru – dependenți sau nu de hanii de pe Volga – consolidează, dimpotrivă, imaginea Bugeacului tătar ca entitate autonomă în interiorul „țării alانیilor”.¹⁰¹

În această întinsă țară au intrat maramureșenii în 1359. Oricât de destrămată ar fi fost „domnia alână” la această dată – ceea ce izvoarele nu susțin –, măcar solidaritatea de neam trebuia să-i oblige pe membrii ei să reacționeze unit în momente hotărâtoare pentru soarta tuturor. Unul dintre aceste ceasuri de răscruce a fost sigur și întâlnirea cu Dragoș. Din fericire, legenda nu a dizolvat în atmosfera feerică sămburele de adevăr al evenimentului epocal. ci doar l-a diluat.

Ceea ce surprinde înainte de toate este caracterul pacific al „descălecatului” – cu atât mai curios cu cât în „dreptul internațional” al evului mediu o cucerire săvârșită cu paloșul asigura legitimitatea ulterioară a posesiunii. La temelia actului fondator de țară – o *Landnahme* totuși certă și în cazul Moldovei – nu se află, așadar, un fapt de război, prin care noii veniți să-i alunge sau să-i supună cu violență pe băștinași, așa cum s-a întâmplat aiurea, ci un acord.

Modul armonios în care a luat ființă înțelegerea – perfectată probabil prin negocieri care au premers luarea în stăpânire propriu-zisă – lasă să se întrevadă o comunitate sau, mai exact, o complementaritate a intereselor celor două forțe intrate în coluziune.

⁹⁷ PistN 16.

⁹⁸ CihoA 229, n. 10: „Iavaria înseamnă Iberia, adică ținutul locuit de iberi (alani), aduși aici la gurile Dunării de hanul Nogai”. Dacă însă *Dominus de Auria, censarius in Chili*, care este citat într-un document similar. dresat șase zile mai târziu (PistN 23), poate fi socotit tătar, „stăpân al Auricii”, aceasta din urmă considerată altă variantă fonetică a „Ibericii” (CihoA *ibid.*), sau „domnul” în cauză este un *Doria < d'Oria < de Auria*, nume purtat de o ilustră familie genoveză, care a dat și pe cronicarul *Jacobus Aurie*, adică Iacopo Doria (v. Doril). nu pot hotărâ.

⁹⁹ V. n. 21.

¹⁰⁰ V. CiocH 1101 urm.

¹⁰¹ *Atlamos*, prezentat drept căpetenie a tătarilor de la gurile Dunării și cumnat al hanului Geani Bek într-o cronică ungurească și un letopiseț muntean, a fost românizat de autorii anonimi ai unei balade populare în *Alimoș, haiduc din Țara de Jos* (v. izvoare și bibliografie la CiocPa 351). Prefigurat de Ceaka la începutul veacului, *Atlamos* îl anunță în deceniul al cincilea pe ultimul potentat din Bugeac, semnalat documentar în 1368: *Demetrius*, pe care titlul de „principe al tătarilor” îl clasează – adecvat în condițiile descompunerii Hoardei de Aur – printre căpeteniile independente (v. BrătD și SpinM 275). Dacă *Dominus de Auria* din 1361 aparține acestui șir este incert (v. n. 98). Cursul inferior al Siretului a format hotarul sud-estic al Bugeacului tătar, respectiv al Alaniei (v. CiocPa *passim*).

După cum arătam mai sus, convulsiile interne care au paralizat în acești ani Hoarda de Aur, au făcut, într-adevăr, ca – așa cum îi explica Dragoș lui Iașco în versiunea lui Miron Costin – „noul descălecat” să nu mai aibă de întâmpinat piedici din partea tătarilor¹⁰². Dispariția patronajului celor în slujba cărora își câștigaseră până atunci traiul a creat însă pentru alanii dintre Carpați și Nistru o situație critică: acest „popor auxiliar” prin excelență, specializat până la identificare cu mercenariatul, rămăsese fără ocupație și ... fără soldă. Prin acceptarea noii domnii se putea iarăși „hrăni” în felul tradițional cu care era obișnuit: marca de frontieră – „căpitană”, cum îi zice Grigore Ureche¹⁰³ –, înființată și administrată de maramureșenii din serviciul regelui Ungarici, Ludovic de Anjou,¹⁰⁴ continua întocmai funcția pe care odinioară o atribuise Nogai „țării alaniilor”, perpetuată în veacul XIV din însărcinarea hanilor de pe Volga. Instalarea noii autorități în golul lăsat de refluxul mării puteri din Răsărit nu a însemnat pentru comunitatea alână altceva decât întoarcerea armelor împotriva foștilor stăpâni. Manevra a fost cu atât mai ușor de înfăptuit cu cât, se pare, membrii acestui grup etnic erau – spre deosebire de căpeteniile tătare, musulmani din ce în ce mai intoleranți¹⁰⁵ – creștini ortodocși, cum fuseseră strămoșii lor din Caucaz¹⁰⁶ și cum erau în noul habitat vecinii români și ruteni.

Chiar dacă opinia acreditată de istorici, potrivit căreia nucleul statului întemeiat de Dragoș se afla în nord-vestul Moldovei, având ca centre orașele Baia și Siret,¹⁰⁷ nu poate fi contestată, extensiunea teritorială a mărcii de frontieră „la începătură” nu este reducibilă la această regiune.

Prin forța lucrurilor trebuie admis că înțelegerea încheiată de Dragoș cu alanii a inclus întreaga comunitate, nu numai pe cei din Ițcani (Suceava) și din Sniatin, cum credeau pe urmele tradiției orale cronicarii moldoveni. În virtutea acestui raționament, se cuvin incluse în același lot și celelalte cantonamente de bază ale „domniei alane”: Iașii de lângă Prut și ținutul Iașilor din părțile Bălților¹⁰⁸. „Căpitană” lui Dragoș nu s-a rezumat, așadar, doar la cuibul modest din Bucovina, de unde s-ar fi întins apoi cu pași mărunți în deceniile următoare, ci a cuprins din capul locului toată partea deluroasă a spațiului carpaton-nistrean.

În acest sens nu pledează numai logica. Deși intrată de multă vreme în circuitul istoriografic, unde a fost subapreciată, mărturia uncea dintre sursele cele mai apropiate de episodul în discuție își dezvăluie întreaga valoare informativă din perspectiva înțelegerii maramureșenilor cu alanii. Este vorba de cronică moldo-rusă, care precizează că Dragoș și însoțitorii lui au ajuns „la marginea unde rătăceau tătarii”.¹⁰⁹ *Margine*, în accepțiunea medievală a termenului, nu desemna o realitate filiformă, ci – ca și cuvântul *hotar* din vocabularul actual al țăranilor ardeleni – o fâșie teritorială largă, care, în cazul dat, acoperea neîndoios Bugeacul.

Cu tot caracterul lor fragmentar și disparat, informațiile de mai sus permit reconstituirea unei imagini coerente a spațiului dintre Carpați și Nistru din vremea „descălecatului”. Dincolo de incertitudinile de amănunt, se constată că hotarele naturale – Carpați, Nistru, Dunăre și mare – au fost

¹⁰² V. n. 65; în același sens toate letopisețele slavo-române, după cum observa SpinM 307.

¹⁰³ UrecG, 17 n. 1.

¹⁰⁴ SpinM 307 remarcă concordanța de păreri ale istoricilor în această chestiune.

¹⁰⁵ V. SpulH 217 urm.

¹⁰⁶ V. RichP 305, (indice) care înfățișează situația confesională a alaniilor din Caucaz și Crimeea în secolele XIII-XV, precum și eforturile papalității de a-i aduce în obediența ecleziastică a Romei.

¹⁰⁷ „Și este normal să fie așa – adaugă SpinM 308 –, dată fiind vecinătatea cu Maramureșul, de unde erau originari «descălecătorii». Afirmarea autorului, privitoare la „nucleul statului” astfel localizat, este valabilă doar în accepțiunea de *Kermland*, care presupune obligatoriu și un *Nebenland* conx.

¹⁰⁸ V. n. 90.

¹⁰⁹ CSR 160; text 156: во край татарьских кочевницъ.

atât de puternice, încât au constrâns Alania să fie o țară. Caracterul unificator al acestor elemente geografice a prevalat asupra „disjunției” interne: a existat *avant la lettre* o Țară de Sus, domeniul propriu-zis al alanilor, și o Țară de Jos, adică Bugeacul, rezervată nomazilor tătari. În acest tipar geopolitic va fi turnată în doi timpi (1359 și *ante* 1393) Moldova¹¹⁰ ca succesoare nemijlocită a „țării alanilor”. Nu poate fi subliniată îndeajuns valoarea formativă pe termen lung a acestei matrici pentru dezvoltarea celui de-al doilea stat medieval românesc din stânga Dunării.

Moștenirea alană a fost însă fecundă și pe termen scurt. Ceea ce se cuvine remarcat în acest sens nu este numai întinderea teritoriului peste care s-a înstăpânit Dragoș în urma acordului cu alanii. Mai importantă încă pentru geneza și începuturile statului, inclusiv pentru actul de independență față de coroana ungară, a fost zestrea armată adusă de cei dintâi închinători la noul domn: primul voievod al Moldovei a intrat în posesia unui dispozitiv militar constituit, servit de profesioniști căliți în lupte. Rezemată pe această osatură, domnia a fost de la bun început puternică și a descurajat în consecință orice împotrivire locală: ambianța idilică a „descălecatului”, așa cum a fost reținută de povestitorii anonimi și de cronicari, constituie un reflex veridic al acestei stări de fapt, care nu este discreditată de nici o informație cu sens contrar.

Armătura din capul locului solidă a făcut ca noul stat să reziste cu succes și marilor presiuni externe. Rapiditatea cu care și-a dobândit neatârarea de sub tutela ungurească (1365) și succesul cu care și-a apărât-o consecutiv sunt semne inconfundabile ale vigoriei sale de la bun început. Fără a putea fi dovedită documentar, contribuția alanilor la procesul de emancipare inițiat de Bogdan I devine în contextul istoric dat un parametru care nu mai poate fi trecut cu vederea.

Conform „depoziției” lui Miron Costin, între Dragoș și legendarul Iașco a fost încheiată o înțelegere cu obligații reciproce, care stipulează clar „prestația” noului domn față de alani: el „le dăruiește <...> cu drept de moștenire toate pământurile peste toate locurile dimprejur”¹¹¹. Este cu siguranță vorba de o recunoaștere a unor stăpâniri mai vechi, anterioare „descălecatului”. nu de danii propriu-zise. Mărturie că această operație a avut aievea loc și că ea nu aparține fabulației folclorice stau documente, care scot pe ultimii dintre acești alani din tărâmul neguros al legendei și îi plasează în lumina istoriei.

Un act emis la Constantinopol în 1395 confirmă că patriarhul ecumenic a acceptat închinarea a două mănăstiri aparținătoare lui 'Ιασκοσ din Moldova.¹¹² Nu există nici urmă de îndoială în privința identității personajului: este logofătul АЦКО, atestat între 1399 și 1411 ca membru al sfaturilor domnești sub Iuga și Alexandru cel Bun¹¹³. La fel de sigură este localizarea uncea dintre cele două mănăstiri: nu altundeva decât la ... Ițcani¹¹⁴.

¹¹⁰ Exprimând o părere larg răspândită, Papa I 112 consideră că acest proces, în bună parte obscur, s-a desfășurat în etape multe și, deci, mărunte: „Moldova întemeietorilor și-a agregat progresiv formațiunile – țările – așezate la nord și la sud, îndeplinind funcția de nucleu unificator. Cea din urmă dintre aceste formațiuni a fost Țara de Jos, alipită în vremea lui Roman Mușat”.

¹¹¹ V. n. 65.

¹¹² NăstD 346.

¹¹³ CostD II 849 (indice), DIR A I 7, 8, 10, 12, 15, 17, 18, 20, 21, 22, 25; DRH A I 13-39 (ultima mențiune în 1409); identificat cu posesorul celor două mănăstiri de NăstD 347-8.

¹¹⁴ Voievodul Alexandrel făcea în 1453 o danie acestui lăcaș, „< . . . > care este lângă Suceava, mănăstirii lui Iașcu, unde este hramul Adormirea Sfintei Născătoare de Dumnezeu < . . . >” (CostD II 462; v. StoIR 797-8); NăstD 350 a presupus că al doilea așezământ s-ar fi putut afla chiar în Suceava, pe locul unde Petru Rareș a ridicat biserica cu hramul Sf. Dumitru.

Documentele cancelariei domnești din Moldova au asociat, deci, cele două nume – de persoană și de loc – pentru a doua oară, după ce fuseseră puse alături de tradiția orală. Demn de remarcat este faptul că cele două juxtapuneri provin din două categorii de izvoare independente: cronicarii, care au consemnat „povestea” lui Dragoș și *Efco*, n-au cunoscut actele oficiale amintite; în cazul că le-ar fi știut, nu puteau să nu observe – și să consemneze! – izbitorul paralelism al celor două perechi de nume.

Dacă referitor la mențiunile Ițcanilor se constată că toate trimit la localitatea din marginea Sucevei, în privința antroponimului situația este mai complexă. În contrast cu Iațcu din legendă, care a fost o creație reprezentativă pentru comunitatea alână, dar fictivă, omonimul său din documente a fost incontestabil un personaj în carne și oase. În felul său a fost și acesta din urmă edificator pentru moștenirea lăsată de alani Moldovei.

Numele însuși, Iațcu, trebuie să fi fost încă priceput de contemporani ca derivat din etnonim, „Alanul”,¹¹⁵ având în consecință valoare exponențială pentru grupul din care provenea și pe care probabil l-a reprezentat la început pe lângă domnie.

În cele patru decenii scurse de la încheierea acordului istoric dintre Dragoș și *Efco*, odată cu dizolvarea comunității iașilor și asimilarea lor în sânul majorității, a avut loc și transformarea fruntașilor alani în boieri moldavi. O uzurpare a proprietății colective, recunoscută ca atare în tratatul originar din 1359,¹¹⁶ a însoțit în mod firesc acest proces. Ea explică cum „pan Iațcu” a devenit unul dintre cei mai bogați oameni ai vremii sale, după cum îl arată – desigur printr-un crâmpci – posesiunea celor două mănăstiri, care sunt cele mai vechi fundații nobiliare de acest fel cunoscute în Moldova.¹¹⁷

Starea materială, dar foarte probabil și contractul inițial dintre alani și domnie, au stat la originea ascensiunii personajului în protipendada politică a țării. Devenit cel mai târziu în 1395 figură de prim rang în ierahia Moldovei,¹¹⁸ boierul Iațcu a participat, încă înainte de a funcționa ca logofăt,¹¹⁹ în sfaturile domnești ale lui Iuga¹²⁰ și Alexandru cel Bun¹²¹, la înfăptuirea marilor decizii politice ale statului: închinarea mănăstirilor sale în amintitul an se înscrie în efortul din acea vreme a domnului Ștefan de împăcare cu patriarhia constantinopolitană¹²².

¹¹⁵ În acest sens pledează și absența în compania sa a altui determinant onomastic, fapt care îl deosebește de majoritatea colegilor din sfatul domnesc și de omonimii săi de mai târziu (v. CostD II 849 și documentele menționate în n. 113): numele Iațcu, încă plin de înțeles, nu avea nevoie de vreo marcă suplimentară pentru a fixa identitatea personajului.

¹¹⁶ V. n. 65.

¹¹⁷ NăstD 350. CihoA 156 se înșală când socotește că de daniile făcute de Alexandru cel Bun unor artiști și cărturari a profitat și pisarul Iațcu, care „devenise, probabil de pe urma meseriei sale, destul de bogat ca să construiască o mănăstire lângă Suceava”; de asemenea, el nu a zidit lăcașul „în primii ani de domnie” a numitului voievod (*ibid.* 212), ci sigur mai devreme.

¹¹⁸ Vicisitudinile prin care au trecut alanii din Moldova între 1359 și 1395 sunt complet necunoscute. Dacă hrisovul lui Iurg Koriatovici din 1374, „scris de Iațco”, poate fi considerat ca cea dintâi atestare a personajului în discuție nu pot decide, întrucât concluziile specialiștilor în acest domeniu privitoare la autenticitatea documentului sunt diametral opuse (v., de exemplu, PanaD 51-7 și BoldH 20-2).

¹¹⁹ Despre această demnitate în Moldova, v. StoiS 170-85.

¹²⁰ V. n. 113.

¹²¹ *Ibid.*

¹²² V. context și evoluție la NăstD 348-9.

Strălucirea personajului era însă una de apus. Cu dispariția boierului Iașcu în 1411 se încheie capitolul – sesizabil în stadiul de documentare actual – al cooperării moldo-alane. Este totodată acordul final al istoriei iașilor în spațiul românesc, alcătuită înainte de episodul modovenesc de conlucrarea lor cu tătarii și cu muntenii.

LISTA ABREVIERILOR

- AndrAO = Al. Andronic, *Orașe moldovenești în secolul al XIV-lea în lumina celor mai vechi izvoare rusești*, „Romanoslavica”, Istorie, 11, 1965, p. 203-218.
- BoldH = A. Boldur, *Die Herrschaft des litauischen Fürsten Jurij Korjat in der Moldau (1374-1379)*, München 1973 (extras din „Südost-Forschungen”, 32, 1973).
- BrătD = G. Brătianu, *Demetrius princeps Tartarorum*, „Revue des études roumaines”, 9-10, 1965, p. 39-46.
- BrătV = G. Brătianu, *Recherches sur Vicina et Cetatea Albă*, Bucurest 1935.
- BretR = E. Bretschneider, *Mediaeval Researches from Eastern Asiatic Sources. Fragments towards the Knowledge of the Geography and History of Central and Western Asia from the 13th to the 17th Century*, II, London 1888 (ediție anastatică: London 1967).
- BrinN = Anna-Dorothea v. den Brincken, *Die „Nationes Christianorum Orientalium” im Verständnis der lateinischen Historiographie*, Köln-Wien 1973.
- CazaP = M. Cazacu, *À propos de Iașco de Suceava: entre le mythe et la réalité*, în vol. *Istoria ca lectură a lumii. Profesorului Alexandru Zub la împlinirea vârstei de 60 de ani*. Volum coordonat de G. Bădărău, L. Boicu și L. Nastasă, Iași 1994.
- CihoA = C. Cihodaru, *Alexandru cel Bun (23 aprilie 1399 – 1 ianuarie 1432)*, Iași 1984.
- CiocCom = V. Ciocîltan, *Componenta românească a șarutului Asăneștilor în oglinda izvoarelor orientale*, „Revista istorică”, 3, 1992, 11-12, p. 1107-1122.
- CiocH = V. Ciocîltan, *Hegemonia Hoardei de Aur la Dunărea de Jos (1301-1341)*, „Revista istorică”, 5, 1994, 11-12, p. 199-1118.
- CiocPa = V. Ciocîltan, *«Către părțile tătărăști» din titlul voievodal al lui Mircea cel Bătrân*, „Anuarul Institutului de Istorie și Arheologie «A. D. Xenopol»”, 24/2, 1987, p. 349-355.
- ConsD = N. A. Constantinescu, *Dicționar onomastic român*, București 1963.
- CostD = M. Costăchescu, *Documentele moldovenești înainte de Ștefan cel Mare, II: Documente interne 1438-1456; Documente externe 1387-1458*, Iași 1932.
- CostOP = Miron Costin, *Opere*, ed. P. P. Panaitescu, București 1958.
- CSR = *Cronicile slavo-române din sec. XV-XVI*, publicate de I. Bogdan. Ediție revăzută și completată de P. P. Panaitescu, București 1959.
- CzajS = W. Czajke, *Schlesiens Grenzwälder*, „Zeitschrift des Vereins für Geschichte Schlesiens”, 68, 1934, p. 1-35.
- DeceH = A. Decei, *La Horde d'Or et les pays roumains aux XIIIe et XIVe siècles selon les historiens arabes contemporains*, „Romano-Arabica”. 2, 1976, p. 61-63.
- DeceIn = A. Decei, *Invazia tătarilor din 1241/42 în ținuturile noastre după Djāmi' ot-Tevārīkh a lui Fāzil ol-Lāh Rāšīd od-Dīn*, în: idem, *Relații româno-orientale. Culegere de studii*. Ediție îngrijită de V. Ciocîltan, București 1978, p. 193-208.
- DeceP = A. Decei, *problema colonizării turcilor selgiucizi în Dobrogea în secolul al XIII-lea*, în: idem, *Relații româno-orientale. Culegere de studii*. Ediție îngrijită de V. Ciocîltan, București 1978. p. 167-192.

- DIR A I = *Documente privind istoria României. A. Moldova, I (1348-1475)*, București 1954.
- DIR A L1 = *Documente privind istoria României. A. Moldova, (1384-1625). Indicele numelor de locuri* întocmit de Al. Gonța. Ediție îngrijită și prefațată de I. Caproșu, București 1990.
- DIR B L1 = *Documente privind istoria României, B. Țara Românească. Veacurile XIII-XIV. Indicele numelor de locuri*, București 1956.
- DIR B L2 = *Documente privind istoria României, B. Țara Românească. Veacul XVII. Indicele numelor de locuri*, București 1960.
- DIVR = *Dicționar de istorie veche a României (Paleolitic – sec. X)*, București 1976.
- DLR = *Dicționarul limbii române moderne*, t. VIII, partea a 5-a, litera P, București 1984.
- DLRLC = *Dicționarul limbii române literare contemporane*, VIII, București 1957.
- Dorii = *Iacobi Aurie Annales ann. MCCLXXX-MCCXCIII*, în: *Annali genovesi di Caffaro e dei suoi continuatori dal MCCLXXX al MCCLXXXIII*, a cura di C. Imperiale di Sant' Angelo, V. Roma 1929.
- DölgR = *F. Dölger, Regesten der Kaiserurkunden des Oströmischen Reiches*, IV: (1282-1341), Berlin-München 1960.
- DRH = *Documenta Romaniae Historica, A. Moldova, I (1384-1448)*, București 1975.
- EI² = *Encyclopédie de l'Islam*, I: A-B, Leyde-Paris 1960.
- ErmLe = *Ermolinskaja letopis'*, PSLR, XXIII, Sankt Petresburg 1910.
- FHDR = *Fontes Historiae Daco-Romanae*, III, *Scriptores byzantini saec. XI-XIV*, ed. Al. Elian și N.-Ș. Tanașoca, București 1975.
- FransS = *O. Franck, Studien zur serbokroatischen Ortsnamenkunde*, Leipzig 1932.
- GGE = *Glossar zur frühmittelalterlichen Geschichte im östlichen Europa*, seria A, Vol. I, Wiesbaden 1977.
- GherF = *I. Gherghel, Zur Frage der Urheimat der Rumänen*, Wien 1910.
- GhibS = *G. Ghibănescu, Surete și izvoade*, IV: 1499-1670, Iași 1908.
- GiurT = *C. C. Giurescu, Târguri sau orașe și cetăți moldovene din secolul al X-lea până la mijlocul secolului al XVI-lea*, București 1967.
- GjuzG = *V. Gjuzelev, La guerre bulgaro-hongroise au printemps de 1365 et des documents nouveaux sur la domination hongroise du royaume de Vidin (1365-1369)*, în: idem, *Medieval Bulgaria, Byzantine Empire, Black Sea, Venice, Genoa*, Villach 1988, p. 231-250.
- GombC = *A. F. Gombos, Catalogus historiae hungaricae*, IV: *Index* composuit Cs. Csapodi, Budapestini 1954.
- GoroD = *Șt. S. Gorovei, Dragoș și Bogdan, întemeietorii Moldovei. Probleme ale formării statului feudal Moldova*, București 1973.
- GöckH = *H. Göckenjan, Hilfsvölker und Grenzwächter im mittelalterlichen Ungarn*, Wiesbaden 1972.
- GrfaI = *B. D. Grecov și A. I. Iacubovschi, Hoarda de Aur și decăderea ei*, București 1953.
- GrinM = *B. D. Grinčenko, Etnografičeskie materialy, sobrannye v' Černigovskoj i sosed-nch' s nej gubernijah'*, II, Černigov' 1897.
- GrinS = *B. D. Grinčenko, Slovar' ukrains'koj movi zibrala redakcia žurnala «Kievskaja strana»*, IV, Kiev 1959.
- GrinG = *C. Grinhangen, Der schlesische Grenzwald („preseka“)*, „Zeitschrift des Vereins für Geschichte Schlesiens“, 12, 1874, p. 1-18.
- HoreE = *K. Horedt, Etapele de pătrundere ale feudalismului maghiar în Transilvania*, în: idem, *Contribuții la istoria Transilvaniei în secolele IV-XIII*, București 1958.
- IIR = *Izvoarele istoriei României*, fasc. XI, *Chronicon pictum Vindobonense*, ed. și trad. G. Popa-Lisseanu, București 1937.

- ILR = I. Iordan, P. Gâstescu, D. I. Oancea, *Indicatorul localităților din România*, București 1974.
- IoneE = C. Ionescu, *Mică enciclopedie onomastică*, București 1975.
- IordN = I. Iordan, *Nume de locuri românești în Republica Populară Română*, I, București 1952.
- IordT = I. Iordan, *Toponimia românească*, București 1963.
- IosiR = S. Iosipescu, *Românii din Carpații Meridionali la Dunărea de Jos de la invazia mongolă (1241-1243) până la consolidarea domniei a toată Țara Românească. Războiul victorios purtat la 1330 împotriva cotozirii ungare*, în vol. *Constituirea statelor feudale românești*, București 1980, p. 41-96.
- IRSSM¹ = *Istoria RSS Moldovenești*, I, Chișinău 1954.
- KaraD = C. I. Karadža, *Delegații din țara noastră la conciliul din Constanța (în Baden) în anul 1415*, „Analele Academiei Române. Memoriile Secțiunii Istorice”, s. 3, t. 7, 1927, p. 59-91.
- KleiG = K. K. Klein, *Grenzwüstung und Siedlung: Gyepűvorland. Bemerkungen zur mittelalterlichen deutschen Südostsiedlung im altungarischen Raum*, în: idem, *Saxonia Septemcastrensis*, Marburg 1971, p. 117-136.
- LM = *Lexikon des Mittelalters*, I, München-Zürich 1980.
- LoseG = J. Loserth, *Der Grenzwald Böhmens*, „Mitteilungen des Vereins für Geschichte der Deutschen in Böhmen”, 21, 1883, p. 177-201.
- MNTES = *A magyar nyelv története etimológiai szótára*, II: Budapest 1970.
- MateMP = M. D. Matei, *Unele probleme controversate ale istoriei Moldovei în secolele XIII-XIV*, „Muzeul Suceava. Studii și materiale de istorie”, 3, 1973, p. 63-75.
- MihăC = G. Mihăilă, *Contribuții la istoria culturii și literaturii române vechi*, București 1972.
- MillM = K. Miller, *Mappae mundi. Die ältesten Weltkarten*, IV, *Die Herefordkarte*, Stuttgart 1896.
- MöhIC = Renate Möhlenkamp, *Contribuții la istoria orașului Iași în secolele XIV-XV*, „Anuarul Institutului de Istorie și Arheologie «A. D. Xenopol»”, 21, 1984, p. 61-72.
- NăstD = P. Ș. Năsturel, *D'un document byzantin de 1395 et de quelques monastères roumains*, Paris 1981 (extras din *Centre de Recherche d'Histoire et Civilisation de Byzance. Travaux et mémoires*, 8, *Hommage à M. Paul Lemerle*).
- NikoI = P. Nikov, *Istorija na Vidinskoto knjažestvo do 1323 g.*, Sofia 1922.
- NovLeN = *Novgorodskaja pervaja letopis' staršego i mladšego i mladšego izvodov*, izd. A. N. Nasonov, Moskva-Leningrad 1950.
- OberA = E. Oberländer-Târnoveanu, *Un atelier monétaire de la Horde d'Or sur le Danube: Saqcy-Isaccea (XIIIe-XIVe siècles)*, Louvain-la-Neuve 1993 (extras din *Actes du XIe Congrès International de Numismatique*, Bruxelles, 8-13 septembre 1991, vol. III).
- OstrG = G. Ostrogorsky, *Geschichte des byzantinischen Staates*, München 1963.
- PachB = Georgius Pachymeres, *De Michaele et Andronico Paleologis libri tredicim*. Recognovit Immanuel Bekkerus, II, Bonnæ 1835.
- PáHoP = A. Pálóczi-Horváth, *Pechenegs, Cumans, Iasians. Steppe peoples in medieval Hungary*, Gyomaendröd 1989.
- PanaD = P. P. Panaitescu, *Diploma bârlădeană din 1134 și hrisovul lui Iurg Koriatovici din 1374. Falsurile patriotice ale lui B. P. Hasdeu*, „Revista istorică română”, 2, 1932, p. 51-57.
- PapaĀ = Ș. Papacostea, *La începuturile statului moldovenesc. Considerații pe marginea unui izvor necunoscut*, în: idem, *Geneza statului în evul mediu românesc. Studii critice*, Cluj-Napoca 1988, p. 97-112).

- PapaR = *Românii în secolul al XIII-lea între cruciată și Imperiul mongol*, București 1993.
- PavIM = Pl. Pavlov, *Mongolotatari na b''lgarska voenna služba v načaloto na XIV vek*, „Voennohistoričeski sbornik”, 1987, n° 2, p. 112-120.
- PeciD = O. Pecican, *Dragoș Vodă – Originea ciclului legendar despre întemeierea Moldovei*, „Anuarul Institutului de Istorie Cluj-Napoca”, 33, 1994, p. 221-232.
- PeciE = O. Pecican, *Ețco prisăcarul: versiunea pro-poloneză a întemeierii Moldovei*, „Viața românească”, 87, 1992, 5, p. 61-64.
- PellC = P. Pelliot, *Chrétiens d'Asie Centrale et d'Extrême Orient*, „T'oung pao”, 15, 1914.
- PhilO = Al. Philippide, *Originea românilor, I: Ce spun izvoarele istorice*, Iași, 1923.
- PistN = G. Pistarino, *Notai genovesi in Oltremare. Atti rogati a Chilia da Antonio di Ponzò (1360-1361)*, Genova 1971.
- PoSpR = M. Popescu-Spineni, *România în istoria cartografiei până la 1600*, I, București 1938.
- PSLR = Polnoe sobranie russkih letopisej.
- RATR = V. Dragomir, P. Bulgaru, G. Toma, G. Ciobanu, *Romania. Atlas turistic rutier*, 1993, f. 1., f. a.
- RichP = J. Richard, *La papauté et les missions d'Orient au Moyen Âge (XIIIe-XVe siècles)*, Rome 1977.
- SchIE = G. Schlumberger, *Expédition des Almugavars ou routiers catalans en Orient*, Paris 1902.
- SIE = *Sovetskaja istoričeskaja enciklopedija*, I, glavnyj redaktor E. M. Žukov, I, Moskva 1961.
- SpinM = V. Spinei, *Moldova în secolele XI-XIV*, București 1982.
- SpulH = B. Spuler, *Die Goldene Horde. Die Mongolen in Rußland 1223-1502*, Wiesbaden 1965.
- SSM = *Slovník staroukrains'koi movi XIV-XVII st.*, tom 2, Kiiv 1978.
- StahC = H. H. Stahl, *Contribuții la studiul satelor devălmașe românești*, I, București 1958.
- StarG = Bettina Stark, *Das Grenzverteidigungssystem der „gyepük”*, „Siebenbürgische Semesterblätter”, 2, 1988, 2, p. 176-183.
- StoiB = N. Stoicescu, *Bibliografia localităților și monumentelor feudale din România, I, Țara Românească (Muntenia, Oltenia și Dobrogea)*, I-II, Craiova 1970.
- StoiR = N. Stoicescu, *Repertoriul bibliografic al localităților și monumentelor medievale din Moldova*, București 1974.
- StoiS = N. Stoicescu, *Sfatul domnesc și marii dregători din Țara Românească și Moldova (sec. XIV-XVII)*, București 1968.
- TagáG = K. Tagányi, *Alte Grenzschutz-Vorrichtungen und Grenzödländ: „gyepü” und „gyepüelve”*, „Ungarische Jahrbücher”, 1, 1921, p. 105-121.
- TiesS I = W. Tiesenhansen, *Sbornik materialov odnosjaščichsja k istorii Zolotoj Ordy*, I, Sanktpeterburg 1884.
- TiktW = H. Tiktin, *Rumänisch-deutsches Wörterbuch*, Lieferung 20, Bukarest 1912.
- UrecG = *Letopisețul Țării Moldovei până la Aron Vodă (1359-1595) întocmit după Grigore Ureche Vornicul, Istrate Logofătul și alții de Simion Dascălul*. Ediție de Const. Giurescu cu o prefață de I. Bogdan, București 1916.
- VailM = A. Vaillant, *Manuel du vieux slave, I: Grammaire*, Paris 1964.
- VasčS = V. Vasčenko, *O morfemnoj strukture russkich familij*, București 1968 (extras din „Romanoslavica”, 26, 1968).

- VasmW = M. Vasmer, *Russisches etymologisches Wörterbuch*, III, Heidelberg 1958.
- VerLEs = Ch. Verlinden, *Esclaves alains en Italie et dans les colonies italiennes au XIVe siècle*, „Revue belge de philologie et d'histoire”, 36, 1958, p. 451-457.
- VernM = G. Vernadsky, *The Mongols and Russia* (vol. III din *A History of Russia*), New Haven-London 1953.
- VeseH = N. I. Veselovskij, *Han iz temnikov Zolotoj Ordy. Nogaj i ego vremja*, Petrograd 1922 (extras din: „Mémoires de l'Académie des Sciences de Russie”, VIIIe série, t. XIII, n° 6).
- VosLe = *Letopis' po Voskresenskomu spisku*, PSRL VIII/VII, Sankt Peterburg 1859.
- WyngS = *Sinica Franciscana*, I, *Itinera et relationes Fratrum Minorum saeculi XIII et XIV*, ed. An. van den Wyngaert, Quaracchi 1929.
- ZdanD = M. B. Zdan, *The Dependence of Halych-Volyn' Rus' on the Golden Horde*, „The Slavonic and East European Review”, 35, 1956-1957, p. 505-522.

DIN ISTORIA DOBROGEI DE SUD ÎN CADRUL ROMÂNIEI ÎNTREGITE (1913 – 1940)

STOICA LASCU

Din punct de vedere geografic, teritoriul dintre Dunărea inferioară și Marea Neagră este parte a pământului carpatic românesc, el fiind, împreună cu Transilvania, regiunea românească cea mai bine individualizată. Este încadrat din toate părțile de depresiuni – la vest și nord de Balta Dunării, respectiv Delta Dunării; la est – de Marea Neagră; la sud – de o largă depresiune, pe care o urmează în sens invers Lomul, un afluent al Dunării, și Provadia, care se varsă în Mare, depresiune care – spun geograful – desparte Podișul Dobrogean de cel Prebalcanic propriu-zis. Analizând caracteristicile geografice ale regiunii, profesorul Vintilă Mihăilescu concluzionează, în 1938: „Dobrogea nu-i nici numai pământ balcanic dar nici numai carpatic – așa precum, de pildă, Câmpia Română care-i la Nordul Dunării nu este curat carpatică deoarece la temelie ei se găsește aripa nordică scufundată a podișului cretacic Prebalcanic –, ci o îmbinare de pământuri carpatice și balcanice iar, prin poziția ei geografică, o zonă terminală a României ca țară carpatică și o zonă de trecere între Europa continentală și cea meridională. În aceasta constă de altfel originalitatea provinciei dintre Dunăre și Mare, în contopirea influențelor venite dinspre Carpați, Mediterana și câmpia Pontică. Și nu-i vorba aici numai de influențe politice, culturale sau economice, ci de toată gama influențelor geografice de la relief la curentele de populație, de idei și de mărfuri¹. Geologii împart regiunea, din punct de vedere morfologic, în două părți – Dobrogea de Nord (respectiv, Munții Măcinului) și Dobrogea Prebalcanică, delimitate printr-o puternică linie de fractură care pornește de la Dunăre, în zona localității Pecineaga, și se întinde către Marea Neagră, spre sud-est, punctată de localitățile Camena, Baia și Balta Zmeica². În mod uzual, însă, istoricește, prin Dobrogea de Nord (sau Dobrogea Veche) se designează teritoriul actual al județelor Constanța (7100 km²) și Tulcea (8400 km²), iar prin Dobrogea de Sud (sau Dobrogea Nouă ori Cadrilaterul)³ fostele

¹ V. Mihăilescu, *Dobrogea ca parte a pământului carpatic românesc*, în *Probleme de geografie românească. Studii-Comunicări-Conferințe*, Casa Școalelor, București, 1944, p. 40.

² I. P. Voitești, *Evoluția geologică a Cadrilaterului*, în „Analele Dobrogei”, XIX, vol. I, 1938, p. 1 (apariția pe anul 1938 a prestigioasei reviste dobrogene este dedicată Dobrogei de Sud, fiecare din cele trei volume ale sale specificând pe foaia de titlu: *Cadrilaterul. Publicație festivă. După un pătrar de secol: 1913-1938 de stăpânire civilizatoare românească*).

³ „Din vrerea nestrămutată a lui Dumnezeu și prin puterea Armatei noastre, în anul 1913 ne-am mărit pământul țării înspre miază-zi, din partea Dobrogei, încă cu o nouă țărișoară. Unii au numit acest ținut *Cadrilater*, *patrilater*, căci mai demult, pe timpul stăpânirii Turcilor, Rusciucul, Șumla, Varna și Siliștra, erau patru cetăți renumite, în jurul cărora s'au dat multe lupte înverșunate (...). Noi n'am luat decât un colț al vechiului cadrilater, Siliștra, și o bucată de pământ din sus de Turtucaia pe Dunăre și până la Mare cu vreo 20 km la miază noapte de Varna. E tot un cadrilater format de vechea graniță a Dobrogei, Dunărea, Marea și o linie convențională; dar nu se poate compara cu vechiul cadrilater și nu este nici măcar *cadrilaterul geografic*, pe care a vrut să ni'l dea

județe Durostor (3226 km²) și Caliacra (4500 km²), care au făcut parte din Statul Român în perioada 1913-1940⁴.

Spațiu populat încă din zorile istoriei, „Dobrogea constituie o parte integrantă și unitară a vetrei carpato-dunăreano-pontice, în care istoria a pulsant cu deosebită vigoare din timpuri imemorabile”⁵, iar datorită poziției geostrategice la Gurile Dunării și Marea Neagră, ea „a avut în toate timpurile o soartă aparte în complexul de provincii care alcătuiesc teritoriul actual – scria în 1928 geograful Dobrogei, profesorul Constantin Brătescu⁶ – al neamului românesc. Fără această răscruce de drumuri⁷ nu se poate explica nici aspectul etnografic al ținutului – un mozaic de neamuri în toate perioadele istoriei –, nici valoarea economică de cap de pod și poartă spre Orient, dar nici soarta de drum al invaziilor și mai târziu al armatelor, pe care i-a hărăzit-o istoria în lungul atâtor veacuri”⁸.

Dobrogea de Sud este și ea parte integrată a arealului etnogenezei românești, procesul de romanizare al populației getice, autohtone, circumscriind o vastă arie sud-dunăreană, respectiv în Haemus (Munții Balcani) și Danubius. Anticul hotar dintre provinciile romane Scythia Minor și Moesia Secunda îl forma Valca-fără-Iarnă (Valca Batovei), antica Gerania, apărată de promontoriul Caliacrei (Stânca cea Bună), anticul Thirizis⁹. Litoralul sud-dobrogean a fost înglobat în regatul geto-

Țarul Alexandru II încă de la 1878 în schimbul județelor basarabene românești (Cahul, Bolgrad și Ismail) pe care voia cu orice chip să le ia în stăpânire ca să ajungă și Rusia la Dunăre. Oamenii noștri politici n’au prețuit acest schimb și atunci Congresul puterilor de la Berlin ni-a dat ce a crezut de cuviință, o parte din Dobrogea cu Silistra. Mai târziu la punerea pe teren a graniței ni s’a sustras Silistra” (Prof. G. Murgoci, *Țara Nouă. Dobrogea sudică și Deliormanul*, Minerva, Institut de Arte Grafice și Editură, București, 1913, p. 6-7). „Când se zice cadrilaterul Rusciuc-Silistra-Șumla-Varna, trebuie înțeleasă regiunea cuprinsă între aceste patru orașe, nu cetăți cum erau odinioară, fiindcă azi numai Șumla mai este o cetate, restul sunt slab întărite – dar totuși pot juca prin pozițiunea lor un însemnat rol defensiv și ofensiv (Un Român/General G. A. Dabija/, *Cadrilaterul Bulgar*, Atelierele grafice SOCEC & Co., Societate anonimă, București, 1913, p. 1); vezi și *Cadrilaterul cetăților turcești din Bulgaria*, în „România Liberă”, I, nr. 57, 21 iulie 1877, p. 2.

⁴ Despre problematica istorică a Dobrogei de Sud – vezi nr. 3-4, 1994, al revistei constănțene „România de la Mare” dedicat, în întregime, „Dobrogei de Sud în contextul istoriei românești”. Primul studiu asupra istoriei sud-dobrogeene, de după cel de-al doilea război mondial, aparține documentatului istoric constănțean Val. Ciorbea, *Aspecte din evoluția Dobrogei de Sud în cadrul Statului Român (1913-1940)*, în *Valori ale civilizației românești în Dobrogea* (coord. St. Lascu, C. Vitanos), Constanța, 1993, p. 363-375. Începând din anul 1984, la Varna apare anuarul „Dobrudja” – axat mai ales asupra problematicii istorice a Dobrogei de Sud (=Iujna Dobrudja).

⁵ A. Rădulescu, I. Bitoleanu, *Istoria românilor dintre Dunăre și Mare. Dobrogea*, Edit. științifică și enciclopedică, București, 1979, p. 15.

⁶ Despre acesta, vezi St. Lascu, C. Vitanos, *Dimensiuni naționale în activitatea publică și științifică a dobrogenilor Ion Bănescu și Constantin Brătescu*, în *Valori ale civilizației românești în Dobrogea*, Constanța, 1993, p. 113-149.

⁷ „Așezată la răscrucea a două drumuri mari, dintre care unul unește Marea Nordului cu M. Neagră și taie Europa în diagonală de la gurile Rinului până la cele ale Dunării noastre, iar celălalt unește, în sensul unui meridian, pe de o parte porturile Mediteranei orientale cu acelea ale Pontului stâng, iar pe de altă parte stepele pontice cu marele oraș de pe țărmurile Bosforului” (C. Brătescu, *Pământul Dobrogei, în 1878-1928. Dobrogea. Cincizeci de ani de viață românească*. Publicație tipărită cu prilejul Semicentenarului Reanexării Dobrogei, Cultura Națională, București, 1928, p. 5).

⁸ *Ibidem*.

⁹ Vezi R. Vulpe, *Dobrogea meridională în antichitate*, în „Analele Dobrogei”, XIX, vol. II, 1938, p. 1-51; Idem, *Histoire ancienne de la Dobroudja*, în Académie Roumaine, *La Dobroudja*, Bucarest, 1938, p. 36-454; G. Popa-Lisseanu, *Cetăți și orașe greco-romane în Noul Teritoriu al*

dacic al lui Burebista, în secolul I î. Chr., de la locuitorii Dionysopolisului (denumirea romană a principalului oraș întemeiat de greci în Dobrogea de Sud – Cruni¹⁰), respectiv – Balcic, rămânându-ne mărturia, inscripționată în marmură, despre „regele Burebista, cel dintâi și cel mai mare dintre regii Traciei și stăpân peste tot ținutul de dincoace și de dincolo de fluviu”. Încorporat definitiv Imperiului Roman, în anul 46 d. Chr., teritoriul face parte din provincia Moesia Inferior (Durostorum, respectiv Silistra va dobândi rangul de municipium), apoi din sfera de influență și stăpânire bizantină și a primului țarat bulgar (681); potrivit istoriografiei bulgare, „unul dintre teritoriile fundamentale ale tânărului Stat bulgar este veche provincie bizantină a Sciției Mici – viitoarea regiune bulgară a Dobrogei. Tradiția cronicii istorice bulgare acordă un loc excepțional acestui teritoriu în procesul de schimbări etnice (aici este partea fundamentală a Protobulgarilor), ca și în istoria politică a Bulgariei Medievale”¹¹. La confluența secolelor XII-XIII, această parte dintre Dunăre și Mare a fost integrată statului româno-bulgar al Asăneștilor, când regiunea este denumită, în documentele de epocă, Țara Cărvunci. La începutul veacului al XIV-lea, în contextul disputelor militaro-diplomatice dintre bulgari și bizantini se cristalizează nucleul statal Țara Cărvunci, cu puternice fortificații la Cavarna, Caliacra, Dristra – stat ce avea să cunoască o importanță crescândă în timpul cărmuirilor Balica și Dobrotiță¹². Spre sfârșitul veacului al XIV-lea, în timpul domniei lui Mircea cel Bătrân, acesta își întinde autoritatea statală și asupra „*terrarum Dobroticii*”, intitulându-se „Domn a toată Ungrovalahia și a părților Podunaviei și a celor de peste munți”, cum apare într-un document din 1398, sau „domn de amândouă părțile de peste toată Dunărea și până la Marea cea Mare și cetății Dârstorului stăpânitor”, cum glăsuiește finalul titlului domnesc din 1406¹³. Câțiva ani mai târziu, întreaga parte a Statului muntean dintre Dunăre și Mare cade sub dominația otomană¹⁴, cele patru veacuri și jumătate transformând puternic fizionomia etnică a regiunii – elementele alogene musulmane, intens colonizate, vor sfârși prin a deveni majoritare, populația românească, autohtonă, supraviețuind mai ales pe linia Dunării.

În urma războiului ruso-româno-turc, din 1877-1878, Congresul de Pace de la Berlin înjumătățește Dobrogea, mai ales sub impulsul Rusiei, care dorea, în acest chip, pedepsirea proaspătului stat independent român, ai cărui lideri nu acceptaseră validarea răpirii sudului Basarabiei de către țarul Alexandru al II-lea. „Dacă în urma războiului de la 1877 tratativele păcii s-ar fi desfășurat mai favorabil pentru noi, granița Dobrogei ar fi căzut mult mai departe decât cea actuală și ar fi avut calitatea unui hotar natural, trecând d. ex. peste cumpăna apelor ce domină văile cu margini povârnite ale Provadiei și Lomului Alb. Am fi avut astfel întreaga regiune naturală a Dobrogei prebalcanice, iar ca populație un număr infim de mic de Bulgari căci ținutul era ocupat de o masă aproape compactă de

Dobrogei. Cu o hartă și 22 ilustrațiuni, Institutul de Editură și Arte Grafice „Flacăra”, București, 1914, passim (100 p.); O. Tafrali, *Dionysopolis*, în „Analele Dobrogei”, IX, vol. II, 1928, p. 5-18; Alex. N. Papagheorghie, *Cetăți din Dobrogea de Sud*, în „Dobrogea de Sud”, I, nr. 2, aprilie-mai 1937, p. 36-41.

¹⁰ Vezi, mai nou, elegantul album *Baltchik 2600* (72 p.), apărut în 1992, la Ruse; textul este în limbile bulgară, germană, franceză și engleză. „Ce livre est consacré au 2600ème anniversaire d'une des plus anciennes villes Bulgares: Crouny-Dionysopolis-Carvouna-Baltchik. C'est une époque de grandeur et de déchéance, des changements de nom, de pays et d'appartenance ethnique. Et toujours près de la mer – un appui et un espoir pour le futur” (*Baltchik 2600*, p. 3).

¹¹ *Kratka Istorija na Dobrudja*, Knigoizdatelstvo „Gheorghi Bakalov”, Varna, 1986, p. 428.

¹² Vezi S. Iosipescu, *Balica, Dobrotiță, Ioancu*, Edit. Militară, București, 1985, passim.

¹³ A. Rădulescu, I. Bitoleanu, *op. cit.*, p. 181-182.

¹⁴ Anca Ghiață, *Condițiile instaurării dominației otomane în Dobrogea*, în *Studii istorice sud-est europene*, București, 1974, p. 43-126; A. Rădulescu, I. Bitoleanu, *op. cit.*, p. 186-276; *Kratka istorija na Dobrudja*, p. 79-162.

Turci, în mare parte dispuși spre emigrare. Am căpătat, în schimb, o graniță cu intrânduri, o graniță de șicană (subl. n.), care, prin marea ei apropiere de linia văii Cara-Su, nu ne putea asigura nici podul de la Cernavodă și nici portul Constanța, create ceva mai târziu”¹⁵.

Atribuită proaspăt creatului Principat Autonom al Bulgariei, Dobrogea de Sud – ruptă din firescul întreg de către Marile Puteri – va suferi, la rândul-i, importante transformări în structura populației; respectiv, o bună parte din musulmani se retrag, odată cu administrația și armata otomană, iar autoritățile Principatului încep implantarea cu elemente bulgare a regiunii. Se ajunge ca, în timp, numărul bulgarilor aduși aici să crească tot mai mult, vechea istoriografie bulgară recunoscând, onest, în spiritul adevărului științific, că „populația bulgară din nord-estul Bulgariei și în special cea din Dobrogea și din cercurile Varna, Silistra și Șumla, provine, în marea ei majoritate, din sudul Bulgariei și din regiunile muntoase ale Balcanilor” – cum scria filologul L. Milețici¹⁶; la rândul său, spre finele veacului trecut, istoricul C. Jireček atesta și el că „în regiunea Târnova-Șumla-Silistra călătorești ca într-o adevărată țară turcească; ba chiar există acolo ținuturi unde bulgarii trăiesc numai în orașe, precum în vest turcii”¹⁷. Potrivit statisticilor bulgare, în 1912 structura populației Dobrogei

¹⁵ C. Brătescu, *Dobrogea Regelui Carol I și colonizarea dobrogene*, în „Analele Dobrogei”, XIX, vol. III, 1938, p. 97. Vezi și, mai nou, St. Lascu, *Specificul vieții politice dobrogene, după 1878, în viziunea oamenilor de stat și începuturile activității partidelor la Constanța*, în *Valori ale civilizației românești în Dobrogea* (coord.: St. Lascu, C. Vitanos), Constanța, 1993, p. 286-332.

¹⁶ Apud C. Brătescu, *Populația Cadrilaterului între anii 1878 și 1938*, în „Analele Dobrogei”, XIX, vol. II, 1938, p. 192.

¹⁷ Apud *ibidem*, p. 191. O imagine istorică veridică asupra problematicei etno-demografice a Dobrogei de Sud – la Alex. P. Arbore, *Caracterul emografic al Dobrogei Sudice. Din epoca turcească până la 1913*, în *ibidem*, p. 77-120; vezi și P. P. Panaitescu, *Originea populației în Dobrogea Nouă*, București, 1940, *passim*; Ponticus, *La Dobrodja. Coup d'oeil sur son histoire et son caractère ethnique*, Edition „Lucafărul”, Bucarest, 1939, *passim*; . . . *La vérité sur l'ethnographie de la Nouvelle Dobroudja*, Monitorul Oficial și Imprimeriile Statului. Imprimeria Națională, București, 1940 (aceasta din urmă este un răspuns, bazat pe izvoare de epocă, la o „broșură a serviciului de propagandă bulgar intitulată *Du point de vue ethnographique la Dobroudja du Sud est bulgare. Le pourcentage des Roumains est à près nul*”. Comentând „metoda incorectă”, din punct de vedere statistic, în ceea ce privește socotirea ponderii elementului bulgar în România, lectorul este avertizat: „Dar autorul broșurii are în plus tristul curaj de a afirma că «elementul român a fost aproape inexistent în această regiune până la 1913». Această afirmație este tot atât de inexactă ca și cea din titlul broșurii proclamând bulgară Dobrogea de Sud. Realitatea este că *Dobrogea de Sud a fost în toate timpurile o țară turcă și română, cum va fi expus mai jos*” (*Ibidem*, p. 4). Pentru a doua jumătate a veacului al XIX-lea extrem de elocvente sunt și mărturiile și comentariile etnografului austriac Fr. Kanitz, „mare prieten al Bulgarilor, care a străbătut țara lor sat după sat și a studiat originea, portul și obiceiurile populației în decursul mai multor călătorii ce țin ani întregi: <el> scrie cunoscuta sa carte *Donau, Bulgarien und der Balkan. Historisch-geographisch-ethnographische Reise Studien au den Jahren 1866-1879*, o mărturie de primul ordin, întemeiată pe statistici oficiale, ca și pe anchetele personale la fața locului. Kanitz observă începuturile unor așezări bulgare mai noi, dar se poate ușor vedea din fragmentele pe cari le vom reproduce mai jos, cum marea majoritate a populației Cadrilaterului, chiar și a Vanei, era în vremea lui turco-tătară, formând o regiune deosebită ca aspect etnic de restul Bulgariei. Nici populația românească a mocanilor și a pescarilor dela Dunăre, care formează majoritatea locuitorilor la Turtucaia, nu scapă atenției lui” (P. P. Panaitescu, *Op. cit.*, p.18). Despre „situația precumpănitoare a Românilor la Silistra, Turtucaia și în satele de la Dunăre înainte de stăpânirea bulgară în Cadrilater reiese din actele administrative din acea vreme”, ca și din mărturiile unor martori bulgari oculari; în acest sens, P. P. Panaitescu citează din memoriile învățătorului *Raici I. Blăscov*, scrise în 1868 și publicate la Sofia într-o revistă de specialitate, în 1901. Iată, de pildă, fragmentul atât de lămuritor asupra influenței limbii române asupra alogenilor bulgari din jurul Silistrei: „Dar încă mai cumplită și mai primejdioasă era

de Sud era următoarea: turco-tătari – 136 224 (48%), bulgari – 121 925 (43%), români – 6 602 (2,3%), diverși – 18 026 (6,3%)¹⁸. Referindu-se la evoluția raporturilor etnodemografice, istoricul Petre P. Panaitescu concluzionează, în 1940: „Deși anumite lucrări de propagandă (scrise de autori bulgari ori filobulgari – n. n.) au căutat să răstălmăcească lucrurile, faptele incontestabile în privința Dobrogei Noi sunt acestea: Populația Dobrogei este formată din Turci, Români și Bulgari, plus un număr oarecare de Găgăuți, Tătari și Greci. Niciuna din aceste populații nu are singură majoritatea, dar Turcii cu Românii formează împreună o majoritate absolută, Bulgarii rămânând în minoritate.

Bulgarii din Dobrogea Nouă nu sunt autohtoni în această regiune, ci dimpotrivă sunt rezultatul unei colonizări foarte recente și cu caracter artificial. Primele slabe colonizări bulgare au venit aci de pe urma războaielor ruso-turce de la sfârșitul secolului al XVIII-lea și de la începutul secolului al XIX-lea, dar abia după 1878, adică în timpul scurt, de 35 de ani, cât au stăpânit Bulgarii Cadrilaterul (subl. n.), s-au așezat cea mai mare parte din coloniștii bulgari în satele odinioară turcești. Atunci, în orașele de la Dunăre a început și o mișcare de desnaționalizare a Românilor favorizată de statul Bulgar.

În ceea ce privește pe Români, ei au ocupat totdeauna cu un număr important mai ales regiunea de pe malurile Dunării, precum și prin așezările de mocani, păstori din Carpați și regiunile din centrul și estul provinciei. Vechimea lor e dovedită prin faptul că ei aveau în mâna lor în timpul stăpânirii turcești biserica ortodoxă din Silistra și Turtucaia, adică elementul social cel mai tradițional¹⁹.

Într-adevăr, alături de românii băștinași, secole întregi „înainte de a fi bulgarii”²⁰ și după ce fuseseră turcii, cari au dat atâtea numiri de localități, erau *mocanii noștri, a căror misiune istorică a*

românizarea limbii bulgare în satele curat bulgărești din jurul Silistrei. În satele Popina, Aidemir, chiar și Calipetrovo *Bulgarii vorbeau mai mult românește* (subl. n.). Preenți cântau liturgia pe românește. Am constat că aproape toți țăranii, chiar cei mai culți, nu știau că există limba noastră slavă bisericească. Și cei care citeau în biserică românește și vorbesc mereu limba română erau sprijiniți de Bulgari. În satul Calipetrovo am aflat toate cărțile bisericești în românește. Era numai un Octioh vechi slavonesc, care fusese scos din altar. În fiecare sat era câte un cititor bulgar care cunoștea limba română. Dar slavonește nu știau, ba chiar o disprețuiau. În satul Calipetrovo cel mai aprins partizan al limbii române era și prigonitor al celei slave, era Stanco Lipcov, iar la Almali chiar preotul, popa Drăgan, de neam bulgar”; pentru a contrabalansa o realitate etnoculturală românească atât de evidentă – și supărătoare pentru cucernicul patriot bulgar! –, memorialistul cutreieră satele în scopul înlocuirii limbii române cu cea slavă în biserică: „În loc de românescul *Doamne miluește* și *Sfinte Dumnezeu*, eu începui să spun slavonește *Gospodi pomilui, Sveti Boje*. Scopul meu – mărturisește onestul învățător – era ca să se știe pe acolo că Bulgarii au și ei limba lor bisericească, cea slavonă” (apud *Ibidem*, p. 40); vezi și P. Boiagiev, *Racio Blăskov i Silistra*, în „Dobrudja”, *Varna*, 1, 1984, p. 94-98. De asemenea, C. Cioroiu, *Călători prin Dobrogea de Sud*, în *Valori ale civilizației românești în Dobrogea* (coord. St. Lascu, C. Vitanos), Constanța, 1993, p. 252-262; Al. Pîndeian, *Târziu așezare a bulgarilor vis-à-vis de autohtonismul românilor din Dobrogea de Sud*, în „România de la Mare”, III, nr.3-4, 1994, p. 17-18.

¹⁸ C. Brătescu, *Populația Cadrilaterului ...*, p. 196. Potrivit recensământului bulgar din 1910 (respectiv, datele care „se referă numai la teritoriul anexat conform Pactului de la București (1913) compus din 7630 km². Regiunea anexată cuprinde aproape în totalitate fostele ocoale de Balcic. Dobrici, Tervel, Silistra și Tutrakan” – P. Todorov, *Etnodemografski profesii v Iujna Dobrudja (1913-1940)*, în „Dobrudja”, nr. 1, 1984, p. 14), iată care era situația statistică, după „unele calcule făcute de noi” (P. Todorov): bulgari – 134 355 (47,6%), turci – 106 568 (37,8%), români – 6 348 (2,3%), alții – 34 736 (12,3%) (*Ibidem*).

¹⁹ P. P. Panaitescu, *op. cit.*, p. 6-7.

²⁰ N. Iorga, *Discursuri parlamentare*, Volumul I-ii. Partea II-a „Bucovina” I. E. Torouțiu, București, 1939, p. 230 (Discurs în Cameră, la 27 martie 1914 – *Schimbarea circumscriptiilor administrative din Dobrogea*). Potrivit istoriografiei bulgare contemporane, „de la crearea statului bulgar (anul 681 – n.n.) până la eliberarea de sub dominația otomană, Dobrogea a fost o parte

fost extraordinar de importantă (subl. n.)” – avea să scrie N. Iorga, în timp ce un cercetător contemporan ajunge la aceeași concluzie: «păstoritul mocanilor a avut un rol covârșitor în dăinuirea și adâncirea nu numai a legăturilor economice, ci și a legăturilor sufletești cu „țara”»²¹. În deceniile premergătoare războiului de independență, revigorarea românismului în sudul Dobrogei se datorează frunțașilor românilor de la Silistra, aici, în jurul școlii structurându-se un adevărat centru cultural-național, transformat în 1869, prin osârdia institutorului Costache Petrescu, în *Societatea Română pentru Limbă și Cultură* – veritabil pandant al Astei transilvănene²². Reprezentanții Eforiei Școlii Române s-au adresat în repetate rânduri Ministerului Instrucțiunii și Cultelor din Capitală, cu rugămintea de a-i ajuta pe bursierii sud-dobrogeni, „ca să studieze în România clasele secundare, ca cu acest mijloc să avem, cu timpul, în aceste părți, români studiați, care să stăruiască pentru dezvoltarea românilor din aceste părți”, cum se spunea într-o adresă din 1870. Cu alt prilej, în 1867, românii silistreni invocau necesitatea existenței unei Românie „independente”, pentru că astfel doar ea putea „să-și reia anticele puteri spre a putea să domine pre primii săi supuși”²³.

Cu alte cuvinte – românii sud-dobrogeni își exprimau încrederea în potența statului român în a le ocroti ființa națională în cadrele teritorial-administrative ale acestuia. Reîntregirea Dobrogei avea să fie prilejuită de evenimentele circumscrise războaielor balcanice, respectiv ale lichidării, practic, a Turciei Europene.

După cum se știe, în cursul primului război balcanic țara noastră și-a impus neutralitatea, „întrucât nu va fi vorba de schimbări teritoriale”²⁴, care să pună sub semnul întrebării echilibrul

inseparabilă a Bulgariei” (apud Antonina Kuzmanova, *Naučna sesija za Dobrudzanskata Revoliucionna Organizacijal* Sesiune științifică privind Organizația Revoluționară Dobgogeană, în „Istoriceski Pregled”, XXXVI, nr. 3, 1980, p. 143); acest spațiu este „parte absolută și integrală a teritoriilor bulgare din timpuri imemorabile; după 1878, ca urmare a războiului ruso-turc, Dobrogea este dezmembrată” (P. Todorov, *L'Organisation Révolutionnaire de la Dobrudja dans l'optique du Parti Communiste Bulgare et du Parti Communiste Roumain*, în „Études balkaniques”, XVI, nr. 4, 1980, p.63). Vezi și I. G. Boboc, *Aspecte privind prezența Dobrogei în preocupările istoriografiei bulgare*, în „România de la Mare”, III, nr. 3-4, 1994, p. 57-59; St. L., *Cu amărăciune despre ... Un net avantaj: bulgaristica circumstanțiată Dobrogei*, în ibidem, p. 60-64.

²¹ T. Mateescu, *Păstoritul mocanilor în teritoriul dintre Dunăre și Marea Neagră*, D.G.A.S., București, 1986, p. 4; vezi și N. Dragomir, *Oierii mărgineni și transhumanța lor în Dobrogea de Sud*, în „Analele Dobrogei”, XIX, vol. II, 1938, p.121-137.

²² I. N. Roman, *Pagini din istoria culturii românești în Dobrogea înainte de 1877*, Institutul de Arte Grafice „Victoria”, Constanța, 1920, passim (42 p.) (Broșură separată, extras din „Analele Dobrogei”, I, nr. 3, 1920, p. 355-398); G. Profiriu, *Contribuții la studiul culturii românești din Silistra sub dominațiunea turcă*, în „Dunărea”, I, nr. 2-4, 1925, p. 47-51; Al. P. Arbore, *La culture roumaine en Dobroudja*, în Académie Roumaine, *La Dobroudja*, Bucarest, 1938, p. 678-687; C. Sandu, *Promovarea culturii românești în Dobrogea Nouă*, Tip. „Banca Durostorul”, Silistra, 1926, mai ales p. 42-58; T. Mateescu, *Permanența și continuitatea românilor în Dobrogea*, D.G.A.S., București, 1979, p. 94-106; I. Bitoleanu, *Silistra – romanitate și românism*, în „Tomis”, XXVIII, nr. 10 (283), 1993, p. 3,4.

²³ T. Mateescu, *Documente privind istoria Dobrogei (1830-1877)*, D.G.A.S., București, 1975, p. 268.

²⁴ *Cartea Verde. Documente diplomatice. Evenimentele din Peninsula Balcanică. Acțiunea României: Septembrie 1912 – August 1913. Textul Tratatului de Pace de la București. 1913*, Edit. Inst. de Arte Grafice și Editura „Minerva”, București, 1913, p. 6 (*Doc. 1*, Raportul primului-ministru

balcanic. Într-adevăr, interesul european al păstrării unui echilibru de forțe și teritorial între statele balcanice se suprapunea interesului României de a-și asigura astfel – și în plus – o mai mare stabilitate la granița sudică.

Problema extinderii sudice a graniței dobrogene – pe considerente strategice, în primul rând – se constituia parte a unui contencios mai vechi româno-bulgar²⁵. Încă de la Congresul de la Berlin, în 1878, delegații noștri și-au exprimat în două memorii nemulțumirea față de fixarea graniței sudice a Dobrogei românești prin neincluderea Silistrei la statul nostru. Inițial, Rusia – cum s-a mai menționat – înclina spre acceptarea reintegrării la România a întregii Dobroge, dar opoziția categorică a românilor față de răpirea celor trei județe sud-basarabene i-a înăspriat atitudinea, astfel încât partea meridională a Dobrogei a fost ruptă de regiunea care a revenit, totuși, României. Această cerință, perfect justificată din punct de vedere strategic și istoric, este reiterată și în anii următori (1879, 1884, 1886) în fața Comisiei internaționale de delimitare a hotarului dobrogean, fără a se da, însă, rectificarea cuvenită în favoarea noastră. Iată de ce, la Londra vor demara – în primăvara anului 1913 – și tratative româno-bulgare pentru o rectificare de frontieră în Dobrogea, neîncununate însă de succes, cu toate că din partea României s-a manifestat permanent o atitudine comprehensivă față de Bulgaria, dorindu-se o rezolvare amiabilă a securității graniței sudice, fără intervenția Marilor Puteri. Era o atitudine clar exprimată de factorii politici decizionali ai țării noastre, regăsită în declarațiile din 1911-1913 ale lui Take Ionescu, P. P. Carp, Ion I. C. Brătianu, reiterată ca atare de primul-ministru Titu Maiorescu, la începutul primului război balcanic (octombrie 1912): „O dată ce se înlătură cu desăvârșire dispozițiile Tratatului de la Berlin, se înlătură și legitimarea fruntarilor noastre dobrogene impusă prin acel Tratat și o nouă reglementare devine necesară (subl. n.). Noi am dori această regulare să se facă prin buna înțelegere între România și Bulgaria și așteptăm chiar ca inițiativa unei asemenea înțelegeri să pornească de la Bulgaria, de la care a pornit războiul contra Turciei. Însă în mod amical și confidențial pot spune că rectificarea hotarului nostru la sudul Dobrogei trebuie să cuprindă o linie de la Turtucaia la Marea Neagră, dincoace de Varna”²⁶.

T. Maiorescu către Rege, din 20 septembrie/1 octombrie 1913) („Ministrul Bulgariei, d-l Kalinkoff, m-a întrebat ce atitudine ar avea România în cazul unui conflict cu Turcia, în care Bulgaria ar avea să apere drepturile conașionalilor săi, făcând aluzie – pe cât mi s-a părut – la svonurile despre o convenție militară încheiată între România și Imperiul Otoman. I-am răspuns că «svonurile nu sunt întemeiate, că România nu poate uita că ea însăși și-a câștigat independența în lupta contra Turcilor și că, prin urmare, dacă Bulgarii, Sârbii și Grecii, creștini ortodocși ca și noi, vor să lupte pentru îmbunătățirea soartei conașionalilor lor de sub stăpânirea turcească, România va păstra o strictă neutralitate, întrucât nu va fi vorba de schimbări teritoriale»”).

²⁵ I. I. Nistor, *Recuperarea Cadrilaterului. Cu ocazia aniversării de 25 de ani de la anexarea Dobrogei Noi*, în „Analele Dobrogei”, XIX, vol. II, 1938, p. 138-157; vezi și D. Tușu, *România și războaiele balcanice*, în „Acta Mvsei Napocensis”, XXI, 1984, p. 277-291; D. Preda, *România și războaiele balcanice (I-II)*, în „Magazin istoric”, XXVII, nr. 7 (316), 1993, p. 13-18, nr. 8 (317), p. 47-53; St. Lascu, *1913 – acțiune energică a României în sprijinirea asigurării păcii europene și a graniței sale meridionale*, în „România de la Mare”, III, nr. 3-4, 1994, p. 1-4. Pentru un scurt istoric al acestui contencios, vezi *Memoriul Guvernului Român asupra diferendului româno-bulgar* (Remis, confidențial, Guvernelor celor 6 Mari Puteri și reprezentanților lor de la București, Londra și St. Petersburg), datat: București, 15/28 Februarie 1913 în *Cartea Verde...* p. 93-104 (doc. 95); pentru aceeași chestiune, vezi și documente bulgare incluse în volumul *Izvorci za istorijata na Dobrudja 1878-1919*, Tom I, Izdatelstvo na Bălgarskata Akademija na Naukite, Sofia, 1992 (editori – J. Popov, K. Pencikov, p. Todorov) – doc. 27 (p. 38-39), doc. 32 (p. 47), doc. 35 (p. 49) ș.a.

²⁶ *Cartea Verde...*, p. 12-13 (doc. 10).

În ciuda poziției constructive și pline de menajamente protocolar-diplomatice și politice a guvernului român, în ceea ce privește stabilirea graniței sudice, partea bulgară – încurajată și de lejerle victorii obținute împotriva crepuscularului Imperiu otoman, dar și pe fondul ambițiilor imperialiste ale țarului Ferdinand I, îmboldit de către interesele austro-ungari și pătimașii naționaliști macedoneni bulgari – nu a consimțit la o rezolvare bilaterală a chestiunii acestui hotar. Ea a admis doar o minoră rectificare de frontieră, fără a include nici măcar Silistra. În aceste împrejurări, la începutul anului 1913, guvernul nostru avertizează că va fi nevoit a lua sub control linia Turtucaia-Balcic, fără declarație de război – punere la punct și avertisment de natură a schimba raportul de forțe în cadrul conflictului balcanic, ceea ce determină intervenția Marilor Puteri pe lângă Sofia de a relua tratativele și a se arăta mai realistă. Se ajunge, în cele din urmă, la parafarea *Protocolului de la Petersburg*, la 26 aprilie/9 mai 1913, prin care Bulgaria recunoaște apartenența la România a orașului Silistra, cu o zonă exterioară de 3 km²⁷. Practic însă – deși se prevedea și constituirea a trei comisii de lucru –, partenerul bulgar a tergiversat făgămnic aplicarea pe teren a prevederilor Protocolului de la Petersburg. În final, discuțiile se întrerup, la 18 iunie/1 iulie 1913, din cauza pretenției delegatului bulgar de a se măsura cei 3 km începând de la bariera vechilor fortificații, lăsându-se, astfel, în afara noii frontiere cazărmile și alte puncte importante ale orașului, situând în acest chip Silistra în raza de acțiune a artileriei cu tragere directă bulgară!

Ca urmare a pretențiilor san-stefaniste ale țarului Ferdinand, relațiile dintre Bulgaria și celelalte țări balcanice se deteriorează tot mai mult, când nici nu se uscaseră bine cerneala *Preliminariilor păcii între aliați și Turcia*, de la Londra (17/30 mai 1913). Și în această fază a evoluției relațiilor dintre statele balcanice România îndemna la moderație și realism partea bulgară, avertizând-o că, în cazul declanșării de către aceasta a ostilităților, „armata română va trece Dunărea și va ocupa linia Turtucaia-Balcic, pentru a o anexa definitiv”²⁸. Se apropia, astfel, fără ca ea să-l fi provocat, momentul pe care regele Carol I îl prevăzuse încă din decembrie 1912: „Prevăd că alianța bulgaro-sârbă nu va avea o lungă durată, ea, ca întotdeauna, nu va supraviețui victoriei comune, și atunci, *dar numai atunci* (subl. n.) va veni ceasul României”²⁹. În urma atacului armatei bulgare, la 16/29 iunie împotriva foștilor aliați, reacția României – care se păstrase până atunci într-o poziție de constructivă și lucidă neutralitate – a fost promptă, fermă și fără echivoc. La 26 iunie/8 iulie 1913 guvernul decide curmarea războiului ce amenința stabilitatea europeană, dând undă verde intrării trupelor române în Bulgaria, ale cărei armate combăteau pe sârbi, greci și turci. „Guvernul român a prevenit la timp Guvernul bulgar că, dacă aliații balcanici s-ar afla în stare de război, România nu ar putea să păstreze rezerva ce i se impusese până acum în interesul păcii și s-ar vedea silită să intre în acțiune. Guvernul bulgar – se arată într-o notă a diplomației române – n-a crezut necesar să răspundă acestei comunicări. Dimpotrivă și din nenorocire războiul a izbucnit mai întâi prin atacuri fără veste

²⁷ *Ibidem*, p. 132-134 (doc. 131 bis). Vezi, de asemenea, *Procesele-Verbale ale Comisiei mixte româno-bulgare pentru delimitarea hotarului în jurul Silistrei* – respectiv Ședința din 10/23 Iunie 1913, doc. 155 (p. 155-164); Ședința din 12/25 Iunie 1913, doc. 157 (p. 165-179); Ședința din 17/30 Iunie 1913, doc. 163 (p. 183-186). Vezi și *Izvorî na Istorijata...*, p. 206-207 (doc. 197); vezi și *Importanța militară a Silistrei de azi*, în G. Popa- Lisseanu, *Încercare de monografie asupra Cetății Drăstorul-Silistra*, „Minerva”. Institut de Arte Grafice și Editură, București, 1913, p. 238-242, precum și I. T. Ghica, *Luarea Silistrei*, Tipografia Profesională Dimitrie C. Ionescu, București, 1915, passim (66 p.). Vezi și G. Markov, *Dobrudjanskijat vâpros na poslaniceskata konferențija v Peterburg* (februari-april 1913) (Problema „Dobrogea” la Conferința ambasadurilor de la Petersburg, februarie-aprilie 1913), în „Dobrudja”/Varna/, 1, 1984, p. 35-45.

²⁸ *Cartea Verde...*, p. 181 (doc. 161) (Raport Maiestății Sale Regelui, din partea Primului-ministru T. Maiorescu – 13/26 Iunie 1913).

²⁹ Apud General G. A. Dabija, *Amintirile unui atașat militar român în Bulgaria. 1910-1913*, Editura Ziarului „Universul”, București, 1936, p. 161.

bulgărești contra trupelor sârbești”³⁰. Într-o altă notă, guvernul nostru ținea să precizeze rațiunea intervenției sale la sud de Dunăre: „Făcând să înainteze armata sa pe pământ bulgar, România nu urmărește nici o politică de cuceriri și nici zdrobirea armatei bulgare”³¹. Noua situație strategică, realizabilă prin intervenția armatei române (ciocniri propriu-zise cu cea bulgară nu au avut loc, cele circa 1200 de pierderi din partea română datorându-se unei cumplite epidemii de ciumă, declanșată în a doua decadă a lunii iulie), determină pe Ferdinand I și noul său guvern la atitudini, în sfârșit, mai rezonabile. Întrebat de țar în ce condiții ar accepta România pacea (deși ele erau știute de mult), guvernul nostru reiterează poziția sa, devenită cunoscută încă de la începutul primului război balcanic: „Granița noastră de sud să fie Turtucaia-Dobrici-Balcic și România să participe la reglementarea noii stări de lucruri în Balcani, ceea ce ar fi o garanție de menținere a echilibrului”³². Astfel, poziția de arbitru a României se impunea tot mai vădit, statele balcanice văzând în țara noastră forța care ar fi putut media, fără părtinire, întreg conflictul; ele nu mai doreau – era vizibil –, pentru încheierea păcii, să continue vechea practică mondială: arbitrajul Marilor Puteri, căci erau conștiente că un congres european ar fi fost locul „unde le-ar sfâșia dulăii cei mari. Ele preferau – scrie „Adevărul” în acele zile – să se înțeleagă între ele prin mijlocirea României”³³.

Se ajunge, astfel, la desfășurarea *Conferinței de Pace de la București* (17/30 iulie-28 iulie / 10 august 1913), al cărei *Tratat* menționa, la art. II că noua graniță româno-bulgară „va porni de la Dunăre, din sud de Turtucaia, ca să ajungă în Marea Neagră, la miazăzi de Ecrene. E hotărât de înțeles că Bulgaria va dărâma, cel mai târziu într-un timp de doi ani, lucrările fortificațiilor existente și nu va construi altele la Rusciuc, la Șumla, în părțile intermediare și într-o zonă de 20 km împrejurul Balcicului”³⁴.

³⁰ *Cartea Verde...*, p. 203-204 (*doc. 193*). Despre problematica militaro-diplomatică a războaielor balcanice și rolul României, vezi *Istoria militară a poporului român* (coordonator principal I. Ceașescu), vol. V, Editura Militară, București, 1988, (respectiv, Capitolul al VII-lea – *România în ajunul primului război mondial (1912-1914). Acțiunea armatei române în cel de-al doilea război balcanic*, p. 261-292; autor – D. Preda).

³¹ *Cartea Verde...*, p. 211-212 (*doc. 206*). Este vorba despre *Circulara* din 3/16 Iulie 1913 a *Ministrului Afacerilor Străine către Legațiunile României*, semnată de T. Maiorescu: „Făcând să înainteze armata sa pe pământul bulgar, România nu urmărește nici o politică de cuceriri și nici zdrobirea armatei bulgare. Acțiunea militară a României e datorită în prim loc obligației de a procura acum teritoriului său de peste Dunăre o graniță asigurată. Conflictul actual între Statele balcanice, și mai ales originea acestui conflict, născut din intransigența Guvernului bulgar și agresiunea la care s-a dedat contra aliașilor din ajun, au întărit pe Guvernul Român în convingerea că o graniță strategică se impunea spre partea Bulgariei, pentru a face cu puțință pe viitor relațiunile pașnice între cele două State (subl. n.). Această graniță este linia Turtucaia-Dobrici-Balcic cu un oarecare număr de kilometri la Apus și la Miazăzi după conformația terenului...”

³² Apud D. Tuțu, *op. cit.* p. 288; vezi și *ibidem*, p. 205 (*doc. 196*); vezi și p. 213 (*doc. 207*) p. 222 (*doc. 222*).

³³ Apud D. Tuțu, *op. cit.* În același context, Regele George al Greciei declara: „Dacă lășăm marilor puteri dreptul să se amestece în treburile noastre suntem pierduți” (apud N. Ciachir, *Istoria popoarelor din sud-estul Europei în epoca modernă (1789-1923)*, Edit. științifică și enciclopedică, București, 1987, p.336).

³⁴ *Cartea Verde...*, p. 263; vezi și *Ministère des Affaires Étrangères, Le Traité de Paix de Bucarest du 28 Juillet (10 Août) 1913 précédé des Protocoles de la Conférence*, Imprimerie de l'État, Bucarest, 1913, p. 68-69; *Izvorî na istorijata...*, p. 230-231 (*doc.229*). Interesant este de știut care-i viziunea istoriografiei bulgare asupra Dobrogei de Sud în contextul războaielor balcanice. Potrivit aprecierilor autoarei subcapitolului *Dobrudja v godinite na voiinite (1912-1918)* (Dobrogea în anii războaielor (1912-1918), Antonina Kuzmanova, la sfârșitul secolului trecut și la începutul secolului nostru

În anii existenței în cadrul statului român (1913-1940 cu o întrerupere în perioada august 1916-noiembrie 1918, ca urmare a ocupării întregii Dobrogee de către trupele invadatoare ale Puterilor Centrale)^{34 bis}, Dobrogea de Sud a beneficiat de o atenție aparte din partea autorităților și a forțelor politice ale Țării, pe măsura complexității problemelor social-naționale și economice din zonă. Această preocupare a conducătorilor României față de *Țara Nouă*, cum mai era denumită în epocă regiunea sudică dobrogeană, reiese cu prisosință și din vizita regelui Carol I, în mai 1914, la capătul căreia suveranul avea să-și exprime impresiile favorabile într-o scrisoare adresată primului-ministru de atunci, Ion I. C. Brătianu: „Nu pot îndeajuns arăta mulțumirea noastră sufletească pentru dragostea cu care am fost întâmpinați de întreaga populație. Nu vom uita niciodată entuziasta primire ce Ni s-a făcut la Turtucaia și Siliștră, și în toate satele ce le-am străbătut până la noul nostru hotar, precum și graba cu care veniau sătenii din toate locurile cele mai depărtate spre a ne saluta. Aclamațiile nesfârșite din vechea cetate a lui Mircea cel Bătrân, mai ales, au găsit un răsunet recunoscător în inimile noastre; dorința Mea vie este ca acest străvechi oraș atât de înfloritor până acum câteva veacuri, să-și redobândească împreună cu toată regiunea ce-l înconjoară, strălucirea de altă dată printr-un nou avânt de propășire sub domnia Mea”³⁵.

„se elaborează concepția generală a politicii române în Balcani”, concepția ce viza acordarea unor teritorii „de compensare” din partea Bulgariei, care și-ar fi extins teritoriul pe seama pierderilor Imperiului otoman în partea sa europeană (*Kratka istorija na Dobrudža...*, p. 190); se vorbește despre „intențiile războinice ale regelui românilor Carol I, care declară că nu numai Austro-Ungaria nu dorește «Serbia puternică», dar nici România nu poate fi de acord cu prezența unei «puternice Bulgarii»” (*Ibidem*, p. 193). La izbucnirea celui de-al doilea război balcanic, autoarea socotește că „pentru burghezia șovinistă română a venit momentul prielnic, de mult așteptat, pentru atacul armat în Bulgaria”, care „suferă o grea catastrofă națională. Una din cele mai tragice urmări este pierderea Dobrogei de Sud” (*Ibidem*, p. 194). Aceeași viziune este reluată de către Antonina Kuzmanova și într-o lucrare de popularizare, de mici proporții, apărută la Dobrici, în 1992 – intitulată *Rumânskite predstavi za bălgarskija karakter na Dobrudža prez 1878-1940 godini* (Concepțiile românești cu privire la caracterul bulgăresc al Dobrogei în perioada 1878-1940) (28 p.). Caracterul polemic al acestei broșuri este evident, autoarea lansându-se pe terenul unei propagande naționalist-bulgaristice ce depășește condiția unui istoric imparțial (vezi St. L., *Cu amărăciune, despre...* în „România de la Mare”, III, nr. 3-4, 1994, p. 61-62).

^{34 bis} Autoritățile administrative românești își reiau prerogativele la 9/22 decembrie 1918 (în județul Durostor), respectiv la 14/27 decembrie 1918 (în județul Caliacra). „La reinstalarea autorităților române în Dobrogea Nouă pe la finele anului 1918, situațiunea în acest ținut era în toate privințele – afară de cea economică – incomparabil mai rea de cum am găsit-o la anexarea lui în 1913. Spiriturile răzvrătite. Arhivele primăriilor rurale și ale celorlalte autorități publice, distruse complet. Numai la primăriile urbane și la instanțele judecătorești (judecătorii și tribunale) se mai păstra parte din arhivele respective. A trebuit timp și multe osteneți pentru a se înfiripa o organizație comunală și județeană. În privința populației, numărul locuitorilor stabiliți în acest teritoriu era acum cu mult superior numărului celor aflați aci la 28 Iunie 1913, cât și celui existent în August 1916, data intrării noastre în războiul mondial” – datorită stabilirii multor bulgari, dar și a unor greci și armeni, refugiați din Turcia (A. N. Pineta, *Chestiuni dobrogene. Cetățenii în Dobrogea Nouă. Regularea proprietății rurale*, Tipografia „Gutenberg”, Bazargic, 1927, p. 20-21; vezi și V. Ciorbea, *Aspecte din evoluția Dobrogei de Sud în cadrul Statului Român (1913-1940)*, în *Valori ale civilizației românești în Dobrogea* (coord. St. Lascu, C. Vitanos), Constanța, 1993, p. 367-368). Potrivit Tratatului de Pace semnat cu Bulgaria la Neuilly-sur-Seine (27 septembrie 1919), cele două județe sud-dobrogene rămâneau, în continuare, în cadrul istoric dat al Statului Român (*Kratka istorija na Dobrudža...*, p. 194-196).

³⁵ Apud I. N. Cămărășescu, *Durostorul. Expunerea situațiunii județului la 1 Decembrie 1914 prezentată Domnului Ministru de Interne de... Prefectul Județului*, Tipografia Ion C. Văcărescu, 1915, p. 15.

Într-adevăr, județele Durostor (cu reședința la Silistra) și Caliacra³⁶ (cu reședința la Bazargic, orașul care și-a recăpătat vechiul nume, statul bulgar botezându-l Dobrici; după 1940 și-a recăpătat numele de Dobrici, a fost schimbat după 9 septembrie 1944 cu cel de Tolbuhin, cunoscutul mareșal sovietic, pentru ca începând din 1990 să se revină la denumirea de Dobrici) au cunoscut o accentuată dezvoltare economico-socială și eflorescență spiritual-națională, o accelerată modernizare a structurilor democratice, o dinamică racordare a mentalităților la exigențele civilizației europene interbelice, în contextul fertil național-teritorial al României întregite.

Dintr-un început, o preocupare de căpetenie a statului nostru a fost întărirea caracterului național al Dobrogei de Sud, o regiune în care populația românească autohtonă fusese serios vitregită, din punct de vedere numeric, ca urmare a unei constante politici a Imperiului otoman și, după 1878, din partea Principatului Autonom Bulgar – de implantare cu elemente alogene, musulmane sau bulgare. Este de la sine înțeles că, după 1913, regatul României nu putea rămâne impasibil față de urmările acestui proces de colonizare în sudul Dobrogei – și, de aceea, îmbunătățirea structurii etnice

³⁶ L. Stoica, *Dobrogea de Sud în contextul istoriei poporului și Statului Român (1913-1940)*, în „România de la Mare”, III, nr. 3-4, p. 6-11. Despre cele două județe, vezi A. Al. Negoescu, P. Gh. Dimitriu, *Durostor. Harta județului, în cuvinte, prin fapte și icoane*, Silistra, 1935; V. Stroescu, *Dobrogea Nouă. Pe căile străbunilor*, vol. I-V, Editura Tipografia „Comerciala”, Bazargic, 1924-1927 (vol. I este semnat și de N. Pantely Stanciu); *Județul Caliacra*, în *Enciclopedia României*, vol. II, București, 1938, p. 102-113; *județul Durostor*, în *ibidem*, p. 183-187; cele 3 vol. ale revistei „Analele Dobrogei”, apărute în 1938, având subtitlul *Cadrilaterul. Publicație festivă. După un pătrar de secol: 1913-1938 de stăpânire civilizatoare românească*; vezi și V. Mihăilescu, *Progresele economice și culturale realizate în Dobrogea sub stăpânirea românească*, Editura „Bucovina” – I. E. Torouțiu, București, 1940, passim; alegerea de articole *Dobrogea Românească*. Lucrare îngrijită de Elsa și G. Dimitriu-Serea, Editura „Acțiunea Românească”, București, f. a. /1940/, passim; Académie Roumaine, *La Dobroudja* (Connaissance de la terre et de la pensée roumaines, IV), Bucarest, 1938, passim (702 p.).

În cadrul Principatului Autonom al Bulgariei, partea de sud a Dobrogei a înregistrat notabile progrese economice. „În perioada pe care o studiem (1878-1912-*n.n.*), Dobrogea de Sud (=Iujna Dobrudja) este grânarul cel mai mare din Bulgaria. Se însămânțează cu cereale aproximativ 80-90% din pământul arabil. Se produc anual, în medie, 324 820 t cereale (15% din producția Bulgariei), valorificate cu 43,6 mil. leva. Ocoalele Dobrici și Balcic ocupau primul loc pe țară la producția de grâu pe cap de locuitor. O altă preocupare a locuitorilor, o adevărată bogăție a Dobrogei de Sud este creșterea animalelor. Venitul general în anul 1910, referitor la creșterea vitelor, se evaluează la 20,8 milioane leva, dar numai o parte din animale și produse animaliere se valorifică. Crearea acestei producții imense pentru timpul acela, naște condiții prielnice pentru dezvoltarea industriei de prelucrare. Din cauza unui șir de motive cu caracter intern și internațional această industrie de prelucrare se realizează într-un ritm lent. În sfera industriei de prelucrare, în anul 1888 este antrenată 7,9% din populația activă. Până la începutul secolului se profilează o tendință de micșorare a părților procentuale, după care începe mărirea progresivă. Diminuarea numărului de persoane active în industria de prelucrare se datorează falimentului unui mare număr de meșteșugari de la sate. Apar la începutul secolului XX primii pași în dezvoltarea industriei de fabrică. Sunt deschise câteva mori moderne la Balcic, Dobrici, Silistra și un număr mare de mori care foloseau forța aburului, unele deschise la sate. Se mărește producția și exportul făinii. În orașe apar, de asemenea, câteva fabrici textile, tumătorii, fabrici de tutun și de prelucrare a lânii. Sunt bine dezvoltate croitoria, cizmăria, fierăria, cojocăria, prelucrarea lemnului și altele. În ajunul războiului balcanic sunt formate mai multe cooperative meșteșugărești. Se dezvoltă dinamic comerțul și sistemul bancar, care treptat capătă un aspect de concentrare și centralizare” (apud *Kratka istorija na Dobrudja...*, p. 166-167).

prin încurajarea stabilirii aici a românilor, a constituit o acțiune prioritară, de însemnătate națională³⁷. Ca urmare, după primul război mondial se conturează, treptat³⁸, un susținut program legislativ și economic ce prevedea împrumutarea familiilor de români (regățeni, din provinciile reunite în 1918 sau români macedoneni) în cele două județe. Primii împrumutăriți sunt, începând din 1925, aromânii din Macedonia grecească, siliți a-și părăsi, unii dintre ei, căminele în urma unor împrejurări istorice ingrate, determinate de masivul schimb de populație între Grecia și Turcia, la începutul anilor '20, când sute de mii de greci sunt aduși din Asia Mică în Macedonia, reducându-se, prin această stabilire, în chip dramatic, posibilitățile de subzistență a multora dintre familiile românilor macedoneni; ca urmare, spre a putea supraviețui economic și național, reprezentanți ai lor fac repetate apeluri către autoritățile române spre a-i primi în Țară, ajungându-se, astfel, la stabilirea lor în cele două județe sud-dobrogene, în perioada 1925-1933: „de atunci (din 1925 – n.n.) începe o nouă eră pentru ei, în toată accepțiunea cuvântului; li s-a făurit un ideal național și politic cu contur precis; li s-a creat un cămin stabil, o patrie încadrată în însăși eternitatea duratei poporului românesc – scria în 1935 avocatul Vasile Th. Muși, unul dintre fruntașii românilor macedoneni stabiliți în Regat – din care ființa lor a fost ruptă pentru ca, după un îndelung calvar al soartei, să poată ajunge la acest liman de adevărată izbăvire”³⁹.

Corespunzător, legiuitorul român a prevăzut stabilirea în cele două județe, în proporții egale, și a românilor din alte părți ale Țării, astfel încât în Dobrogea de Sud s-a creat o veritabilă sinteză românească în fertili ani interbelici, cu deosebire în localitățile rurale – unele întemeiate de către noii împrumutăriți (precum Frașari, Gramostea, Regina Maria – cartier, azi, al orașului Balciac), adevărate

³⁷ I. Dobrogeanu, *Statul nostru și politica de întărire a românismului în Dobrogea de Sud*, în „România de la Mare”, III, nr. 3-4, 1994, p. 19-29; Val. Ciorbea, *op. cit.*

³⁸ Cunoscutul istoric bulgar Petăr Todorov – autorul unei documentate cărți apărute la Veliko Târnovo în 1982, intitulată *Agrarite omoșeniia v lužna Dobrudža 1878-1944* (307 p.) comentează această neimplicare *ab initio* a statului român în termenii următori: „Încercări de colonizare în domeniul agriculturii se fac încă în anii primei anexări (1913-1916). Pe pământurile de stat bulgărești și alte pământuri confiscate începe stabilirea unui număr de coloniști – țărani fără pământ, veterani din războiul 1877-1878 și transfugi (*sic!*) din Transilvania. Numărul lor este însă mic. Ei sunt lăsați și fără credite sau alt ajutor, iar picați într-o țară ostilă lor preferă să se întoarcă. Iată de ce, activitatea guvernului în această privință este supusă unei critici dure de către șoviniștii (*sic!*) români. Astfel, P. Savel într-un articol special (intitulat *Împroprietăririle făcute de Ministerul Domeniilor*, publicat în „Viața agricolă”, în 1916 – n.n.) recomandă să se elaboreze un plan complex pentru colonizarea Dobrogei de Sud (subl. n.)” (P. Todorov, *op. cit.*, p. 18).

³⁹ V. Th. Muși, *Un deceniu de colonizare în Dobrogea Nouă, 1925-1935*. Lucrare publicată sub auspiciile Soc. de Cultură Macedo-Română, Tipografia cărților bisericești, București, 1935, p. 3. Vezi și General I. Vlădescu, *Cadrilaterul. Ce este și ce trebuie să fie. Colonizarea și naționalizarea lui*, Institutul de Arte Grafice al Ziarului „Dobrogea jună”, Constanța, 1927, passim; I. Iavorschi, *Colonizarea în România*, în „Buletinul Institutului de Legislație Agrară”, II, nr. 2, Noiembrie 1937, p. 1-156; Const. Noe, *Colonizarea Cadrilaterului*, în „Sociologie Românească”, III, nr. 4-6, Aprilie-Iunie 1938, p. 119-158; A. N. Pineta, *Chestiuni dobrogene. Cetățenia în Dobrogea Nouă. Regularea proprietății rurale*, Tipografia „Gutenberg”, Bazargic, 1924, passim; St. T. Hagigogu, *Emigrarea aromânilor și colonizarea Cadrilaterului*, Tip. Române Unite, București, 1927, passim (40 p.); N. Cușa, *Macedoromâni pe văile istoriei*, Editura Europolis, Constanța, 1990, p. 35-48; St. Lascu, *Aromânii – catalizatori ai revigorării naționale, străjeri ai Statului Român la granița dobrogeană*, în „Picuraru de la Pind”, I, nr. 1, mai 1994, p. XI-XV (Supliment al revistei „România de la Mare”, III, nr. 3-4, 1994).

sate-model, sau General Dragalina, Ezibei, Cusuul-din-Vale, Regele Mihai ș.a. Se poate spune, în perspectiva timpului, că eforturile legislative, financiare și materiale ale statului pentru crearea de condiții optime împrumietărilor au dat, în cele din urmă – cu toate serioasele neîmpliniri, inerente în asemenea situații – rezultate dintre cele mai frumoase, întregul proces fiind perceput de forțele politice și opinia publică ca o necesitate economică și socială de interes superior național. „Dacă ne-am întreba: care este problema cea mai urgentă și cea mai vitală în momentul de față în Dobrogea – spunea în 1939, într-o conferință publică, împătimitul dobrogean care a fost geograful Constantin Brătescu – , am răspunde fără șovăire: colonizarea Cadrilaterului cu Români! Să nu uităm! Să fim și colonizatori! Ne-o strigă patrioții și cărturarii acestei țări, dar ne-o comandă de dincolo de mormânt și umbra marelui Rege Carol I, care ne cere ca moștenirea ce ne-a lăsat-o să o desăvârșim, spre mai marea glorie a Dinastiei Sale”⁴⁰. Din păcate, cursul istoriei sud-dobrogeane a fost dramatic însăngerat în vara-toamna anului 1940 – astfel încât acest proces de esență civilizatoare a statului nostru, prin împrumietărirea cu români, este brusc întrerupt. Până atunci, pe baza *Jurnalului Consiliului de Miniștri* din 13 iunie 1925 și a unor legi speciale promulgate în anii următori⁴¹, fuseseră împrumietărite în Dobrogea de Sud circa 20 000 de familii, cu loturi de mărime variabile – 5,10 sau 15 ha (foștii militari beneficiau de loturi tip mai mari – de 25 sau 75 ha). Pe ansamblul celor două județe, situația se prezenta astfel: în Caliacra au fost împrumietăriți 11 406 capi de familie – respectiv. 7 500 familii din Vechiul Regat, 2 500 de români macedoneni, restul din Banat și Ardeal; s-au construit în mediul rural 4 500 locuințe pentru „coloniști” – cum erau apelați în limbajul epocii noii împrumietăriți⁴². În județul Durostor – din cei 8 390 capi de familie împrumietăriți. un număr de 3 500 proveneau din Macedonia grecească; aici se înălțaseră 2 300 de locuințe⁴³.

⁴⁰ C. Brătescu, *Dobrogea Regelui Carol I și colonizările Dobrogeane*, în „Analele Dobrogei”, XIX, vol. III, 1938, p. 101.

⁴¹ Val. Ciorbea, *op. cit.*; *Kratka istorija na Dobrudža...*, p. 197-204; P. Tođorov, *Agrarnite otnošenija v Iujna Dobrudža 1878-1944*, Veliko Tărnovo, 1982, passim (vezi și recenzia lui J. Popov, în „Dobrudža”, 1/Varna, 1984, p. 128-134: „Cap. III cu titlul *Relațiile agrare în timpul monarhiei din România (1919-1940)* are examinări foarte interesante căci pentru prima dată este făcută analiza în detaliu a poziției social-economice a țărănimii bulgare și a celorlalte populații locale în timpul ocupației române a Dobrogei de Sud. În primul rând se face caracterizarea regimului care funcționează în acel timp în Dobrogea. Procedeu folosit, pe care autorul îl arată, are scopul să constrângă populația bulgară să se mute în Bulgaria și să se slăbească poziția bulgarilor care rămân în această regiune (subl. n.). Într-adevăr, politica românilor de deznaționalizare a reușit, dar nu în totul. În 1919-1940, în Bulgaria se întorc 35 000 de bulgari, părăsind bunurile lor. În anii '30, se evacuează 87 000 turci, 26 000 tătari, țigani și alte naționalități. În momentul în care autorul relevă ideea oligarhiei române – comentează, în continuare recenzentul – , colonizarea în Dobrogea de Sud (situație asemănătoare cu cea din Nord) cu populație română, el adună material care dovedește instalarea multor coloniști români. După 1925, pe pământul care a fost luat de la foștii localnici, s-au instalat 76 600 coloniști din Macedonia greacă și din Țară. Pentru ei se fac multe facilități – sunt scutiți, pentru o perioadă limitată de timp, de impozite; li se oferă creditele de care au nevoie: populația bulgară este obligată să le construiască casele (*sic!* – n.n.) etc. Așa s-au făcut importante schimbări etno-demografice, cu forța. atunci când populația bulgară a fost împinsă de coloniștii români și apăsată de structura administrativ-polițienistă.

În al doilea rând, autorul analizează esența politicii agrare române. Cu argumente puternice este arătată năzuința României de a ocupa cât mai mult din pământul cultivat în scopul slăbirii economice a populației bulgare și pentru reușita românizării în regiune”. Etc.).

⁴² În presa românească interbelică – din Capitală, din Constanța, Bazargic și Silistra – problematica „coloniștilor” în Dobrogea de Sud este permanent prezentă; se oferă soluții, sunt inserate apeluri – așa cum este, de pildă, cel semnat de Gh. Murnu, profesorul universitar și membru al Academiei Române. („Românul”/Silistra/, V, nr. 42, 30 Septembrie 1932, p. 1).

⁴³ Despre așezările „coloniștilor”, vezi și Fl. Florescu, *Cusuul din Vale. O colonie de români timoceni din Cadrilater*, în „Sociologie Românească”, III, nr. 4-6, Aprilie-Iunie 1938, p. 170-180; S.

Viața publică cunoaște, în perioada 1913-1940, caracteristicile proprii societății românești, ale regimului parlamentar pluripartit specific monarhiei constituționale. Sunt înființate în cele două județe organizații ale partidelor naționale⁴⁴, influența cea mai mare având-o național-liberalii (liderul necontestat al lor în Durostor a fost dr. Tașcu Pucerea, ani îndelungați prefect sau primar) și național-țărăniștii (șeful organizației din Caliacra a fost, în anii '30, Grigore Gafencu); dintre celelalte formațiuni politice, cea condusă de dizidentul Gh. I. Brătianu se va remarca prin insistența cu care șeful acesteia va susține interesele românismului în cele două județe. La rândul-le, viața culturală, învățământul și spiritualitatea ortodoxă se vor afirma cu notabile rezultate în devenirea modernă a Dobrogei de Sud. Astfel, în orașele de reședință ale celor două județe ființează cunoscute instituții liceale – în Durostor, două licee românești, altele două bulgare și un liceu comercial –, alte școli: un gimnaziu mixt, 205 școli primare și 95 de grădinițe. În județul Caliacra – două licee românești, două licee bulgărești, două gimnazii bulgărești, 205 școli primare și 91 grădinițe⁴⁵. Apar, de asemenea, numeroase publicații⁴⁶, cu impact atât de important în întărirea caracterului civilizator și modelator de conștiință națională și cultură generală asupra locuitorilor sud-dobrogeni – precum „Cadrilater” (1936), „Dobrogea Culturală” (1930), „Dunărea” (1923-1925), „Învățătorul Durostorean” (1931-1932), „Acțiunea Românească” (1926-1931), „Românul” (1928-1940), „Viitorul Silistrei” (1920-1938), „Țara lui Mircea”⁴⁷ (1935-1940) ș.a. – toate la

Ludescu, *Coloniștii din jurul Capului Caliacra*, în ibidem, III, nr. 10-12, Octombrie-Decembrie 1938, p. 522-528; M. Cernea, *Atmageaua-Tătărească. O colonie de megleniși din Cadrilater*, în ibidem, III, nr. 1-3, Ianuarie-Martie, 1938, p. 181-189; V. Th. Muși, *Cum s-a întemeiat Frușari*, în „Tribuna românilor de peste hotare”, IV, nr. 1-2, Ianuarie-Februarie 1927, p. 6-12; Const. Noe, *Așezări românești din județul Durostor*, din „Țara Nouă”, I, nr. 6, Mai 1933, p. 86-94; Em. Bucuța, *Un sat de coloniști: Cusuiul din Vale*, în „Țara lui Mircea”/Silistra/, III, nr. 50-51, 18 martie 1937, p. 2; P. Dimitriu, *Opere românești și gospodărești în Durostor*, în ibidem, IV, nr. 70, 1 iunie 1938, p. 1; N. M. Popp, *Lucrările Congresului de geografie din Bazargic (27-30 Mai 1939). I. Darea de seamă generală a Congresului*, în „Buletinul Societății Regale Române de Geografie”, Tomul LVIII, 1939, p. 145-165.

⁴⁴ Vezi Val. Ciorbea, *Organizații din Dobrogea de Sud ale partidelor politice (1918-1938)*, în „România de la Mare”, III, nr. 3-4, 1994, p. 40-42.

⁴⁵ Vezi N. Bardu, *Preocupările Statului Român, ale slujitorilor școlii privind dezvoltarea învățământului în județele Durostor și Caliacra*, în ibidem, p. 44-45.

⁴⁶ Vezi, V. Corcheș, *Din istoricul publicațiilor culturale sud-dobrogene*, în ibidem, p. 46-47; Idem, „Dobrogea de Sud”, în „Tomis”, XXVIII, nr. 10 (283), octombrie 1993, p. 6; Liliana Lazia, *Literatura în Dobrogea de Sud*, în „Biblion”/Constanța/, I, nr. 2, 1993/II, nr. 1, 1994, p. 5.

⁴⁷ Este cel mai documentat ziar ce a apărut la Silistra în perioada februarie 1935 – iunie 1940. Fondat de P. Dimitriu și N. Grigorescu, bogat ilustrat, reprezintă o valoroasă sursă documentară privind cunoașterea epocii, respectiv a Dobrogei de Sud și, mai ales, a județului Durostor. Are pagini întregi rezervate învățământului (de pildă, C. Catan, *Douăzeci de ani de școală românească în Durostor*, în „Țara lui Mircea”, II, nr. 21, 22, 23, 31 decembrie 1935 – 1 ianuarie 1936, p. 10: poezia *Imn învățătorilor dobrogeni*, de Al. Bunescu-Mahmudia, în ibidem, I, nr. 12-13, 1 iulie 1935; nr. 11, din 16 iunie 1935 este *Ediție specială*, fiind „Număr închinat Asociației învățătorilor”), culturii sud-dobrogene și naționale (vezi D. Faur, *Interview cu domnul Tudor Arghezi. Despre roman, „bilete de papagal” S. S. R. scriitor și presa provincială*, în ibidem, I, nr. 9, 15 mai 1935; Cella Ceornea, *Maestrul George Georgescu ne vorbește. Muzica noastră în străinătate. Perspectivele muzicii românești*, în ibidem, I, nr. 12-13, 1 iulie 1935, p.2). Multe numere conțin *Pagina culturală* în care sunt inserate recenzii, comentarii și creații literare originale. Ziarul abordează, de asemenea, probleme privind edilitatea Silistrei, urbanismul, nevoile agriculturii în regiune, militează pentru accentuarea procesului de românizare (vezi, de exemplu, *Pericol național! Suntem toleranți sau inconștienți?*, în ibidem, I, nr. 2, 25 februarie 1935, p. 1; *Iridenta „Dobrogea” la lucru*, în ibidem, I, nr. 15, 30 august 1935, p. 4; *Îndrăzneala iredențiștilor bulgari!*, în ibidem, II, nr. 36, 12 iulie 1936, p. 4; I. Tănase,

Silistra. În Caliacra, respectiv la Bazargic – apar de asemenea importante publicații – „Curierul Caliacrei” (1923-1926), „Straja Cadrilaterului” (1936-1938)⁴⁸, „Cuvântul Nostru” (1928-1930), „Legionarii” (1929-1936) (în ciuda titlului, nu era decât un ziar ce milita pentru apărarea intereselor noilor împroprietăriți, făcând apel la virtuțile legionarilor romani colonizați în aceste locuri⁴⁹), „Patria” (1930), „Buciumul” (1930-1933), „Caliacra” (1924-1926), „Sentinela Română” (1926-1940), „Căminul Nostru” (1934-1939), „Frontiera” (1934-1936), „Semănătorul” (1931-1939), „Dobrogea de Sud” (1937)⁵⁰; de un interes aparte este gazeta „Viața Deliormanului”, apărută în 1939-1940 în comuna Răcari, județul Caliacra, iar apoi, până în 1944, la București sub titulatura „Dobrogea Românească”⁵¹.

Macedonenii în Cadrilater. Un Apel, în ibidem, II, nr. 42, 15 noiembrie 1936, p. 2; I. Daut, *Lupta și acțiunea românească pentru naționalizarea Cadrilaterului...*, în ibidem, IV, nr. 72, 1 iulie 1938, p. 2). Fapt remarcabil, acest periodic, cu caracter de ziar, rezervă spații importante cunoașterii istoriei ținutului dintre Dunăre și Mare, popularizării trecutului acestuia (vezi, de pildă, Pr. A. Brătianu, *Evanghelizarea în Scyția Minor*, în ibidem, I, nr. 15, 30 august 1935, p. 2; Dr. P. Papahagi, *Însemnătatea monumentelor arheologice și numismatice*, în ibidem, I, nr. 17-18, 20 octombrie 1935, p. 3; P. Florențiu, *Pământul dobrogean și legătura sa cu restul pământului românesc*, în ibidem, II, nr. 42, 15 noiembrie 1936, p. 3; *Dobrogea românească. O precizare a societății culturale „Timoc”*, în ibidem, V, nr. 77, 9 aprilie 1939, p. 4; *Dobrogea românească. „Frumusețile naturale ale Dobrogei”. Conferința d-lui Prof. Univ. I. Simionescu la Fundația Carol I*, în ibidem, VI, nr. 87, iunie 1940, p. 2).

⁴⁸ A apărut în perioada 10 ianuarie 1937–17 mai 1938, având subtitlul „Ziarul Coloniștilor, pus sub conducerea unui Comitet”. Tratează chestiuni specifice cu care se confruntau noii împroprietăriți; editorialul primului număr se intitulează *Legitima apărare*: „Nevoia naște organul. Nevoia de apărare naște „ziarul coloniștilor” intitulat „Straja Cadrilaterului”. Colonistul român, lăsat la discreția administrației și politicienilor, este oropsit. (*Legitima apărare*, în „Straja Cadrilaterului”, I, nr. 1, 10 ianuarie 1936, p. 1). Director al ziarului a fost G. Ionescu-Nica, fruntaș al românilor împroprietăriți în Dobrogea de Sud.

⁴⁹ Ziarul avea ca subtitlu „Organ naționalist săptămânal”, proprietar era A. Constantinescu, iar director – Cola G. Ciumetti.

⁵⁰ Vezi V. Corcheș, *op. cit.* A fost cea mai prestigioasă revistă de cultură sud-dobrogeană, alături de „Dunărea” (apărută la Silistra în perioada 1923-1925, sub conducerea profesorului Pericle Papahagi), remarcându-se în epocă, deși nu a apărut decât în 5 numere, în perioada februarie-octombrie 1937; director – profesorul Radu Rucăreanu.

⁵¹ Publicația „Apare lunar sub îngrijirea d-nei Elsa Dimitriu-Serea, Licențiată în Geografie” și avea drept subtitlu *Îndreptar de viață plugărească dobrogeană și de ridicarea satului Răcari-Caliacra*. Drept motto avea inscripționat – *Muncă, economie, tradiție, românism*. De asemenea, prin schimbarea denumirii, din 1941, în „Dobrogea Românească”, dispar subtitlul și motto-ul, apărând, în plus, precizarea – „Conducerea: G. Dimitriu-Serea”. În cuprinsul celor 78 de pagini, cât însumează aparițiile (ultimul număr – februarie 1944) sunt inserate articole și materiale istorice și comemorative întinse, având drept problematici apărarea intereselor împroprietăriților în Dobrogea de Sud, relevarea istoriei acestui ținut. Multe materiale sunt semnate de personalități oficiale, administrative și guvernamentale. Cele patru pagini ale numărului inaugural (august 1939), de pildă, conțin doar două materiale – Elsa și G. Dimitriu-Serea, *Dobrogea, țara soarelui răsare...*, o sinteză istorico-geografică („Notele noastre brodate modest, cu gândurile cele mai frumoase, pot sluji și celor pe cari îi interesează «țara soarelui răsare»...”), punctată, în final, cu 12 dintre „Nevoile Dobrogei”, ultima „nevoie” fiind „Mai presus de toate este nevoie de colonizarea provinciei cu elemente muncitoare românești, simțindu-se lipsa brațelor”; celălalt material este semnat de prof. dr. Oct. Mărculescu, *Impresii asupra orașului actual, Cavarna*. Iată și alte articole: G. Dimitriu-Serea, *Îndatoririle și drepturile coloniștilor. Noua lege de colonizare* („Viața Deliormanului”, II, nr. 7, iulie 1940, p. 1-2); Const. Brătscu, *Ce este Dobrogea* (ibidem, II, nr. 8-9, August – Sept. 1940, p. 1); Idem, *Românii și*

În ceea ce privește dezvoltarea economică⁵², industria era slab dezvoltată, – doar prin mori, ateliere de reparații, „fabrici” de produse zaharoase, ateliere de covoare, fabrici de uleiuri; numărul lucrătorilor în întreprinderi mai mari nu trecea de 200 în ambele județe⁵³. Principala ocupație a locuitorilor era, firește, agricultura, profilată pe cultivarea cerealelor (o treime din ele o reprezenta, prin suprafață, porumbul), precum și pe creșterea animalelor, în special a oilor; în Caliacra erau, în 1935, 266 000 ovine, iar în Durostor – 213 000.

De un interes aparte în rândurile publicisticii, ale opiniei publice și personalităților cultural-artistice s-a bucurat *Coasta de Argini*⁵⁴, porțiunea Litoralului Dobrogei de Sud (respectiv, a jud.

Bulgarii (Ibidem, p. 2); G. Dimitriu-Serea, *Dobrogea. Regim juridic* (ibidem, p. 3-4); prof. dr. Oct. Mărculescu, *Relații de călători și cercetători străini asupra populației Dobrogei* („Dobrogea Românească”, nr. 1, Ianuarie 1944, p. 1); I. Micu, *Abritus* (ibidem, p. 3); Pr. Dim. Rădulescu-Condruz, *Noul Episcop al cetății Tomis* I. P. S. S. Chesarie Păunescu (ibidem, p. 3); revista publică, de asemenea, articole semnate de Tr. Săvulescu, I. Simionescu, G. Ionescu-Sișești, G. Netta.

⁵² Vezi Prof. C. Budeanu, Ing. Alexandrina Petrescu, *Realizări tehnice și economice în Cadri-lateralul dobrogean*, în „Analele Dobrogei”, XIX, vol. III, 1938, p. 43-52; V. Morfei, *Organizația de credit a Dobrogei sudice*, în ibidem, p. 28-42; vezi și M. Moise, *Aportul finanțelor la modernizarea Dobrogei de Sud*, în „România de la Mare”, III, nr. 3-4, 1994, p. 43. Potrivit istoriografiei bulgare, „Politica economică a cercurilor conducătoare românești are ca scop transformarea Dobrogei de Sud ca anexă cu materii prime pentru România. Acest fapt contribuie la agrarizarea regiunii. Industria de prelucrare nu numai că nu progresează, dar apare și tendința de micșorare absolută și relativă a numărului de persoane active ocupate. În anii interbelici în Dobrogea de Sud nu este construită nici o întreprindere industrială cu capital românesc. Într-o situație puțin mai bună se află Dobrogea de Nord. Continuă eforturile pentru dezvoltarea portului constănțean, fapt care ușurează construirea unor noi întreprinderi industriale, în principal de preluarea petrolului” (apud *Kratka istorija na Dobroudja...*, p. 201). În fapt, însă, cele două județe au „căpătat o importanță dezvoltare tehnico-economică sub impulsunea administrației românești și în cadrul economiei noastre generale” (Prof. C. Budeanu, Ing. Alexandrina Petrescu, *op. cit.*, p. 43), între realizări numărându-se refacerea și pietruirea de șosele, construirea căii ferate Cobadin-Bazargic (80 km), construirea aeroporturilor de la Bazargic și Balcic, amenajarea portului Balcic, instalarea a peste 600 km de linii telegrafice, construirea de uzine electrice la Bazargic, Silistra și Balcic etc. Eforturile investiționale ale statului român s-au concretizat în frumoase realizări, precum Palatul Administrativ, sediul Sucursalei B.N.R., Spitalul județean, Depozitul de fermentare C.A.M, clădirea Liceului de băieți ș.a. – din Bazargic. În ceea ce privește dezvoltarea industrială și comercială, se remarcă un efort viu, continuu, din partea autorităților administrative și ale întreprinzătorilor particulari; astfel, numărul întreprinderilor industriale a crescut spectaculos – de la 430 în 1914, la 2 368 în 1930; forța motrice instalată pentru industria Dobrogei de Sud se ridica la 5 500 CP, din care circa 85% pentru ramura alimentară.

⁵³ Vezi C. Filipescu, *Agricultura în Dobrogea Nouă*, în „Analele Dobrogei”, XIX, vol. III, 1938, p. 1-27.

⁵⁴ „Există în țara noastră un ținut de o frumusețe de basmu. Avem o fereastră deschisă spre feerile Orientului, fereastră prin care până acum nu au privit decât pictorii noștri și artista de o înțelegere atât de subtilă a frumuseților naturii, care e M. S. Regina. Avem mica noastră „Rivieră” sau „Crimeie”, Abazia noastră, pe care cei mulți nici nu o bănuiesc. Un crâmpeiu de Mediterană – încrustat în modestul nostru țărm de mare –, plin de pitoresc al reliefului, îmbibat de atâta lumină și culoare cât nu poate cuprinde paleta celui mai zvăpăiat pictor, și cât nu poate îmbina nici cel mai delicios covor oltenesc sau basarabean. Un mic raiu, în care realitatea e atât de apropiată de vis, în cât ajunge să trăiești în el două-trei zile ca să închizi în suflet una din cele mai încântătoare amintiri pe care le poate da o viață. Acest ținut românesc, admirabil și atât de puțin cunoscut, este *Coasta de*

Caliacra) care începea de la Capul Caliacra și mergea spre sud, circa 100 km; aici, lângă Balcic și-a înălțat Regina Maria cunoscutul Palat Regal, un cochet colț de taină numit Cuibul Liniștei (respectiv, *Tenhu-Juvah*). Nu puțini au fost turiștii, în perioada interbelică, care își făceau un scop din a vizita Coasta de Argint a României, după cum la Balcic au poposit cei mai de seamă pictori ai vremii, atrași de peisajul inconfundabil al zonei. „Balcicul încearcă să ajungă o stațiune balneară de Mare, la fel cu Mamaia, cu Carmen Sylva și cu Mangalia. O parte din suta de mii de turiști marini, trimiși în fiecare an de România continentală spre țărmul cu valuri, nimerește și aci. Sunt încă în număr mic, dar destul ca să dea și să mențină această trăsătură de tinerețe orașului de bătrâne amintiri istorice și de ruine geologice” – consemna realitatea anului 1931 scriitorul Em. Bucuța în cea mai elegantă, credem, revistă românească a epocii, mai ales sub aspectul graficii, „Boabe de Grâu”⁵⁵.

Întreaga dezvoltare economico-socială, vădit în ascendență, și întărirea caracterului românesc al regiunii – tot mai generalizat și el, de pildă, ponderea populației de origine română în Dobrogea de Sud crește de la 14,7% în 1928 (50 000 persoane), la 29% în 1938 (108 000); în aceeași perioadă bulgarii reprezentau aproximativ un procent constant – 40%, respecti 133 000 în 1928 și 150 000 în 1938; în schimb elementul turco-tătar va scădea, de la 137 000 (40,6%) în 1928, la 97 000 (26%) în 1938 – sunt fenomene și procese istorice pozitive a căror evoluții sunt brusc întrerupte în anul 1940.

Acum, în nefasta vară a sfârșecării teritoriului național al Regatului Român, revizionistii bulgari se alătură șantajului internațional la care era supus acesta, silindu-l, în acele împrejurări tragice, să accepte cedarea celor două județe sud-dobroge. Prin *Tratatul româno-bulgar*, semnat la Craiova la 7 septembrie 1940 – după ce la sfârșitul lunii iulie ministrul Reichului la București comunicase guvernului român că „Führerul socotește retrocedarea Dobrogei de Sud în granița din 1913, inclusiv Silistra și Balcicul, ca o soluție loială și care trebuie acceptată”⁵⁶ – (și parafat de generalul I. Anto-

Argint” (G. Vâlsan, *Coasta de Argint*. Extras din „Buletinul Soc. R. R. de geografie”, Atelierele grafice SOCEC & Co, Soc. Anon., București, 1926, p. 3); referindu-se la notațiile de mai sus, geograful Dobrogei, C. Brătescu, comentează sarcastic, „În zadar am încercat, cu toată bunăvoința, să pot compara această coastă, răvășită barbar, cu aspectul unui «delicios covor oltenesc». Dacă și la Balcic există o platformă (= formă plată, netedă, turtită, de terasă), atunci falsificăm deadreptul noțiunea de platformă” (C. Brătescu, *Contribuțiuni la cunoașterea „Coastei de Argint” și a „Văii-Fără-Iumă”* (Batova), în „Analele Dobrogei”, XVIII, 1937, p. 29); vezi și I. Lepși, *Coasta de Argint*, în *ibidem*, V-VI, 1924 și 1925, p. 91-138; I. Lolu, *Coasta de Argint în legende*, în *ibidem*, XIX, vol. III, 1938, p. 38-51 (*Pagini literare*); Laurenția I. Bacalbașa, *Ce este și ce-ar trebui să fie „Coasta de Argint”*. *Frumusețile și bogățiile Dobrogei necunoscute și neexplorate*, în *ibidem*, IX, vol. II, 1928, p. 45-56; vezi, de asemenea, Regina Maria, *Cum am ajuns la Tenhu-Juvah*, în *ibidem*, p. 1-4 (sensibil eseu memorialistic, în care regăsim împrejurările cunoașterii Balcicului și ale construirii „Cuibului singuratic” – „o casă albă, modestă, cu acoperișul plat, în armonie cu atmosfera dimprejur”).

⁵⁵ Apud *Enciclopedia României*, vol. II, București, 1938. p. 108, vezi și Zoe Epure, *Coasta de Argint în paginile revistei „Analele Dobrogei”*, în „România de la Mare”, III, nr. 3-4, 1994, p. 48-50. Vezi, de asemenea, culegerea de texte (fragmente) privind această parte a Dobrogei de Sud – *Coasta de Argint a României. Descrieri, vederi, note și memorii privitoare la importanța acestei Coaste și punerea ei în valoare*, Tipografia „Carageale”, București, 1930, passim (48 p.).

⁵⁶ Apud M. Mușat, *Drama României Mari*, Edit. Fundației România Mare, București, 1992, p. 116. Istoriografia bulgară relevă aportul și rolul Uniunii Sovietice, a celorlalte mari puteri ale timpului în forțarea, practic, a României de a ceda partea de sud a Dobrogei. Astfel, după ultimatumul sovietic din iunie 1940. se intensifică presiunile asupra guvernului român, raliindu-se șantajului și Germania. „Acțiunile Uniunii Sovietice creează condiții obiective pentru încheierea favorabilă a acțiunii bulgare cu privire la problema dobrogeană. Deosebit de puternică și influentă devine „cartea rusă”. Diplomații bulgari vorbesc deja despre posibilitatea ca Bulgaria să primească Dobrogea de Sud „ca un cadou din

nescu la 10 septembrie) se proceda, totodată, „la schimbul obligatoriu dintre supușii români de origine etnică bulgară din județele Tulcea și Constanța și supușii români de origine etnică română din județele Durostor și Caliacra”⁵⁷. Tratatul de la Craiova are 7 articole, un *Protocol* referitor la art. I (Anexa A), care precizează traseul noii frontiere, un *Acord* privitor la modalitățile de evacuare și de transferare a teritoriului (Anexa B), o *Declarație* prin care se aduc precizări art. IV al amintitului Acord, „cele două înalte Părți Contractante angajându-se să ia toate măsurile practice, pentru ca operațiunile de evacuare și de transfer să decurgă în bună ordine și fără incidente”, un *Acord privitor la schimbul de populațiune română și bulgară* (Anexa C), compus din 15 articole⁵⁸, un *Acord financiar* (Anexa D), o *Notă* cuprinzând caracteristicile farurilor de la Șabla și Caliacra, precum și acelea ale Radio-farului de la Caliacra, precum și șase scrisori⁵⁹ schimbate între președinții celor două delegații (Svetoslav Pomenov, respectiv Alexandru Cretzianu). În total, potrivit statisticilor, au părăsit cele două județe sud-dobrogene circa 100 000 de români (respectiv 23 173 familii, dintre care 18 760 dețineau gospodării în mediul rural), autoritățile române evacuându-le în jud. Constanța (11 124 familii), jud. Tulcea (7 017 familii), în Capitală (641 familii), în jud. Suceava (632 familii), jud. Ilfov (576 familii), jud. Rădăuți (363 familii), jud. Romanai (188 familii) ș.a. Corespunzător, potrivit înțelegerilor din *Tratat* și anexele sale, au părăsit județele Tulcea și Constanța circa 15 000 familii de bulgari, însumând 61 000 persoane⁶⁰.

măinile Uniunii Sovietice”. Acestea sunt personal împărtășite de regele Boris al III-lea față de miniștri plenipotențiar german și italian că Uniunea Sovietică aprobă pretențiile bulgare cu privire la Dobrogea de Sud și că va sprijini această cauză la o viitoare conferință internațională. La 13 august 1940, în ziarul „Pravda” și în ziarul „Izvestia” stea exprimată poziția categorică a guvernului sovietic în ceea ce privește justetea cererilor bulgare pentru realipirea Dobrogei de Sud. *Atitudinea sovietică întărește deosebit de mult poziția bulgară. Faptul că aspirațiile bulgare sunt recunoscute de Marile Puteri este de o însemnătate hotărâtoare pentru Bulgaria* (subl. n.)” (Antonina Kuzmanova, *Sur le problème de la restitution de la Dobroudja de Sud à Bulgarie (septembre 1939 – septembre 1940)*, în „Études balkaniques”, XX, nr. 2, 1984, p. 117); un alt istoric bulgar concluzionează că succesul obținerii Dobrogei de Sud. de către Bulgaria. „se datorește intervenției eficiente a U.R.S.S. și poziției de principiu privind corectarea nedreptăților săvârșite contra Bulgariei după primul război mondial” (S. Damianov, *Velikite sili i Bălgarija prez. epochata na kapitalizma (1878-1944 g.)*, în „Istoriceski pregled”, XXXVII, nr. 3-4, 1981, p. 93. Cât privește Anglia, atitudinea favorabilă a acesteia era dictată de dorința prezervării influenței sale în Balcani și a barării extinderii sudice a Bulgariei: „La 29 iunie, Rendel (ministrul englez la Sofia – n.n.) comunica lui Popov (ministrul de externe bulgar – n.n.) că Anglia și Turcia ar facilita retrocedarea Dobrogei de Sud Bulgariei dacă aceasta renunță la Tracia occidentală” (apud D. Sirkov, *Vânșnata politika na Bălgarija. 1938-1941*, Nauka i Izkustvo, Sofia, 1979, p. 233).

⁵⁷ Ministerul Regal al Afacerilor Străine, *Tratat între România și Bulgaria semnat la Craiova, 7 Septembrie 1940*. Monitorul Oficial și Imprimeriile Statului. Imprimeria Centrală, București, 1940, p. 4.

⁵⁸ *Ibidem*, p. 15-18.

⁵⁹ Vezi și C. Valentin, *Tratatul de la Craiova (7 septembrie 1940)*, în „România de la Mare”, III, nr. 3-4, 1994, p. 55-56. Pentru activitățile româno-bulgare privind aplicarea prevederilor Tratatului de la Craiova, vezi *Traité de Craiova du 7 Septembre 1940. I APPLICATION DE L'ART. V. Requête et réplique du Gouvernement Roumain présentées au Tribunal Arbitral bulgaro-roumain par MM. V. V. Pella et Virgil Veniamin agents du Gouvernement Roumain*, București, 1942, passim (184 p.); ... II. *Échange facultatif de populations roumaine et bulgare. Réponse du Gouvernement...*, București, 1942, passim (50 p.); ... III. *Solde des récoltes de la Dobroudja. Requête et réplique du Gouvernement présentées...*, București, 1942, passim (316 p.).

⁶⁰ M. Mușat, *op. cit.*, p. 219; Elena Fülöp, Margareta Radu, I. Drăgoescu, *Cadrilaterul pământ românesc*, în „România Mare”, IV, nr. 157, 9 iulie 1993, p. 8-9; L. Stoica, *op. cit.*, p. 10; istorio-

Potrivită în perspectiva timpului, fără îndoială că existența Dobrogei de Sud în cadrul statului român a fost de natură extrem de benefică pentru progresul civilizației materiale și spirituale, al dezvoltării comunităților umane în acest areal, al împlinirii dezvoltării unitare a pământului românesc în întreaga sa plenitudine, al revitalizării românismului sud-dunărean. În același timp, conduita înțeleaptă și tolerantă, comprehensivă a țării noastre față de cultivarea specificității etno-culturale a populațiilor alogene – o atitudine de extracție tradiționalistă românească și esențialmente modernă, ce depășea, în multe situații concrete, inclusiv în sfera măsurilor legislative și politice, media normelor și practicii general-europene din acea perioadă –, conlucrarea fertilă, și, de cele mai multe ori, frățească la nivelul oamenilor simpli și a intelectualilor autentici, a cetățenilor de diferite naționalități în Dobrogea de Sud, în ciuda unor animozități stârnite de factori externi perturbatorii stabilității și legalității statului român – se constituie în evidențe istorice probatorii pentru seriozitatea și articulațiile exercițiului democratic și civilizator al României interbelice, în ansamblul arealului său teritorial-administrativ. Cursul istoriei este, însă, cel mai consemnat ca atare, chiar dacă logica evenimentelor a fost siluită în devenirea sa, contorsionând destine umane și mutilând un spațiu teritorial unitar. Asumându-și cu responsabilitate și luciditate istoria ca atare, România a considerat întotdeauna, în perioada postbelică, faptul că raporturile strănse, prietenești și mai mult decât cordiale româno-bulgare sunt determinate și de inexistența vreunui contencios teritorial – limpezit, este adevărat, în împrejurări tragice, de către o istorie europeană hapsână și cleptomană – dintre cele două state vecine, tradiționala amicitie dintre popoarele noastre întărind stabilitatea sud-est europeană; „de aceea, excesele naționalist-bulgaristice⁶¹ ale câtorva condeieri zvăpăiați și verbiajul patriotard al unor improvizați politicieni, semeni ai lui Bai Ganiu, nu pot stârni decât compătimire pentru sănătatea intelctelor în cauză – doar retardații putând pune sub semnul celei mai mici îndoieli apartenența la România, acum și viitoare, a Dobrogei, a regiunii care conservă în piatră actul de naștere al poporului român – Monumentul Triumfal de la Adamclisi”⁶².

grafia bulgară avansează cifra bulgarilor evacuați la 68 000 persoane (*Kratka istorija na Dobrudja...*, p. 228, 436).

⁶¹ Iată, de pildă, ce scrie un autor în prefața culegerii de articole intitulată *Bălgarija i Dobrudja. Istorieskite prava na Rodinata nad тази bălgarska zemia*, Izdatelska kăša „Liudmil Beșkov”, Dobrici, 1992, p. 5: „Articolele sunt propuse de acei dobrogeni care sunt îngrijorați și suferă pentru pământul natal (subl. n.), care au ascultat și au citit expunerii și aluzii nu chiar nevinovate și iresponsabile referitoare la România Mare (= Velika Rumânija), în granițele căreia este inclusă și Dobrogea de Sud (= Iujna Dobrudja). Cu ajutorul acestor articole – tipărite consecutiv în ziarul „Dobrudjanska Trybuna” – voiam să stau de vorbă cu frații și surorile mele dobrogeni despre apartenența istorică a Dobrogei la Bulgaria. Atunci când aceste articole erau editate, redacția ziarului dar și mie personal – i se adresau cititori care declarau că decupează ce-i tipărit ca să păstreze pentru copii și nepoți.

Astfel, a apărut ideea străngerii acestor articole într-o carte, care va păstra cel mai bine ceea ce este scris. Cartea este rodul cercetării lor specialiștilor asupra istoriei patriei, care au scris anterior mie sau împreună cu mine și au dovedit că *Dobrogea a aparținut întotdeauna Bulgariei, că ea a fost și va fi o parte din patria noastră* (subl. n.). În ceea ce mă privește – conchide autorul, avocatul pensionar Liuben Beșkov –, am motive să gândesc că nu numai dobrogenii cei tineri, dar și destui din contemporanii noștri în vârstă nu cunosc trecutul ținutului natal, sau îl cunosc într-o măsură insuficientă. Ei ar trebui să fie mândri că sunt fiii și fiicele acestui străvechi pământ bulgăresc. Căci, Dobrogea este „grânarul Bulgariei”. Și deoarece ea este un ținut al patriei noastre în care se nasc și trăiesc, crează și suferă pentru ea bulgarii iubitori de patrie.

Lor le dedic aceste note”.

⁶² Apud *Valori ale civilizației românești în Dobrogea* (coord. St. Lascu, C. Vitanos), Constanța, 1993, p. 10 (*Cuvânt înainte*).

CALCULATORUL ÎN DEMOGRAFIA ISTORICĂ

IRINA GAVRILĂ

I. INTRODUCERE

Ca și alte științe umaniste, demografia istorică a înregistrat o evoluție spectaculoasă după cel de-al doilea război mondial. În particular importanța observației continue și longitudinale a fost recunoscută, un important pas înainte fiind fundamentarea în Franța a metodei reconstituirii familiilor. Bazată pe exploatarea registrelor parohiale în studiul așa numitei „fertilități naturale”, metoda dispune de reguli foarte precise, de la transcrierea datelor pe formulare și până la analiza rezultatelor¹. Răsplătită cu un succes instantaneu, această metodă a bătătorit drumul dezvoltării demografiei istorice ca disciplină de sine stătătoare. De atunci și până acum au fost scrise numeroase monografii ale parohiilor, monografii care au pus în lumină caracteristici, în bună parte necunoscute, ale populațiilor trecute.

În această tradiție, programe de cercetare importante au fost inițiate cu peste două decenii în urmă cu câteva mari universități ale lumii. Având ambițiosul scop de a reconstitui populații de câteva sute de mii de persoane, aceste proiecte s-au sprijinit de la bun început pe utilizarea calculatorului.

Dezvoltări recente ale cercetării se axează pe structura datelor în vederea consultării și analizei. După prezentarea sumară a unui astfel de proiect, vom discuta asupra ultimelor contribuții aduse metodologiei globale, considerate de noi ca fiind deosebit de importante pentru viitorul acestui domeniu.

2. RECONSTITUIREA POPULAȚIEI VECHI DIN PROVINCIA QUÉBEC

Acest program de cercetare a fost inițiat de Universitatea din Montréal². Provincia canadiană Québec prezintă o serie de trăsături, într-un fel unice în cercetarea istorică, care o fac deosebit de propice pentru studiile de demografie istorică:

– în primul rând Québec posedă registre parohiale foarte bune, extrem de bine completate și conservate, datând de la începuturile colonizării (1608). Misionarii au trecut Atlanticul cu primii pionieri și au înregistrat evenimentele fără întârziere;

– imigrarea către Québec a fost relativ slabă, comparativ cu ceea ce au înregistrat coloniile britanice în America. În consecință populația nu a crescut incomensurabil ca număr foarte rapid. În schimb creșterea s-a datorat în special reproducerii naturale;

– emigrarea, deși periodic înregistra creșteri importante, a fost în final nesemnificativă.

¹ M. Fleury, L. Henry, *Des registres paroissiaux a l'histoire de la population. Manuel de dépouillement et d'exploitation de l'état civil ancien*; E. Coutier, L. Henry, *La population de Cruley, paroisse normande*. în „Etude historique”, ed. INED, Paris, 1958.

² Proiectul a fost susținut financiar de către Social Sciences and Humanities Research Council of Canada și de Universitatea din Montréal.

În acest context programul de cercetare își propune reconstituirea și studiul populației provinciei Québec de la sosirea primilor coloniști până la sfârșitul dominației franceze (1765) și eventual până în 1851, anul care marchează începutul perioadei statistice în Canada prin primul recensământ național. Scopul programului este acela de a identifica toți indivizii stabiliți în Québec în timpul perioadei studiate și de a le creiona biografiile: data și locul nașterii, căsătoria sau căsătoriile, decesul și legăturile de familie, datele demografice de bază fiind apoi completate cu alte caracteristici ale individului, așa cum sunt ele găsite în documente: sex, ocupație, locul unde trăiește, origine și știință de carte (abilitatea de a semna).

Proiectul este interesant din mai multe motive: cercetarea este fundamentală pentru istoria provinciei Québec și oferă o șansă unică de a urmări dezvoltarea completă a unei populații umane. Pentru demografia istorică în sine, acoperind o arie geografică vastă, proiectul permite nu numai studiul populației „persistente”, ca în cazul unei monografii parohiale. ci și studiul familiilor „tranzitorii”, care s-au mutat din parohie în parohie.

Un astfel de proiect nu se poate realiza fără ajutorul calculatorului. În ciuda creșterii relativ slabe a populației, reconstituirea populației Québecului din 1608 până în 1765 implică nu mai puțin de 300 000 de certificate din 110 parohii, relativ la 180 000 de indivizi. Cercetarea a presupus operații de lungă durată, cum ar fi:

- microfilmarea certificatelor pentru fiecare parohie din provincia Québec;
- transpunerea virtuală a conținutului tuturor certificatelor pe mediu magnetic;
- corelarea automată, pentru fiecare individ, a evenimentelor care-l privesc în mod direct, sau prin copiii și partenerul său de viață, soț, respectiv soție.

Computerizarea datelor este întotdeauna o operație dificilă, în special când se referă la surse cum sunt documentele vechi, care adaugă dificultăților obișnuite pe cele legate de descifrare și codificare. Apariția și răspândirea microcalculatoarelor au condus la îmbunătățirea performanțelor. a calității și în cadrul proiectului de cercetare inițiat de Universitatea din Montréal, eliminând necesitatea transcrierii informațiilor pe formulare și făcând posibilă înregistrarea lor integrală pe calculator în locul versiunii codificate³.

Deși s-ar fi putut crede că datele înregistrate de acest proiect se adresează unui număr mic de specialiști, ele au stârnit și interesul cercurilor de genealogi. În consecință programul și-a asumat sarcina publicării unui „repertor”, în care toate certificatele apar în ordine cronologică pentru fiecare parohie și în care toți indivizii menționați sunt indexați⁴.

Succesul corelării automate a informației cere un efort deosebit atunci când calculatorul se confruntă cu identificarea imprecisă a numelor, cu lipsa datelor, sau cu informații cronate care crează ambiguități. O primă abordare a problemei a fost aceea de a identifica cu ajutorul calculatorului toate corelările posibile și de a alege soluția cea mai probabilă (plauzibilă) pe baza frecvenței numelor și a criteriilor demografice⁵. Adesea incorectă la nivel individual, mulțimea deciziilor conduce la rezultate valide din punct de vedere statistic.

³ B. Desjardins, *Introduction des micro-ordinateurs dans l'élaboration des données au Programme de recherche en démographie historique*, în „Cahiers québécois de démographie”, vol. 8, nr. 3, 1979, p. 39-57.

⁴ *Programme de recherche en démographie historique. Répertoire des actes de baptême, mariage, sépulture, et des recensements du Québec ancien*. ed. de Hubert Charbonneau și Jacques Légaré. Les Presses de l'Université de Montréal, Montréal; seria cuprinde acte din secolul al XVII-lea și a fost editată în perioada 1980-1986.

⁵ B. Desjardins, P. Beauchamp, J. Légaré, *Automatic Family Reconstitution: the French Canadian Seventeenth Century Experience*, în „The Journal of Family History”, vol. 2, nr. 2, 1977, p. 56-76.

Dată fiind calitatea datelor, în cazul proiectului Universității din Montreal, calculatorului i-a revenit sarcina de a rezolva cazurile triviale, oricum cele mai numeroase, urmând ca cele ieșite din comun să fie studiate separat și rezolvate manual. Punând în evidență în timp și spațiu ceea ce aparține în documente fiecărui individ, rămâne de sintetizat și structurat informația pentru analiză. De fapt modul de realizare a acestei operații are implicații directe asupra rezultatelor analizei.

În cele ce urmează vom discuta pe scurt trei posibilități de a reconstitui o populație: formularele de familie, înregistrarea computerizată a populației bazată pe relațiile reciproce dintre indivizi și pe registrele de căsătorii, precum și o nouă idee de înregistrare computerizată extinsă a populației.

a) FORMULARELE DE FAMILIE

Aceste formulare au două părți: partea superioară, care conține informații asupra căsătoriei și informații despre fiecare din cei doi soți și partea inferioară care conține informații despre copii. În viziunea celor care le-au conceput și care au avut în vedere în primul rând studierea fertilității naturale și în absența calculatorului, formularul de familie constituie o formă satisfăcătoare de administrare a populației reconstituite. Zeci de cercetători au transcris pe astfel de formulare rezultatele reconstituirii manuale a familiilor și le-au folosit pentru analize.

Din punct de vedere al administrării datelor, aceste formulare conțin informații în plus. Cum un individ poate apare pe mai multe formulare, întâi pe cel al părinților săi, apoi pe fiecare din formularele propriilor sale căsătorii, aceeași informație se repetă. Mai mult, informațiile nu se află în relații mutuale ceea ce, într-o anumită măsură, limitează analiza. Într-adevăr, regula este de a folosi fiecare formular ca unitate distinctă de analiză, pierzând în procesul reconstituirii legăturile dintre fiecare individ și părinții săi, precum și legăturile dintre prima căsătorie a unui individ și cele următoare.

Din cauza modului în care este stocată informația, studiul fertilității unei femei, luând în considerație întreaga perioadă în care aceasta este capabilă să procreze, sau studiul influenței pe care o au părinții asupra comportamentului copiilor, este aproape imposibil de realizat.

Legăturile dintre familia nucleară și genealogia ascendentă sau descendentă, teoretic ușor de urmărit, practic sunt imposibil de stabilit.

b) REGISTRUL COMPUTERIZAT AL POPULAȚIEI

Un important pas înainte în metodologia reconstituirii familiilor a fost ideea stocării separate a datelor asupra individului și a căsătoriei, în locul stocării lor împreună, la nivelul familiei nucleare⁶.

Mai precis, procedeul constă în definirea a două fișiere distincte, dar corelate: fișierul individual care conține, pentru fiecare individ identificat în reconstituire, informații referitoare la: nume, sex, data și locul nașterii și al morții și fișierul căsătoriei, care conține pentru fiecare mariaj: data și locul celebrării și alte variabile definite în funcție de sursa respectivă. Fișierele sunt corelate printr-o reprezentare eficientă a legăturilor părinte-copii și soț-soție-căsătorie, legături existente deci între unitățile fișierelor. În afara eliminării datelor „în plus”, pentru că fiecare individ apare o singură dată în această structură, sistemul mărește considerabil posibilitățile de analiză, punând la dispoziția cercetătorului un acces eficient la date, de-a lungul căsătoriilor și generațiilor, în locul reprezentării secvențiale de pe formularele de familie.

⁶ M. H. Skolnick, L. L. Bean, S. M. Dintelman, G. P. Mineau, *A Computerized Family History Data Base System*, în „Sociological and Social Research”, vol. 63, nr. 3, 1979, p. 506-523.

O confirmare a avantajelor oferite de această metodă este chiar elaborarea automată a formularului de familie. Pentru a-l produce calculatorul abordează succesiv: 1) legăturile filiale și matrimoniale pentru a identifica mirii, părinții acestora, partenerii lor anteriori și ulterioari, copiii; 2) fișierul individual pentru a extrage numele și caracteristicile tuturor acestor indivizi; 3) fișierul matrimonial pentru a regăsi informațiile asupra căsătoriei în sine; apoi calculatorul printează toate aceste informații într-o formă adecvată adăugând și rezultatul altor calcule⁷.

Cu date structurate în acest mod, programul de cercetare privind regiunea Québec include în prezent informații referitor la 100 000 botezuri, căsătorii și înmormântări până în anul 1729, reprezentând 65 000 indivizi și 12 000 căsătorii. Acest registru computerizat a fost folosit în redactarea unei cărți asupra primului val de imigranți, cei care stabilindu-se împreună cu familiile lor în prima decadă a colonizării, pot fi cu adevărat considerați fondatorii populației franco-canadiene⁸. Datorită posibilităților oferite de înregistrare, unul dintre capitolele cărții analizează descendența fiecărui imigrant în parte pentru a vedea în ce mod data căsătoriei și diferitele tipare de nupțialitate, fertilitate și mortalitate interacționează, delimitând categorii de oameni în dezvoltarea populației provinciei Québec.

c) EXTINDEREA REGISTRULUI COMPUTERIZAT AL POPULAȚIEI

Structura prezentată mai sus nu este însă suficientă pentru a exploata întregul potențial al bazei de date. Experiența a arătat că sursele sunt de o asemenea calitate încât este posibil ca pe baza lor să se prezinte o imagine aproape perfectă a populației. De asemenea registrul computerizat poate fi folosit nu numai în scopuri demografice. O abordare interdisciplinară care să combine, spre exemplu, caracteristici sociale și genetice este desigur preferabilă pentru o mai bună înțelegere a dinamicii populației. Studiul înregistrărilor de populație pentru cercetările de genetică, unde legăturile genealogice greșite pot altera considerabil rezultatele, sau pentru cercetările de istorie socială, unde microanaliza este adesea importantă, cere o reconstituire extrem de precisă a populației.

Pentru a atinge aceste scopuri mult mai ambițioase este necesară o dezvoltare, o extindere a registrului computerizat al populației. Formularele de familie și registrele de populație computerizate existente prezintă o caracteristică comună, aceea de a fi entități fixe. Odată ce procesul reconstituirii familiei este încheiat, se face analiza rezultatelor.

În cazul provinciei Québec, pe măsură ce se analizează datele, iar cercetătorii adaugă date din alte surse, registrul este îmbogățit și aducerea sa la zi devine o operație necesară. Registrul populației este deci perfectibil, ceea ce înseamnă că el poate într-adevăr furniza o imagine cât mai completă a populației pe măsură ce apare posibilitatea de a încorpora și date din alte surse decât registrele parohiale.

Un astfel de plan de studiu este extrem de complex, pentru că trebuie întotdeauna să ne asigurăm că datele sunt consistente, mai întâi la nivelul biografiilor individuale, apoi la nivelul întregii genealogii. Adăugarea de noi date poate invalida o mulțime de decizii, privind legături între indivizi, ce până atunci păreau consistente, sau ne poate fi utilă în clarificarea biografiilor unor indivizi aflați într-o relație, ceea ce îmbunătățește procesul de reconstituire a populației. Calitatea procedurii care înlesnește aducerea la zi a registrului este cea care decide în ultimă instanță valoarea rezultatelor.

⁷ B. Desjardins, *Quelques éléments de l'expérience informatique du Programme de recherche en démographie historique*, în „Informatique et prosopographie”, Paris, 1985, ed. CNRS, p. 159-177.

⁸ H. Charbonneau, B. Desjardins, A. Guillemette, Y. Landry, L. Légaré, G. Nault, *Naissance d'une population. Les Français établis au Canada au XVIII-eme siècle*, Institut national d'études démographique și Les presses de L'Université de Montréal, Montréal, 1987.

Reconstituirea familiilor, bazată pe registrele parohiale, a fost nucleul în jurul căruia s-a dezvoltat demografia istorică. Datele existente pentru Québec permit o abordare mai ambițioasă, mai complexă a problemei, fiind posibilă depășirea limitelor clasice întâlnite în exploatarea registrelor parohiale.

Faptul că datele acoperă un întreg teritoriu este de maximă importanță, dar folosirea unui registru computerizat al populației eficient proiectat este vitală pentru că oferă posibilitatea unei analize mult mai complete decât tradiționalele formulare ale familiilor. Elaborarea unui registru extins al populației va avea ca rezultat accesul tuturor celor interesați la studierea oricărui aspect de demografie istorică.

3. PROIECTE CURENTE ȘI NOI PERSPECTIVE ÎN ASOCIEREA AUTOMATĂ A INFORMAȚIILOR PENTRU PROVINCIA QUÉBEC

Pentru provincia Québec, corelarea automată a informațiilor are o lungă istorie începută în 1968 prin lucrările echipei Charbonneau-Legare de la Universitatea din Montréal. După cum am arătat, de-a lungul anilor, acești demografi au reușit să construiască un registru computerizat al populației, care conține cele 36 000 de familii reconstituite ale populației canadiene, pentru perioada 1608-1765⁹. O încercare similară a fost lansată în 1971 de Inter-University Center for Population Research, de la University of Québec at Chicoutimi. Rezultatul este o altă bază de date referitoare la populație și anume registrul BALSAC, care conține 1,5 milioane înregistrări. Inițial, cele 665 000 de înregistrări asupra botezurilor, căsătoriilor și deceselor pentru regiunea Saguenay (1838-1971), au fost adunate și corelate într-un fișier al familiilor. Pasul următor a constat dintr-o muncă similară pentru regiunea învecinată. Charlevoix. Scopul final ar fi extinderea registrului BALSAC pentru a fi acoperită întreaga provincie Québec, de-a lungul secolelor XIX și XX, deși de astă dată informațiile se vor limita numai la înregistrarea căsătoriilor. Se dorește ca proiectul să fie finalizat în anul 2 000 și se presupune o corelare a sa cu registrul elaborat de Charbonneau și Legare.

Considerăm interesant să prezentăm în continuare câteva principii metodologice ce se desprind din „experiența Saguenay”, în scopul de a evidenția anumite coordonate teoretice și metodologice de bază, referitoare la corelarea automată a informațiilor. Majoritatea proiectelor de acest gen, dezvoltate în istorie, demografie sau genetică încă din anii '70, au demonstrat puternica legătură existentă între natura și calitatea datelor, scopul cercetării și strategiile de asociere a informațiilor. Diversitatea primelor proiecte¹⁰ a demonstrat:

- necesitatea adaptării sistemelor de asociere la scopul cercetării și la capacitatea datelor de a-l satisface;
- contradicția ce poate decurge de aici între corectitudinea (acuratețea) ideală a datelor și obținerea unor rezultate pertinente la diferite niveluri;
- dificultatea opțiunii în asemenea circumstanțe.

⁹ Munca de stabilire a asocierilor este într-un stadiu avansat pentru perioada 1765-1800. Pentru amănunte privind metoda poate fi consultat studiul lui J. Légaré, *Le programme de recherche en démographie historique de l'Université de Montréal: Fondements, méthodes, moyens, et résultats*, apărut în „Études canadiennes/Canadian Studies”, nr. 10, 1981, p. 149-182.

¹⁰ De exemplu cele inițiate de: Charbonneau și Légaré (New France, Canada), Chambridge Group (Anglia), Katz (Hamilton, Canada), Hershberg (Philadelphia, SUA), Scolnick (Italia și Utah, SUA), Weis (Huston, SUA). Între timp au mai fost pornite și alte proiecte de reconstituire, ca cel de la University of Southamton (Anglia), descris de A. Kitts, D. Doulton și E. Reis în *The Reconstitution of Viana de Castelo*, „The Association for History and Computing”, Egham, Surrey, England, 1990.

Sistemul de reconstituire computerizată a familiilor dezvoltat de Inter-University Center for Population Research și aplicat la regiunea Saguenay, a avut ca rezultat o bază de date conținând 125 000 fișiere de familie, procesate de un calculator VAX-8350, accesul fiind asigurat de sistemul relațional de administrare a datelor, INGRES¹¹.

Pentru a se evita erorile, majoritatea deciziilor de asociere se realizează numai pe baza datelor nominative, printr-un set de programe menite să măsoare gradul de similitudine dintre nume și porecle prin compararea literă cu literă. Rezultatele se concretizează într-un index care permite procedura de numărare a potrivirilor.

Asocierile cel mai ușor de intuit sunt realizate primele, constituind astfel o bază pentru decizii ulterioare, care implică un grad de probabilitate.

O dificultate inerentă în tratarea datelor demo-istorice constă în apariția indivizilor sau cuplurilor cu același nume, de unde necesitatea verificării automate a consistenței datelor și a verificărilor suplimentare efectuate de cercetător folosind surse de informare externe, complementare.

O a doua dificultate majoră decurge din variațiile frecvente ale numelor, inclusiv din substituțiile de nume¹².

Dacă prima dificultate conduce către o supra-asociere, cea de-a doua dimpotrivă, produce pierderea unor asocieri. Impasul a fost depășit prin efectuarea unui număr mare de sortări pentru a crea toate perechile pertinente de nume și porecle și de a realiza astfel toate asocierile posibile.

Două ipoteze generale susțin întregul proces de luare a deciziilor. Potrivit primei,

dacă înregistrarea $A=B$ și
 $A=C$, atunci
 $B=C$.

Cea de-a doua ipoteză este o variantă a celei dintâi, și anume:

dacă înregistrarea $A=B$ și
 $B=C$ atunci
 $A=C$ ¹³.

În cazul apariției unei ambiguități (mai mult de un singur candidat corespunde unei anumite asocieri), se reține cea mai puternică potrivire¹⁴. Aceste situații apar cu precădere în faza construirii biografiilor individuale.

Fiecare decizie de asociere se ia potrivit așa numitei metode ierarhice (preferențiale) de notare. Aceasta presupune că fiecare posibilitate de asociere este determinată printr-o clasificare ierarhică a tuturor tipurilor de situații posibile. Metoda exclude astfel decizii probabilistice sau statistice formale.

Fiecare regulă, opțiune și pas ale sistemului sunt foarte explicite, fiind astfel posibilă reconsiderarea și validarea unor decizii ori de câte ori este nevoie.

Datorită mărimii băncii de date, automatizarea procesării este exploatată la maximum. Cu toate acestea intervenția cercetătorului este inevitabilă, în special în faza finală de validare.

Întregul proces se desfășoară în pași. O procedură secvențială permite luarea de mult mai multe decizii complete pe măsură ce în fișierele familiilor informația se îmbogățește cu date

¹¹ G. Bouchard, R. Roy, B. Casgrain, *Reconstitution automatique des familles: Le système SOREP*, Dosarul nr. 2, Chicoutimi, University of Quebec at Chicoutimi, 1985; *De la micro à la Macro-reconstitution des familles: Le système SOREP*, în „GENUS”, vol. 42, nr. 3-4, p. 33-54.

¹² G. Bouchard, R. Roy, Y. Otis, *Registre de population et substitutions nominatives*, în „Population”, nr. 3, 1985, p. 473-490.

¹³ G. Bouchard, *The Processing of Ambiguous Links in Computerized Family Reconstruction*, în „Historical Methods”, vol. 19, nr. 1, p. 9-19.

¹⁴ În prezent se poartă discuții aprinse asupra alternativelor de opțiune și a metodologiei.

diferențiate. Înregistrările afectate de substituții ale numelui sunt luate în considerație numai în ultimul pas.

La început, s-a imaginat o varietate de utilizări ale unei astfel de bănci de date în domeniul geneticii, ceea ce a generat o preocupare deosebită pentru operațiile de control și validare.

Ca rezultat al acestei munci, desfășurată timp de cincisprezece ani, Inter-University Center for Population Research pune acum la dispoziția cercetătorilor un registru computerizat al populației, utilizat într-o arie largă de investigații științifice, de la istorie culturală și socială, până la demografia genetică și epidemiologie, fiind folosit inclusiv în construcția automată a genealogiilor¹⁵.

4. CÂTEVA CONSIDERAȚII TEHNICE ȘI TEORETICE

Cercetările în domeniul asocierii automate a înregistrărilor au luat o mare amploare îndeosebi în perioada anilor '70. Multe din proiectele de cercetare lansate atunci, abordând o mare varietate tematică, de obicei din domeniul financiar-bancar, au fost însă abandonate pe parcurs, puține fiind duse la bun sfârșit. Acestea au contribuit puternic la îmbogățirea experienței în domeniu și în acest sens se cuvine să amintim patru aspecte de ordin tehnico-teoretic.

a) UTILIZAREA CORECTĂ A INFORMAȚIEI

În ceea ce privește reconstituirea familiilor, informația disponibilă conduce de la sine către trei posibilități de utilizare și anume diferitele câmpuri se pot folosi ca: identificatori (în vederea asocierii), în scopul controlului (validare), sau drept variabile (analiză). De aici rezultă că luarea unei decizii trebuie să fie guvernată de criterii și reguli clare, care să prevină utilizarea improprie a unui câmp, de exemplu atât ca identificator, cât și ca variabilă¹⁶. Dar, a hotărî modul de asignare a câmpurilor nu este o sarcină ușoară.

Pentru a face operația de asociere mai credibilă, cercetătorul este tentat să-și îndrepte atenția către cel mai mare număr de câmpuri, dar atunci riscul apariției de diferențe semnificative între valori reale și cele estimate este mare. Să ne imaginăm spre exemplu, că se utilizează drept criteriu de asociere în rândul populației vârsta medie la căsătorie, sau la deces. În acest caz se vor introduce deviații în favoarea cazurilor „comune” de comportament și va fi în același timp favorizată pierderea unui număr de asocieri. În orice caz vârsta medie la căsătorie și deces poate fi în mod corespunzător folosită în scopul validării, în această situație fiecare asociere „suspectă” fiind adusă în atenția cercetătorului, dar nu respinsă.

O altă problemă apare dacă în procesul asocierii sunt implicate prea multe câmpuri, atunci nemairămânând prea multe posibilități pentru o analiză ulterioară.

Pentru stabilirea unui echilibru optim între aceste „situații conflictuale”, pentru crearea de asocieri corecte, evitarea deviațiilor și reducerea pierderilor de asocieri, sugerăm următoarele reguli de alegere a câmpurilor:

1. ca identificatori pentru asocieri: câmpuri unice și stabile, de exemplu nume, prenume, sex, locul nașterii, al căsătoriei, al decesului;

¹⁵ G. Bouchard, M. de Brackeleer, ed., *Histoire d'un génôme. Population et génétique dans l'est du Québec*, Press of the University of Québec, Québec, 1991.

¹⁶ Acesta se întâmplă atunci când ocupația sau locul de reședință (adică utilizarea apropierii în legătura părinte-copil) servesc ca identificatori fără a se verifica frecvența, data mențiunii, dimensiunea unității geografice.

2. pentru control în scopul validării și verificării datelor: intervale sau tipare cu o apariție repetată puțin probabilă, de exemplu intervale construite pe baza datei nașterii, a vârstei la căsătorie, a vârstei de deces, sau mărimea familiei și istoricul profesiunilor¹⁷;

3. ca variabile în analiză: toate câmpurile rămase disponibile, care pot fi obiect potențial de studiu și care nu au servit în mod direct ca identificatori în procesul asocierii, de exemplu ocupația, numărul total de nașteri, vârsta, etc.

b) VALIDAREA ȘI EVALUAREA DATELOR

Relația dintre calitatea surselor, strategia de asociere și scopul în care a fost creată baza de date este atât de strânsă, încât validarea datelor trebuie să fie făcută, atât în timpul cât și după stabilirea asocierii, după o procedură standardizată.

Pentru provincia Saguenay, după reconstituire, s-au întreprins, într-o perioadă de zece ani, trei validări pentru a depista imperfecțiunile (asocieri lipsă sau false asocieri), care au scăpat procesului de verificare în diverse etape ale reconstituirii familiilor și pentru a face corecțiile necesare.

În rezumat, întreaga bază de date referitoare la regiunea Saguenay a fost mai întâi obiectul unei examinări sumare de către un singur cercetător. În plus, patru submulțimi aleator create, totalizând 20 000 fișiere de familie, au fost cu grijă validate prin confruntare cu alte surse. Această operație, pentru care, ca timp, a fost necesară o normă și jumătate a unui cercetător în perioada 1980-1989, a avut ca rezultat o estimare extrem de precisă a reconstituirii. În consecință există o evaluare exactă a bazei de date și a capacității sale de a susține diverse tipuri de analiză¹⁸. Procesul validării este însă un proces în permanență deschis, erori apărând și după verificări.

Întrucât unele deficiențe sunt mai ușor de remediat decât altele și aici un rol esențial îl joacă perioada asupra căreia lucrăm, pentru perioadele vechi problemele fiind mai dificil de soluționate, sau numărul surselor externe disponibile, cercetătorii trebuie să fie atenți să nu introducă erori chiar în timpul validării.

c) RELAȚII CONTRADICTORII ÎN ASOCIEREA ÎNREGISTRĂRILOR

Validarea se leagă de un fenomen foarte important, inerent în procesarea bazelor de date și în asocierea înregistrărilor. Există o relație contradictorie între gradul de acuratețe și măsura în care procesul este complet.

Gradul de acuratețe se referă la raportul dintre legăturile bune, corecte și numărul total de asocieri create, în timp ce completitudinea este dată de raportul dintre numărul de asocieri deja create și numărul total de asocieri ce trebuie să fie create. Cum este de așteptat un nivel ridicat de acuratețe afectează cea de-a doua componentă a relației contradictorii. Problema este în ce măsură această a doua componentă este afectată. Teoretic, dacă reconstituirea poate fi repetată pentru aceeași mulțime de date, cu reguli de asociere modificate de fiecare dată, rezultatele vor exprima în cifre diferite această relație contradictorie de bază. Este atunci posibilă trasarea unor curbe pentru care zona de discrepanță este elementul cheie. Mărimea acestei zone reflectă de fapt parametrii esențiali ai bazei de date, indicând și ce fel de utilizare i se potrivește cel mai bine. De exemplu studiile demografice pun

¹⁷ Teoretic, data și vârsta sunt unice, dar sunt de multe ori greșit înregistrate. Cercetătorul trebuie să țină seama că apariția contradicțiilor la folosirea acestor câmpuri nu conduce automat la respingerea asocierilor, este numai necesară o reexaminare atentă.

¹⁸ Nivelul erorilor care persistă este surprinzător de scăzut. El reflectă cu siguranță calitatea sistemului de înregistrare pentru Saguenay și Québec, ca și atenția acordată verificării și validării datelor în diferite etape ale reconstituirii.

accent pe măsura în care procesul este complet, în timp ce acuratețea este esențială pentru cercetările de genetică.

Evaluarea datelor este relevantă și conduce către un indice al discrepantei. Desigur nici o echipă de cercetători nu-și poate permite reiterarea reconstituirii pentru a calcula funcția reală de discrepantă pentru o anumită bază de date. Din fericire, nu este necesară întreaga curbă, două din punctele sale fiind suficiente pentru o bună cunoaștere a bazei de date. Pentru provincia Saguenay s-a obținut un nivel apropiat de cel maxim pentru ambii parametri, ceea ce permite utilizarea bazei de date în domenii diverse, inclusiv demografia istorică și epidemiologia genetică.

d) PRINCIPIILE ASOCIERII

Fiecare sistem de asociere se confruntă cu ambiguități sau alte probleme care își pot găsi rezolvarea în mai multe moduri. Cercetătorul este practic pus în fața a două posibilități: fie aceea de a da prioritate celei mai bune asocieri, pierzând astfel câteva posibile asocieri corecte, fie să se concentreze asupra mulțimii de asocieri care permite crearea unui număr maxim de legături, proces care conduce câteodată la pierderea celei mai bune asocieri. Din nou apare deci problema opțiunii între a obține un nivel maxim de acuratețe, sau un nivel maxim de completitudine. În cel de-al doilea caz mulțimea este tratată ca un întreg, în timp ce în primul asociere cu asociere. Acest subiect este bine ilustrat de controversa ce a avut loc cu douăzeci de ani în urmă între Skolnick și conducătorii grupului de la Cambridge, Wrigley și Schofield¹⁹. Din păcate nu există nici o cale de a fixa sau soluționa pe baze teoretice această controversă. Analiza finală este în ultimă instanță determinată de scopul în care a fost proiectată baza de date și de caracteristicile datelor primare.

Scopul cercetării impune însă în alt mod anumite condiții strategice asocierii. De exemplu, este clar că metodele statistice de analiză trebuie selecționate diferit, în funcție de criteriile de asociere stabilite, având o grijă deosebită atunci când se urmărește în final o analiză genetică.

Inter-University Center for Population Research și-a propus o prelucrare a genealogiilor pentru populația provinciei Québec, de la 1800 până în prezent. În momentul finalizării, această nouă bancă de date va conține aproximativ 4,5 milioane înregistrări asupra căsătoriilor. Culegerea datelor în sine este cu siguranță o sarcină deloc ușoară, iar asocierea înregistrărilor va fi cu adevărat dificilă din cauza coincidențelor de nume, un obstacol major. A fost studiat un caz test, implicând patru cupluri căsătorite care aveau același nume, din regiunea Charlevoix, cărora li s-au adăugat treizeci și unu de căsătorii ale copiilor²⁰. Au fost necesare numeroase investigații suplimentare ale altor diferite surse. Desigur din acest punct de vedere, Charlevoix poate să nu fie cea mai reprezentativă din cele douăzeci de regiuni ale Québecului pentru că populația sa a fost timp îndelungat caracterizată prin izolare și căsătorii între rude²¹. Acest inconvenient poate fi în mare măsură ameliorat printr-o „strategie regională” de asociere, prin care fiecare regiune va fi tratată separat. Numai în etapa finală, cele douăzeci de mulțimi de date reprezentând toate regiunile vor fi tratate ca un întreg. Totuși, există suficiente motive de îngrijorare pentru că atunci când se lucrează numai cu înregistrări ale căsătoriilor există mult mai puține posibilități pentru verificarea consistenței datelor, ceea ce face mai dificil de

¹⁹ Aceeași idee a fost deja exprimată de demografii de la University of Montréal. A se consulta J. Légaré, A. Larose, R. Roy, *Reconstitution de la population canadienne au XVII-eme siècle: Methode et bilan d'une recherche*, în „Recherches sociographiques”, vol. 14, nr. 3, p. 383-400.

²⁰ R. Jette, D. Gouvreau, *Preuve de l'identité des quatre couples homonymes Louis Tremblay et Ursule Simard*, în „Mémoires de la société généalogique canadienne-française”, vol. 40, nr. 1, p. 18-33.

²¹ Există informații destul de consistente în această problemă, rezultate din studiul frecvenței numelor în regiunea Québec. Vezi: G. Bouchard, *La distribution des patronymes au Québec: Témoins des dynamiques de population*, în „Anthropologie et Sociétés”, vol. 9, nr. 3, p. 197-218.

soluționat cazurile potrivirii de nume. O colaborare strânsă cu specialiști în genealogie nu poate fi decât benefică.

Cu siguranță această bază de date va fi coroborată cu registrul populației elaborat de Charbonneau și Légaré, la Universitatea din Montréal, pentru secolele XVII și XVIII, îmbogățindu-se astfel perspectivele unor complexe investigații genealogice.

Impresionează în munca cercetătorilor din cadrul acestui proiect și grija pentru păstrarea caracterului privat al datelor. Etica profesională, dar și prevederile legale îi obligă la aceasta întrucât registrul computerizat conține date medicale și din contemporaneitate, care sunt o amenințare potențială la drepturile individului. În consecință se depune un efort susținut pentru protejarea caracterului confidențial al informațiilor.

5. RECONSTITUIREA AUTOMATĂ A FAMILIILOR – CÂTEVA PRINCIPII TEORETICE ELABORATE DE ȘCOALA ENGLEZĂ

În 1960, Tony Wrigley a adoptat regulile clasice stabilite de Louis Henry pentru reconstituirea familiilor pe baza registrelor parohiale din Franța, luând în considerație apariția mai puțin frecventă în registrele engleze a informațiilor identificatoare, cum ar fi ocupația, locul de reședință, numele rudelor. Într-un substanțial capitol publicat în *An Introduction to English Historical Demography* (1966), Tony Wrigley a descris succesiunea de operații destinate asocierii înregistrărilor în exploatarea unui registru al populației din Anglia și a evidențiat câteva reguli ce se cer a fi urmate pentru a descifra cazurile dificile. Această lucrare a lui Wrigley a devenit referința de bază pentru reconstituirea întreprinse de Cambridge Group for the History of Population and Social Structure²².

La puțin timp după aceasta, grupul a început munca de elaborare a unui program de asociere a înregistrărilor complet automatizat în care toate deciziile, inclusiv în cazurile dificile, sunt luate de calculator potrivit unui set de principii de bază. Două motive esențiale au determinat hotărârea cercetătorilor englezi de a cheltui un important volum de timp și efort pentru a lăsa în seama calculatorului o chestiune care la prima vedere este de competența istoricului. Primul motiv a fost de ordin teoretic. Dacă judecățile pe care le emitem asupra anumitor asocieri se bazează pe un anumit grad de inteligență umană, atunci trebuie să fim în stare de a specifica principiile pe care se bazează. Dacă putem face acest lucru înseamnă că putem exprima aceste principii sub forma unui program pentru calculator, astfel încât mașina să fie capabilă să le implementeze mult mai corect decât noi înșine.

Cel de-al doilea motiv este de natură practică. Dacă pentru o mică parohie rurală reconstituirea este posibilă cu mijloace tradiționale, ea devine imposibilă chiar și pentru o echipă de cercetători atunci când este vorba de reconstituirea unei mari parohii urbane, sau a unui grup de parohii pentru care există un număr mare de înregistrări ce trebuie asociate.

Interesul cercetătorilor englezi pentru reconstituirea parohiilor urbane și a grupurilor de parohii a determinat, prin anii '70, o muncă intensă de stabilire a principiilor de bază care stau la temelia asocierii înregistrărilor în reconstituirea familiilor și a modului lor de implementare într-un program pentru calculator²³. Șaptesprezece ani mai târziu, în 1990, s-a reușit elaborarea unui pachet de programe de asociere a înregistrărilor în vederea reconstituirii familiilor.

Analiza statistică poate fi realizată fie prin programe scrise de grupul Cambridge, fie prin programe scrise de alți cercetători²⁴.

²² Această sursă oferă un raport preliminar al rezultatelor, raport bazat pe reconstituirea a treisprezece parohii.

²³ E. A. Wrigley, R. S. Schofield, *Nominal Record Lineage and the Logic of Family Reconstitution. Identifying People in the Past*, London, 1973.

²⁴ Pachetul de programe al grupului Cambridge a fost scris în perioada 1960-1970. Pachete similare de programe au fost dezvoltate de Michael Hainsworth și Jean-Pierre Bardet, sau de Rene Leboutte, George Alter și Myron Gutmann.

Pentru scrierea programelor a fost necesar un timp îndelungat, după cum se poate observa. Ne putem întreba de ce? Efortul și interesul teoretic de a înțelege natura deciziilor pe care le luăm când preferăm una, sau o mulțime de asocieri altora, atunci când facem această muncă manual, determină perseverența în dezvoltarea unor specificații logice ale întregului proces de asociere a înregistrărilor în reconstituirea familiilor. În mod deliberat cercetătorii englezi au ignorat abordările semenilor lor francezi sau canadieni.

Calculatorul este de obicei folosit în prelucrarea cazurilor care nu ridică probleme, cele dificile fiind lăsate spre soluționare manuală istoricului²⁵. Principiile pe care se bazează munca istoricului în determinarea asocierilor pot fi exprimate sub forma unui algoritm și executate automat de calculator, fără intervenția omului²⁶. În plus, rezolvarea automată a unei rețele nedeterminate de asocieri va avea avantajul suplimentar al evitării erorilor involuntare care pot cu ușurință să apară atunci când se fac aprecieri asupra unei serii ample de cazuri individuale pentru o perioadă îndelungată de timp. Efortul de a crea un pachet de programe complex, bazat pe un set de reguli precise și care să faciliteze rezolvarea unui întreg ansamblu de asocieri, este deci meritoriu.

Asocierea automată a înregistrărilor se confruntă cu două categorii principale de probleme. În primul rând trebuie rezolvate variațiile în scrierea numelor, astfel încât să poată fi asociate înregistrări referitoare la o aceeași persoană. Cea mai mare parte a literaturii legate de acest subiect se preocupă de reprezentarea pe bază fonetică a numelor, dar a fost sugerată și o alternativă atractivă, fundamentată de potriviri de litere individuale în cadrul numelor²⁷. Deși algoritmii pot soluționa marea majoritate a cazurilor, variațiile în transcrierea fonetică a numelor în trecut erau atât de arbitrare, încât este practic imposibil de stabilit un grup standardizat de reguli care să asigure succesul operației în 100% din cazuri.

În consecință, calculatorul poate oferi un ajutor neprețuit în verificarea scrierii fonetice a numelor sub aspectul sistematizării și reducerii timpului de lucru, dar cercetătorul este acela care, în asemenea cazuri trebuie să verifice cu mare atenție lista finală și să-și asume responsabilitatea rezultatelor.

Variațiile fonetice în scrierea numelor în trecut, constituie deci un aspect de o prea mare complexitate pentru a fi în întregime computerizat și pentru a se elimina complet intervenția cercetătorului.

A doua categorie de probleme se referă la asocierea înregistrărilor care țin de același individ. Deși operația de sortare a fișierelor care se leagă de un același nume este banală, cu totul altceva înseamnă însă a stabili dacă într-adevăr aceste fișiere se referă la unul și același individ. În unele împrejurări este ușor de constatat că nu poate fi așa, spre exemplu atunci când un act de deces este înregistrat la mai mult de 100 de ani de un act de botez. În alte ocazii pot intra în competiție câteva legături posibile, existând un anumit grad de incertitudine pentru a stabili care dintre înregistrări se referă la același individ. De exemplu, pot exista două acte de botez, dar numai unul singur de căsătorie purtând același nume. Apare deci întrebarea care din cei doi copii, botezați cu același nume, este cel care s-a căsătorit. O simplă comparație a înregistrărilor poate pune în lumină probleme care se cer a fi rezolvate înainte ca înregistrările să poată fi asociate pentru a constitui o istoric a vieții individului.

²⁵ P. Beauchamp, H. Charbonneau, B. Desjardins, J. Légaré, *La reconstitution automatique des familles: Un fait acquis*, în „Population” (nr. special), 1977, p. 375-399.

²⁶ Trebuie precizat că în proiectul canadian privind populația provinciei Saguenay în perioada 1842-1971, cazurile problematice au fost în cea mai mare parte selecționate de calculator. Totuși un procent de 2,9% dintre asocieri s-au dovedit a depăși puterea mașinii și au fost lăsate spre analiză istoricilor. O reconstituire recentă a parohiei portugheze Viana do Castelo (1833-1901) a adoptat o procedură total automatizată pentru a asigura definirea atentă a criteriilor de asociere.

²⁷ D. de Brou, M. Olsen, *The Guth Algorithm and the Nominal Record Lineage of Multi-ethnic Populations*, în „Historical Methods”, vol. 19, nr. 1, p. 20-24.

Încercând să realizăm acest deziderat, fără îndoială vom fi confrunțați cu o altă problemă, mai delicată și anume: noi nu știm câți dintre indivizii la care se referă înregistrările erau în viață în același timp și purtau același nume. Sarcina esențială a primei etape din reconstituirea familiei este aceea de a identifica mulțimi de înregistrări asociate care se referă la istoria vieții unui număr necunoscut de indivizi.

Pentru că nu știm câți indivizi erau implicați, trebuie să începem prin a face toate legăturile posibile. Numai atunci putem descoperi existența unor conexiuni imposibile sau multiple care ne semnalează prezența mai multor indivizi cu același nume. Maximalizarea numărului de asocieri posibile nu înseamnă corelarea înregistrărilor între ele, fără a ține cont de informații ca nume, sex și vârstă. Aceasta ar conduce la un număr mult prea mare de asocieri potențiale, multe din ele absolut improbabile.

Variațiile în transcrierea fonetică a numelor pot fi de multe ori soluționate prin existența poreclelor sau a numelor ereditare transmise pe linie masculină, cele mai stabile și mai discriminatorii caracteristici personale după care mulțimea înregistrărilor poate fi subdivizată fără teama de a pierde conexiuni posibile cu alte înregistrări (pentru amănunte a se vedea lucrarea lui Wrigley și Schofield din 1973). În cadrul mulțimii poreclelor, numărul de așezări posibile poate fi în continuare redus făcând apel la anumite considerente de ordin logic, biologic sau istoric. De exemplu, prenumele trebuie să coincidă; data botezului trebuie să precedă data înmormântării (nu cu mai mult de 100 de ani); intrările legate de botezuri nu trebuie asociate cu înregistrările femeilor peste 50 de ani.

Pe de altă parte, în procesul stabilirii asocierilor putem descoperi existența unor evenimente (implicate de apariția altor evenimente) care nu sunt consemnate în registru. De exemplu, copiii care mor înainte de a putea fi botezați lipsesc din înregistrările de botez, sau înregistrări ale botezului unuia sau mai multor copii pot implica prezența în parohie a unui cuplu căsătorit, care nu a fost înregistrat în intrările privind mariajele. Trebuie să creăm intrări și pentru aceste evenimente implicite și să le includem în procesul de asociere. De asemenea, trebuie să ținem seama că în trecut, în unele țări (Anglia, de exemplu), femeile își schimbau prin căsătorie numele ereditare transmise pe linie masculină. Mai departe trebuie să testăm dacă intrările privind botezul și înmormântarea pentru femeile asociate printr-un mariaj comun, pot fi asociate și direct.

În multe cazuri, odată ce am realizat toate legăturile posibile și de bun simț pentru a obține nivelul maxim de informații despre cursul posibil al vieții individuale, care poate fi pus în evidență de evenimentele înregistrate, putem foarte bine constata că mulțimile rezultante de legături reflectă ușor și fără ambiguități istorii ale vieții indivizilor. Dar, există cu siguranță situații când incompatibilitățile dintre asocierile posibile, sau asocierile multiple dintre înregistrări, indică prezența mai multor indivizi cu același nume. De exemplu o intrare de botez poate fi legată de o intrare indicând căsătoria, iar aceasta de o intrare de înmormântare, dar aceasta din urmă este prea târzie ca să poată fi asociată cu intrarea inițială de botez. Există cu siguranță aici două cursuri de viață, dar căruia din ele îi aparține înregistrarea de căsătorie? Frecvența cu care apar aceste „constelații” de asociere ambiguă în orice asociere a înregistrărilor din istorie va depinde de mărimea gradului diversității de nume care erau folosite pentru a-i deosebi pe indivizi în trecut și de cantitatea de informații adiționale existente în înregistrări.

Atunci când registrele de intrare menționează caracteristici personale ca vârsta, ocupația sau locul de rezidență, sau apar nume ale rudelor, va fi adesea ușor să distingem între indivizi diferiți care poartă însă același nume. Din păcate, mulțimea numelor utilizate în trecut nu este prea bogată, iar registrele parohiale conțin puține informații adiționale. În consecință, mulțimea asocierilor posibile poate deveni uneori foarte mare, dar cu o proporție ridicată de legături multiple sau incompatibile, astfel încât disocierea lor în istorii ale vieții indivizilor devine o sarcină deloc ușoară.

Pentru a alege din mulțimea legăturilor posibile trebuie să ținem seama în primul rând de nivelul de încredere cu care cele două înregistrări din fiecare pereche asociată se referă la unul și

aceiași individ. Acest „nivel de încredere” se poate estima în termenii măsurii în care caracteristicile personale date în înregistrările studiate sunt în acord sau dezacord. Astfel fiecare pereche de înregistrări asociate primește un rang (un scor) care depinde de prezența sau absența informațiilor congruente sau discordante despre vârstă, ocupație, rezidență, numele rudelor etc. Scorul numeric asignat potrivirilor sau nepotrivirilor pentru fiecare informație poate fi simplu determinat probabilistic, luând în considerație frecvența relativă a diferitelor caracteristici personale. sau prin abilitatea istoricului de a folosi contextul istoric specific.

Luând ca exemplu un caz simplu, când două intrări referitoare la botez sunt în competiție pentru a fi asociate unui mariaj, putem rezolva situația preferând aceea dintre asocieri care are un scor mai ridicat. În cazul unei rețele de asocieri multiple care intră în competiție lucrurile se complică. Să considerăm o rețea de asocieri care ilustrează gradul de încredere pentru fiecare legătură posibilă și indică legăturile imposibile prin absența unei drepte care să lege înregistrările considerate. După cum indică rangurile, evident avem mai multă încredere în unele înregistrări decât în altele, dar cum putem preciza câte cursuri individuale de viață sunt implicate în această rețea? Până în prezent au fost propuse în acest sens două abordări diferite. Skolnick (1973) a sugerat ca strategie adecvată căutarea combinației de legături cu cel mai scăzut rang total de agregare, care ar trebui să fie înlăturată pentru a rezolva rețeaua. De cele mai multe ori această strategie nu este adoptată, în parte pentru că există riscul ca un foarte mare număr de combinații potențiale de asocieri, pentru care rangurile de agregare trebuie totalizate și comparate, să poată fi înlăturate.

Deși sunt posibile și alte strategii, de obicei într-o situație de incertitudine trebuie să începem prin a accepta asocierea în care avem cea mai mare încredere și a implementa toate consecințele logice pentru alte evocări din rețea. De exemplu, orice asociere incompatibilă este înlăturată și orice alte asocieri, care decurg în mod logic din acceptarea celei mai puternice asocieri, sunt de asemenea confirmate, chiar dacă scorul lor propriu de încredere este scăzut. Să presupunem că o asociere de tipul botez-căsătorie este confirmată cu cel mai puternic scor curent de încredere și înregistrarea în cauză asupra căsătoriei a fost deja asociată cu o înregistrare de înmormântare, asocierea fiind caracterizată printr-un scor de confidență și mai ridicat. În acest caz, dacă înregistrarea asupra înmormântării poate fi asociată și cu cea referitoare la botez, această legătură trebuie să fie acceptată ca referindu-se la una și aceeași persoană din înregistrarea de căsătorie, chiar dacă înregistrarea referitoare la înmormântare s-ar putea lega cu o alta de botez, cu un scor de confidență chiar mai ridicat²⁸. În practică, oricum, mai multe asocieri întrunesc același scor de încredere. În acest caz preferăm acele legături în care înregistrările au cel mai mic număr de asocieri care intră în competiție, pe principiul potrivit căruia, cu cât o înregistrare are mai multe asocieri potențiale, cu atât suntem mai puțin siguri că asocierea pe care o luăm în considerație este cea mai probabilă pentru înregistrarea aflată în studiu. De exemplu, o înregistrare de botez poate fi asociată cu aceeași probabilitate cu două înregistrări ale căsătoriei, dar în timp ce primul mariaj poate fi corelat numai cu acest botez, cel de-al doilea poate fi asociat de asemenea cu o a doua înregistrare de botez. În acest caz preferăm legătura dintre botez și prima înregistrare de căsătorie, pentru că aceasta poate fi corelată cu o singură înregistrare de botez, în timp ce al doilea mariaj are două asocieri posibile cu o înregistrare de botez.

În fine, dacă există mai multe asocieri cu același scor de încredere și aceeași multiplicitate a legăturilor, atunci alegerea se face la întâmplare. Deși acest procedeu poate introduce incertitudini în asocierea înregistrărilor, ceea ce constituie un pericol pentru investigațiile genealogice, el înlătură deviațiile incomode pentru studiile demografice.

În concluzie, abordarea automată a asocierii înregistrărilor se bazează pe două principii esențiale. În primul rând, nu cunoaștem numărul și identitatea indivizilor a căror istorie a vieții este

²⁸ Prin definiție scorul asocierii înmormântare-botez nu poate fi mai mare decât cel mai ridicat scor curent care se atașează unei asocieri botez-căsătorie.

reprezentată de evenimentele înregistrate în surse, ceea ce conduce la stabilirea tuturor asocierilor posibile și la semnalarea cazurilor în care înregistrările nu pot fi asociate. În al doilea rând, în situațiile incerte, cel mai bine este să preferăm acele asocieri în care conținutul de informații al înregistrărilor conferă cea mai mare certitudine, ceea ce ne conduce la o abordare ierarhică, secvențială, în rezolvarea ambiguităților.

În practică aceasta înseamnă sortarea legăturilor între perechile de înregistrări de toate tipurile într-o ordine descendentă a nivelului de confidență și, pentru fiecare nivel de confidență, într-o ordine ascendentă a ambiguităților (cu alte cuvinte, multiplicitate ascendentă). Pornim prin a accepta ca fiind corectă perechea asociată în care avem cea mai mare încredere, înlăturând toate celelalte legături care ar putea exista, sau care sunt incompatibile cu cele două înregistrări luate în considerație. Acceptăm de asemenea toate celelalte asocieri mai slabe, care sunt logic induse de asocierea puternică deja existentă și înlăturăm toate celelalte asocieri care intră în competiție, sau sunt incompatibile pentru aceste înregistrări.

Am descris liniile generale pe care le urmează o procedură total automatizată de reconstituire a familiilor, dar în practică procesul este cu mult mai complex și există o mulțime de alte lucruri de luat în considerație. Deși nu sunt greu de asociat cu ajutorul calculatorului înregistrări care poartă același nume, este cu totul altceva să stabilim de o manieră riguroasă dacă ele se referă sau nu la una și aceeași persoană. Nu este deci deloc surprinzător că înțelegerea procesului de asociere a înregistrărilor în întreaga sa complexitate a durat atâta timp, ca și rezolvarea algoritmilor adecvați și implementarea lor într-o serie de programe eficiente²⁹.

O reconstituire a familiilor presupune un lung șir de verificări logice și un mare volum de date cu care se operează. Dacă numărul de înregistrări care trebuie asociate este foarte mare, sarcina reconstituirii familiilor nu poate fi dusă la bun sfârșit de calculatoare personale, fiind necesar un calculator de mare putere. Desigur, algoritmii de asociere a înregistrărilor au fost tratați în comparație cu reconstituirea manuală și s-a constatat că ei furnizează rezultate comparabile, chiar superioare, în timp record. Programele devin absolut necesare atunci când volumul de informații este mare, imposibil de procesat prin metode tradiționale. De exemplu, în Marea Britanie, un grup de tineri cercetători au reconstituit treisprezece parohii rurale din Oxfordshire și o parohie suburbană importantă a Londrei. În acest ultim caz, pentru parohia St. James Clerkenwell au fost luate în considerație 40 000 de botezuri, 59 000 de înmormântări și 20 000 de căsătorii, înregistrate în perioada 1550-1753, realizându-se aproximativ un milion de asocieri care au condus la reconstituirea unui număr de patruzeci de mii de familii.

Deși perspectivele deschise de reconstituirea complet automată a familiilor sunt evidente, trebuie totuși să atragem atenția asupra consumului important de timp afectat pregătirii materialului-sursă de intrare și asocierii legăturilor.

După cum am mai menționat, înainte ca înregistrările să fie asociate, trebuie să realizăm o standardizare a transcrierii fonetice, datorate deosebirilor în scrierea de către preoți a numelor în registrele parohiale. Într-adevăr deosebirea de scriere erau atât de arbitrară, încât istoricul trebuie să verifice cu atenție rezultatele și să-și asume responsabilitatea finală pentru a decide care sunt numai variații de scriere a numelui și care sunt nume diferite.

În cazul parohiei St. James Clerkenwell, pentru care migrația spre capitală a fost extrem de puternică, existau nu mai puțin de 29 108 nume ereditare de familie transmise pe linie masculină, incluzând și câteva nume străine. Tot istoricului, care trebuie să cunoască foarte bine epoca în care se plasează cercetarea și factorii locali de influență, îi revine sarcina de a decide ponderea (rangul) ce trebuie să fie atribuită potrivirilor și nepotrivirilor dintre înregistrări sau informații specifice cum ar fi ocupația și rezidența. Toate aceste pregătiri cer timp și efort. În consecință, deși automatizarea procesului rezolvă multe din problemele ce apar, rămân totuși multe puncte ale cercetării în care

²⁹ Programele au fost scrise în ALGOL 68 pentru un calculator IBM 3084.

numai istoricul este în măsură, pe baza unei bune cunoașteri a contextului istoric, să-și spună cuvântul. Odată ce aceste judecăți de valoare au fost făcute, calculatorul, prin programele special elaborate, este capabil să le implementeze mult mai eficient decât am putea s-o facem într-o asociere manuală a înregistrărilor.

6. ANALIZA STATISTICĂ A FAMILIILOR RECONSTITUITE

Pachetul de programe SAS

Aplicarea metodelor de reconstituire a familiilor, dezvoltate de Louis Henry, a fost una din cele mai importante cuceriri în dezvoltarea demografiei istorice moderne³⁰. Reconstituirea familiilor a însemnat întotdeauna o muncă intensă, cu un mare consum de timp, în care marea majoritate a operațiilor au fost mult timp efectuate manual. Există două momente importante ale acestui proces și anume: crearea băncii de date bazată pe formularele de familie, realizate după modelul lui Louis Henry și analiza statistică a acestei baze de date.

Statistical Analysis System (SAS) este un pachet de programe utilizat pe scară largă pentru analiza statistică generală, destul de ușor accesibil cercetătorilor din domeniul științelor umaniste. El face posibilă realizarea tuturor tabelelor standard care intervin în monografiile clasice de demografie istorică, păstrând flexibilitatea și puterea unui pachet de analiză statistică generală. Pachetul SAS este scris într-un limbaj de programare foarte puternic și conține o gamă largă de proceduri statistice.

Majoritatea problemelor, implicate de complexitatea procesului de reconstituire a familiilor, apar în faza de introducere a datelor. Utilizatorii deja familiarizați cu pachetul SAS întâmpină puține dificultăți în înțelegerea calculului din tabele și în adaptarea programelor pentru propriul scop. Sistemul a fost elaborat în 1983 la University of Texas at Austin și a fost testat și folosit la Universitatea din Liège, în Belgia. Programele au fost aplicate cu mare succes la analiza a peste 3600 de familii reconstituite, din Belgia estică a secolului al XIX-lea³¹.

Programele SAS pun la dispoziție proceduri de analiză statistică a tuturor informațiilor ce apar în formularele de familie ale lui Louis Henry. În consecință ele se pot adapta ușor la alte reconstituiri de familii bazate pe aceste formulare devenite clasice.

Formularele au fost divizate în șapte blocuri, fiecare bloc constând din câteva câmpuri cu un anumit tip de informații despre cuplu, părinți, copii.

Procedura standard de reconstituire a familiei împarte familiile în trei grupe: complete, trunchiate și incomplete. Aceste grupe sunt definite după cum urmează:

– *familii complete*: familiile în care soții sunt amândoi în viață în momentul în care soția atinge vârsta de 45 de ani. Experiența dovedește că nașterile după 45 de ani erau rare în familiile secolului al XVII-lea. S-a ales vârsta de 45 de ani și nu cea de 50 de ani ca vârstă limită pentru a se mări stocul familiilor complete. Acest tip de familie poate fi la rândul său, în mod opțional divizat în: (1) familii complete la care soția este la prima căsătorie; (2) familii complete în care soția este recăsătorită.

– *familii trunchiate*: familii în care unul dintre soți a decedat înainte ca soția să împlinească 45 de ani.

³⁰ M. Fleury, L. Henry, *Nouveau manuel de dépouillement et d'exploitation de l'état civil ancien*, INED, Paris, 1976; L. Henry, *Techniques d'analyse en démographie historique*, INED, Paris, 1980.

³¹ R. Leboutte, *Reconversions industrielles et transition démographique dans la Basse-Meuse liégeoise, 1750-1976*, Université de Liège (teză de doctorat), 1985; R. Leboutte, *Reconstitution des familles et dynamique des ménages: L'apport des registres de populations belges*, în „Sources et méthodes de la démographie historique avant 1850. Actes de la journée d'étude de Bruxelles”, 23 aprilie 1984, Archives et Bibliothèques de Belgique, Bruxelles, p. 89-111.

– *familii incomplete*: acest grup cuprinde toate familiile pentru care data sfârșitului observației nu corespunde cu decesul unuia dintre soți sau survine înainte ca soția să împlinească 45 de ani. Multe familii care au migrat se plasează în această grupă și data migrării este considerată ca sfârșitul observației. Este important să subliniem că fiecare familie trebuie să aibă o dată de sfârșit al observației. Această dată poate fi decesul soților, migrarea din localitatea respectivă, sau data ultimului recensământ în care familia este înregistrată. Data nașterii ultimului (presupus) copil nu trebuie niciodată considerată ca sfârșit al observației. Familiile sfârșind cu o naștere sunt în mod automat eliminate de la analiza fertilității pentru că includerea lor ar accentua rata fertilității maritale.

Instrumentele de programare din SAS facilitează analiza familiilor reconstituite, iar programele acestui sistem produc toate tabelele întâlnite în monografiile clasice de reconstituire a familiilor, privind nupțialitatea, fertilitatea și mortalitatea.

Programele SAS pot fi obținute de la Population Research Center-University of Texas at Austin, fie pe imprimantă, fie pe dischete pentru a fi implementate pe calculatoare personale.

Demografia istorică a găsit în informatică un instrument puternic de stocare și analiză a datelor, capabil să ofere posibilități, până nu demult nesperate, de cercetare a evoluției populațiilor din trecut. Întotdeauna dublat de imaginația creatoare și de erudiția cercetătorului, calculatorul conferă investigației istorice claritate și rigoare, calități necesare oricărei cercetări de substanță.

VIAȚA ȘTIINȚIFICĂ

SESIUNEA ANUALĂ DE COMUNICĂRI A INSTITUTULUI DE ISTORIE „N. IORGA”

București, 19–20 iunie 1995

În zilele de 19 și 20 iunie 1995 la Institutul de Istorie „N. Iorga” s-a desfășurat sesiunea anuală de comunicări a membrilor și invitaților Institutului. Ședințele au fost conduse de dr. Șerban Papacostea, directorul Institutului și de dr. Paul Cernovodeanu, directorul adjunct. Comunicările au fost susținute în cadrul a două teme: *Spațiul românesc și otoman între medieval și modern și Evoluții politice și culturale*.

La prima temă au fost prezentate următoarele comunicări: Nagy Pienaru, *Ștefan cel Mare și hanatele tătare (1475-1479)*; Ileana Căzan, *Imaginea Imperiului otoman în relatările ambasadurilor Habsburgilor din prima jumătate a sec. al XVI-lea*; Costin Feneșan, *Antonio Bufalo, un arhitect italian în slujba Habsburgilor și activitatea sa în Transilvania (1554-1555)*; Ștefan Andreescu, *Un cuvânt și o expresie folosite de Mihai Viteazul*; Gheorghe Lazăr, *Aspecte ale ideologiei politice în Țara Românească și Moldova (a doua jumătate a sec. al XVII-lea)*; Adrian Tertecel, *Organizarea militară otomană în bazinul pontic la începutul sec. al XVIII-lea*; Paul Cernovodeanu, *Caracterul relațiilor dintre Anglia și Principatele Dunărene în sec. al XVIII-lea. Vedere de ansamblu*; Marian Stroia, *De la Akkerman la Adrianopole: noi jaloane în analiza crizei orientale din deceniul al treilea al sec. XIX.*

La tema *Evoluții politice și culturale* au susținut comunicări: Raluca Tomi, *Lorenzo Valerio și românii, 1835-1849*; Florin Anghel, *O alternativă de colaborare în interiorul Axei. Eforturi de închegare a unei noi Mici Înțelegeri (România, Slovacia, Croația), 1941-1943*; Florin Constantiniu, *România, Uniunea Sovietică și Germania în primăvara anului 1941*; Ioan Chiper, *SUA și sud-estul european în faza finală a celui de-al doilea război mondial*; Traian Udrea, *23 august 1944. Pro și contra*; Ion Șișcanu, *Pretențiile autorităților R.A.S.S. Moldovenești asupra Basarabiei (1924-1940)*; Mirela-Luminița Murgescu, *Personajele istorice românești și oferta manualelor de istorie din Principatele Române la mijlocul secolului al XIX-lea*; Mariana Mihăilescu, *Nicolae Iorgu – Lucian Blaga: un dialog inedit*; Nicolae Liu, *Lucian Blaga și istoria națională*.

Nagy Pienaru

LECTORATUL DE VARĂ AL SOCIETĂȚII DE ȘTIINȚE ISTORICE DIN ROMÂNIA
– EDIȚIA 1995,

Cluj-Napoca, 6–16 iulie 1995

Între 6 și 16 iulie 1995 s-au desfășurat la Cluj-Napoca lucrările lectoratului de vară al Societății de științe istorice din România (S.S.I.) în colaborare cu Inspectoratul județean Cluj și Filiala S.S.I. Cluj. Inaugurarea lucrărilor a avut loc în dimineața zilei de 6 iulie în sala „Ioan

„Revista istorică”, tom VI, nr. 11-12, p. 993 – 1000, 1995

Muslea" a Bibliotecii universitare „Lucian Blaga” în prezența reprezentanților autorităților locale județene și municipale și a unui mare număr de cursanți, profesori de istorie din județele: Bistrița-Năsăud, Brăila, Brașov, Buzău, Caraș-Severin, Călărași, Constanța, Covasna, Galați, Harghita, Hunedoara, Iași, Olt, Maramureș, Mureș, Prahova, Sălaj, Sibiu, Suceava, Tulcea, Vaslui, Cluj precum și din București și din Bucovina de Nord.

Cuvântul de deschidere a fost rostit de prof. Victor Moldovan, inspector de specialitate din județul Cluj care a adresat un bun venit participanților la lectorat, după care au urmat la cuvânt domnii: prof. univ. dr. Victor Constantin, prefectul județului Cluj, Gheorghe Funar, primarul municipiului Cluj-Napoca, prof. dr. N. Bocșan, decanul Facultății de istorie, prof. dr. Mircea Crișan, rectorul Universității „Babeș-Bolyai”, prof. dr. Bogdan Teodorescu, inspector general în Ministerul Învățământului și secretar general al S.S.I., prof. Victor Dragu, inspector general școlar al județului Cluj, care rând pe rând au scos în evidență rolul profesorului de istorie în viață și în activitatea școlară și extrașcolară, modul de organizare a învățământului istoric la Universitatea „Babeș-Bolyai”, preocupările conducerii municipiului Cluj-Napoca pentru imortalizarea prin monumente a principalelor momente din istoria românilor, tradițiile legate de organizarea lectoratului de către S.S.I. precum și conținutul programului lectoratului din anul 1995.

În continuare au fost expuse în plen comunicările: acad. Ștefan Pascu, *Știință și conștiință în procesul de formare a tineretului*; prof. univ. dr. Camil Mureșan, membru corespondent al Academiei Române, *Aspecte noi în problematica științei istorice în ultimele decenii*. A urmat apoi o masă rotundă unde cerc. șt. Valentin Vasilev, lector univ. Al. Diaconescu și cerc. șt. Aurel Rustoiu de la Universitatea „Babeș-Bolyai”, au prezentat comunicarea *Noile descoperiri și interpretări privind arheologia traco-daco-romană*. Tot în dimineața zilei de 6 iulie cursanții au vernisat o expoziție de carte istorică clujană organizată în incinta universității. În după amiaza aceleiași zile d-nii dr. Radu Ardevan și Sorin Cociș au însoțit pe participanți într-un scurt itinerar clujan în cursul căruia au fost vizitate șantierul arheologic din Piața Unirii, monumentul Memorandum-ului de pe bd. Eroilor și monumentul lui Avram Iancu din Piața Victoriei. Seara profesorii de istorie din Cluj-Napoca au oferit participanților un cocktail la liceul „George Coșbuc” din localitate.

În zilele 7, 8 și 9 iulie participanții au întreprins o excursie documentară în județele Alba, Hunedoara și Cluj după cum urmează: în ziua de 7 iulie au fost vizitate sub conducerea prof. Todită Damian din Cluj-Napoca mănăstirea din Feleac, ctitorie a lui Ștefan cel Mare, muzeul de istorie din Turda, șantierul arheologic de la castrul roman din Turda, muzeul etnografic din Lupșa, minele romane din Roșia Montană, orașul Abrud, muzeul aurului din orașul Brad, memorialul de la Țebea, biserica din Ribința; în ziua de 8 iulie: orașul Deva, castelul Corvineștilor din Hunedoara, bisericile Streiu Sântă Maria, Densuș, Sântă Maria Orlea, tabăra de la Brădețel, șantierele arheologice din Călan, din Sarmizegetusa Ulpia Traiana și din Geoagiu (Germisara), iar în ziua de 9 iulie catedrala din orașul Orăștie, vestigiile dace de la Costești și Grădiștea Muncelului, monumentul din Mirăslău, bisericile protestantă și calvină din Aiud.

În ziua de 10 iulie participanții la lectorat au audiat un program de sală în sala de conferințe „Ioan Muslea” de la Biblioteca universitară „Lucian Blaga”, alcătuit dintr-o dezbatere susținută de lector univ. Toader Nicoară, asist. univ. Sorin Mitu și asist. univ. Al. Vari cu tema: *Direcții noi în istoriografia contemporană: mentalități colective, imaginea celuilalt, imaginarul social* și prelegerile prezentate de lector univ. dr. Doru Radosav, directorul Bibliotecii Universitare, *Metode noi de cercetare în istorie* și de prof. univ. dr. Constantin Șerban (Universitatea „Ștefan cel Mare” Suceava) *Noutăți istoriografice din Bucovina*. În ziua de 11 iulie în același loc au fost prezentate prelegerile: prof. univ. dr. Nicolae Edroiu (Universitatea „Babeș-Bolyai” din Cluj-Napoca), *Poseziunile domnilor din Moldova și Țara Românească în Transilvania*; dr. Marius Porumb, membru corespondent al Academiei Române, *Pictura românească din Transilvania*; lector univ. Călin Felezeu (Universitatea „Babeș-Bolyai”, Cluj-Napoca), *Statutul juridic al Transilvaniei în epoca Principatului sub*

suzeranitatea otomană. În după amiaza aceleiași zile cursanții au efectuat o vizită la Biblioteca universitară „Lucian Blaga” unde au fost apreciate documente, manuscrise, incunabule, tipărituri din secolele XIII-XVIII privind în special istoria Transilvaniei. În ziua de 12 iulie s-a continuat prezentarea de noi prelegeri în cadrul Lectoratului astfel: lector univ. Maria Crăciun (Universitatea „Babeș-Bolyai”, Cluj-Napoca), *Reforma în spațiul românesc*; lector univ. Ovidiu Ghita (Universitatea „Babeș-Bolyai”, Cluj-Napoca), *Contrareforma în Transilvania. Noi direcții de cercetare*; prof. univ. dr. Nicolae Bocșan (decanul facultății de istorie, Universitatea „Babeș-Bolyai” Cluj-Napoca), *Bisericile românești din Transilvania la sfârșitul secolului al XVIII-lea și în secolul al XIX-lea*; cercetător Ioan Bolovan (Institutul de istorie al filialei Academiei Române), *Evoluția demografică a Transilvaniei în secolul al XIX-lea*. În după amiaza aceleiași zile participanții au fost oaspeții Bibliotecii Academiei Române, filiala din Cluj-Napoca și ai Arhivelor Statului unde au luat cunoștință de valoroasele colecții de documente, manuscrise și cărți rare datând din secolele XI-XVIII.

În ziua de 13 iulie participanții au efectuat o nouă excursie documentară de data aceasta în județul Cluj, sub îndrumarea prof. Todită Damian, cu care prilej au fost vizitate: castelul din Gilău din secolul XIII precum și ruinele castrului roman din imediata apropiere, comuna Bologa cu ruinele castrului roman și ale cetății medievale fostă posesiune a lui Mircea cel Bătrân, castelul de la Ciucea cu mausoleul marelui poet român Octavian Goga, troița din satul Beliș ridicată în memoria celor 45 de români arși pe rug la 8 noiembrie 1918 de către militarii maghiari, barajul de la Fântânele, monumentul de pe dealul Fântânele ridicat în cinstea victoriei românilor revoluționari din 6 iulie 1849, numit și Crucea Iancului, biserica din satul Mărișel unde se afla și mormântul Pelaghiei Roșu (1800-1870), eroină a luptelor revoluționare din 1848-1849 din Transilvania, barajul de la Târnița.

În ziua de 14 iulie a fost reluat programul de sală la Biblioteca „Lucian Blaga”, unde participanții au auzit prelegerile prezentate în cadrul unei alte dezbateri cu tema *România în primul război și la Conferința de pace*, de prof. univ. dr. Vasile Vesa (Universitatea „Babeș-Bolyai”, Cluj-Napoca), dr. Gh. Cipăianu (Institutul de istorie din Cluj-Napoca), dr. Ioan Chiper (Institutul de istorie „N. Iorga” București) și prelegerile privind probleme de istorie contemporană susținute de: dr. Gh. Iancu (Institutul de istorie din Cluj-Napoca), *Problema minorităților în România interbelică*, conf. univ. dr. Vasile Pușcaș (Universitatea „Babeș-Bolyai” Cluj-Napoca), *Aspecte ale securității României contemporane*, lector univ. Marian Bucur (universitatea „Babeș-Bolyai” Cluj-Napoca), *Raporturi între stat și biserică 1945-1989*. În după amiaza aceleiași zile participanții au fost invitați la o întâlnire cu dl. Gheorghe Funar, primarul municipiului Cluj-Napoca, la sediul primăriei, în cursul căreia au fost informați despre programul cultural al consiliului municipal Cluj-Napoca cuprinzând subvenționarea continuării săpăturilor arheologice pe plan local, elaborarea unei monografii a orașului, ridicarea unui monument închinat ostașului român, etc. Cu acest prilej a fost lansată cartea scriitorului Ioan Silviu Nistor, *Istoria românilor din Transnistria*. În seara aceleiași zile s-a oferit o recepție cursanților la Cercul Militar.

În ziua de 15 iulie lucrările lectoratului s-au desfășurat la liceul „Gheorghe Șincai”, în cadrul unei sesiuni de comunicări științifice a profesorilor de istorie participanți, unde au fost audiate următoarele expuneri: prof. Dorin Mischievici (Corapciu, Bucovina de Nord), *Școala românească în nordul Bucovinei*; prof. Dumitru Irimia (Cluj-Napoca), *Dovezi etnografice ale continuității*; prof. Nicolae Stei (Huedin), *Avram Iancu în literatură*; prof. Barbu Trufin (Cluj-Napoca), *Protocoale urbariale din Transilvania în a doua jumătate a secolului al XIX-lea*; prof. Todită Damian (Cluj-Napoca), *Locuri în județul Cluj legate de amintirea lui Avram Iancu*; prof. Iuliana Sandu (Năvodari), *De la Nistru pân' la Tisa*. În încheiere prof. Victor Moldovan, inspector de specialitate în județul Cluj, a prezentat activitatea științifică a profesorilor din județul Cluj reflectată printre altele în apariția volumului de documente cu tema *Lupta pentru unitate a românilor*, autori fiind profesorii Lucia Bălan, Trufin Barbu, Monica Moraru, Angela Popa, Todită Damian, Liliana Rusu. A urmat la cuvânt apoi prof. dr. Bogdan Teodorescu, inspector general în Ministerul Învățământului, care în concluzie a

făcut aprecieri elogioase asupra tuturor lucrărilor prezentate în cadrul lectoratului prin care s-a reflectat împletirea armonioasă a activității didactice cu cea științifică.

În ultima zi, 16 iulie, participanții au luat parte la lucrările cu caracter metodic desfășurate la biblioteca universitară „Lucian Blaga”, de către grupul de lucru constituit în cadrul Ministerului Învățământului menit să elaboreze proiecte de programe analitice și de manuale școlare alternative. Acest grup de lucru aflat sub conducerea prof. dr. Bogdan Teodorescu alcătuit din profesorii Radu Homer, Mihai Manca, Victor Moldovan, Laura Căpiță, Gh. Borovinu, I. Grossu, Augustin Pădureanu, Liviu Burlec a răspuns la întrebările formulate de participanți și a comunicat date importante privind realizările sale în problemele de metodica predării istoriei în școală.

La încheierea lucrărilor lectoratului prof. Victor Moldovan a mulțumit autorităților locale în numele participanților pentru asigurarea unor condiții optime materiale și științifice care au contribuit la prezentarea de prelegeri la un înalt nivel, la reușita efectuării excursiilor programate în scopul lărgirii orizontului științific și geografic al participanților.

Constantin Șerban

UN CONGRES INTERNAȚIONAL DE ȘTIINȚE ISTORICE

Montréal, 27 august – 3 septembrie 1995

Îndatorirea de a rezuma, cu oarecare spirit critic, lucrările unui asemenea congres este o sarcină din cale afară de grea pentru cineva care nu e nici omniprezent, nici enciclopedic, și are doar o cunoaștere limitată a limbilor străine. Un astfel de congres este în principiu o confruntare a punctelor de vedere între diferitele școli istorice și un prilej de a schimba informații, de a înnoi deci cunoștințele istorice într-o vreme în care această nevoie e deosebit de urgentă. Temele congresului de la Montréal au fost alese chiar pentru relevanța lor în lumea de astăzi, după cum observau în cuvântul lor de întâmpinare rectorii celor patru universități din orașul care a găzduit această mare întâlnire internațională. Dintre aceste teme, spicui următoarele: *Națiuni, popoare și forme de stat; Diasporele – origini, forme și semnificație; Puterea, libertatea și cercetarea istorică; Ficțiune, narativitate și obiectivitate istorică; Conceptul istoric de „decădere”; Sfârșitul imperiilor în perspectivă comparativă; Război și cultură; Ieșirea din regimurile totalitare contemporane, în sudul și estul Europei ca și în America Latină; Reacții la Holocaust; Utopiile în istorie.*

De la nivelul înalt al așteptării, îndreptățit de actualitatea problemelor și de poziția personală a participanților în *establishment*-ul academic, până la realitatea pestriță a acestei săptămâni consacrate dialogului a fost o distanță pe care am văzut-o crescând în ultima vreme. Firește, nimeni nu-și mai face mari iluzii despre aceste adunări unde numărul de participanți este, din nefericire, invers proporțional cu calitatea performanței. La Montréal, lista participanților cuprinde peste 1660 de nume. De aici un caracter de confuzie și de inegalitate intelectuală pe care un observator exigent îl percepea imediat. Din cauza marelui număr de vorbitori care se succedau la microfon, unii, deveniți nepăsători odată cu experiența, și-au neglijat propria intervenție într-un mod nepermis la o comunicare obișnuită. De asemenea, să zicem că undeva, într-o sală a giganticului Palat al Congreselor unde s-a desfășurat maratonul de comunicări, erau șase oameni așezați pe o tribună, așteptând să-și citească sau să-și rezume textele (deja rezumate într-un volum publicat care se distribuise, de la înscriere, tuturor celor de față). Dar alți doi, coordonatorii ședinței, încep prin a citi pe îndelete un raport, care nu e de cele mai multe ori decât o prezentare a celor șase comunicări care

vor urma, așa încât acestea sunt rezumate nu numai de către propriul lor autor, ci și de către cei doi comentatori. Președinților de ședință, adesea, li s-a putut reproșa indiferența față de ordinea în care erau grupate comunicările, chiar dacă acestea n-aveau nimic comun între ele. De exemplu, cel mai distins medievist ceh ar fi trebuit să vorbească despre husiți după o doamnă care se ocupa de comunitățile de aborigeni din Australia și din cele două Americi, ea însăși urmând unor contribuții foarte tehnice, dintre care prima, a marelui învățat ucrainean Omelian Pritsak, se referea la descifrarea unor inscripții runice cu privire la popoare dispărute din Eurasia în zorile Evului Mediu, iar a doua, a istoricului britanic John Rogister, specialist în adunările de stări, aducea în discuție ca anomalie constituțională, situația principatului Neuchâtel în secolul al XVIII-lea, când era o posesiune a Hohenzollernilor, regi ai Prusiei. Stridența acestui mozaic se va înțelege mai bine dacă precizăm că organizatorii acelei memorabile ședințe doriseră să pună în lumină descompunerea statului-națiune ca fenomen caracteristic al sfârșitului nostru de veac și de mileniu. Nu varietatea de preocupări surprinde și săcâie, ci diferențele de cultură istorică și de utilaj metodic, care s-au dovedit considerabile. S-ar putea adăuga și observații mai curioase: de pildă, nu puteai deschide ușa unei săli fără să auzi câte un discurs într-o engleză înmuiată de accent slav despre democratismul rușilor și nestrămutata lor credință în valorile liberalismului occidental. Cu riscul de a trece drept sexist și rasist, nu voi trece sub tăcere constatarea că femeile și delegații africani aveau tendința să se descalțe în timpul ședințelor prea lungi.

În linii mari, ce trebuie remarcat drept cauza sau efecte ale acestei enorme dilatări care se cheamă, cu un termen apărut de multe complicități, „globalizare”? A crescut partea cedată marilor puteri extrem-orientale, China și Japonia. Este, de obicei, zona de filosofie a istoriei, în care însă circulă concepte elementare, împrumutate de la marii vulgarizatori care sunt americanii. O luptă se dă, mai mult sau mai puțin fățiș, între marxiștii neclintii în convingerile lor – ei fiind vest-europeni sau din Lumea a Treia – și istoricii din Estul Europei, în primul rând ruși, care-și manifestă zgomotos fericirea de a fi în sfârșit descătușați de dogmă. Dar această polemică reprezintă și un conflict de generație, așa că aici intervin masiv „moderații”, atât occidentali, cât și ex-sovietici sau din țările est-europene, pe care întregul lor trecut nu-i lasă să ardă tot ce au adorat, așa că își îndreaptă criticile, în aceeași limbă de lemn, fie împotriva stalinismului, fie contra curentelor reformatoare ale tranziției post-comuniste. Contrastul între generații este evident nu numai pe plan ideologic, ci chiar în stilul intelectual. Cine ar mai face astăzi un raport de eleganță, limpezimea și incisivitatea celui pe care l-a prezentat, cu privire la istoriografia despre Occidentul medieval și de aceea despre Bizanț, arătând că ele continuă să nu comunice, doamna Lellia Cracco Ruggini? Sau cine mai preidează o dezbatere cu seninătatea nobilă și curtenitoare a profesorului Aleksander Gieysztor? Mezinii lor, în jurul vârstei de 60 de ani, și mezinii aceluia, pe la 50, au aerul unor oameni de afaceri grăbiți. După care vin cei și mai tineri, cu o elocvență de avocați sau de politicieni. Să nu uităm că de politizarea dezbaterii mai profită încă cei care au inițiat-o, reprezentanții gândirii de stânga. Ei, împreună cu musulmanii, sunt cei care proclamă eșecul europocentrismului, după cum tot ei vorbesc despre statul național ca despre scarlatină, o boală de copilărie. Cei mai ahtiați să adopte această modă, în numele integrării europene, sunt „federaliștii”, a căror tactică ascunde frustrări generate de conturul actual al unor frontiere. Aceiași, din același motiv, au dezvoltat o retorică specială referitoare la minoritățile naționale. În locul naționalismului de odinioară se recurge la regionalism. Dacă argumentarea lui Jean Stengers, în comunicarea sa *Deconstrucția unui stat-națiune, cazul Belgiei*, era convingătoare, fiindcă în 1830-1831 s-a inventat o formă artificială, în schimb pledoaria unui domn Nicolas Roussellier pentru „supranaționalitate europeană” dezmințea însăși tradiția franceză, modelul centralizării, alegându-și argumentele din Africa sau din Alsacia. Acest tip de discurs s-a regăsit în raportul prof. Ferenc Glatz, despre care am avut ocazia să-mi spun părerea. Într-o măsură mai mare decât ar fi fost firesc într-o dispută științifică, prejudecățile politice au fost evidente. De pildă, atunci când raportul a doi tineri istorici ruși, care susțineau că totalitarismul a fost posibil datorită descreștinării, a fost aprig combătut de Claude Mazauric, moștenitorul spiritual al lui Albert Soboul, care declara că n-a mai întâlnit o teză

atât de reacționară de la Joseph de Maistre încoace . . . Bineînțeles, simpatia profesorului de la Rouen se îndreaptă către Babeuf, nu către autorul *Considerațiilor asupra Revoluției Franceze*.

Dacă i se îngăduie celui care prezintă această relatare a Congresului să facă apel la experiența sa personală, mă voi referi mai întâi la tema „decadenței”, care a grupat o serie de contribuții cum ar fi cea a lui Ernst Breisach (S.U.A.) despre Fukuyama și „sfârșitul istoriei”, introducerea erudită a lui Vladimir Iliescu (Aachen) în domeniul teritoriilor antice cu privire la declinul imperiilor, excelenta comunicare a lui M. A. Ladero Quesada despre obsesia decadenței în istoriografia spaniolă, comentariul lui John Stroup (S.U.A.) la implicarea gândirii lui Spengler în problema identității germane sau evocarea operei lui Huizinga de către Dmitiri Haritonovici (Rusia). Subsemnatul a urmărit, de la Renaștere până în pragul epocii Luminilor, evoluția interpretărilor occidentale ale decăderii Imperiului Otoman, pe când Paola Subacchi, criticând ideea că Italia ar fi trecut în secolul al XVIII-lea printr-o perioadă de declin, a susținut un punct de vedere aplicabil și veacului fanariot în istoria țărilor române.

În strânsă legătură cu această dezbateră, consacrată istoriografiei, a avut loc și o discuție despre cauzele efective ale sfârșitului imperiilor, dar lista cazurilor era prea lungă și heteroclită: Roma, Bizanț, Franția carolingiană, Imperiul Otoman, Rusia Romanovilor, Imperiul habsburgic, cel britanic, Japonia, statul Inca din Peru și imperiul colonial spaniol. Raportul general, încredințat unui cercetător german al antichității latine, nu a atras atenția decât prin afirmații foarte discutabile, ca aceea că singura contribuție a Bizanțului la civilizația universală se reduce la creștinarea slavilor, sau că imperiul rus a reprezentat constant o forță a progresului.

„Reconsiderarea” revoluțiilor științifice a constituit o altă temă specială, coordonată de Michael Heyd (Israel) și Pietro Redondi (Italia). Aici au intervenit previzibil un istoric polon, Jerzy Dobrzycki, cvocând mediul intelectual care a favorizat răspândirea ideilor lui Copernic, și un istoric ceh, Jan Kumpera, elev al lui Poliřensky, subliniind meritele lui Comenius. Trebuie în schimb recunoscută originalitatea interpretării propuse de Stuart Pierson (Canada), după care gânditorii secolelor XVI-XVII, până la Newton, au produs o bază pentru refacerea unității culturale europene cu intenția de a o apăra de tendințele iconoclaste care amenințau să o descompună.

Analiza unor aspecte teoretice ale activității istoricului a prilejuit lungi discuții despre post-modernism, despre „hipotext” și despre anxietățile personale ale autorului. „They are all mad”, murmură perplex Jerzy Topolski. Ca reacție la contestarea structuralistă, au fost binevenite câteva intervenții tradiționaliste. De exemplu, Hedva Ben (Israel) s-a întrebat, în legătură cu decizia de la Munchen din 1938, dacă judecata morală mai e admisibilă în istorie, pentru a ajunge la concluzia că ea este indispensabilă, fiind utilă pentru educația politică a cititorului. Georg Iggers, protestând față de organizarea retorică a narațiunii istorice, ne-a amintit că istoria este reconstrucție și dialog cu trecutul, dar că scopul ei este identificarea adevărului, iar acesta trebuie căutat în arhive. În cele din urmă, cu cuvintele unui filosof olandez care părea mirat de ceea ce auzise: de ce să luăm în serios post-modernismul?

Puțin familiarizați cu substratul teoretic al acestor polemici, îndeosebi cu opera lui Hayden White care le-a provocat, istoricii români ar fi avut mai degrabă ceva de spus în contextul altei ședințe, aceea referitoare la controlul politic, economic și cultural asupra cercetătorilor istorice. România n-a fost nici măcar menționată în comunicarea olandezului Anton de Baets, care a cules 360 de cazuri de istorici persecutați din Africa, Asia și America Latină (ii datorăm aceluiași autor interesante informații despre interesul pentru istorie al dictatorilor contemporani, așa că, între Peron și Khaddafi, Ceaușescu nu era deloc o excepție). Alții s-au referit la represiunea stalinistă contra istoricilor în Uniunea Sovietică, dar academicianul Ciubarian, figură binecunoscută de la congresele precedente, ne-a asigurat că Rusia de astăzi are instituții academice pe deplin independente, pe când

academicianul Bolhovitinov s-a plâns că „tot ce era rău, acum e bun”, arătându-se vădit afectat de cultul ultimului țar și, în general, de radicalismul anticomunist.

La rândul ei, în ultimele două zile ale congresului, Comisia de istorie a istoriografiei a examinat un subiect apropiat – „influența marxism-leninismului asupra științei istorice” în anii în care istoriografiile din Estul Europei au fost influențate de modelul sovietic. Comunicarea mea, intitulată *Marxism superficial și reacțiile la el, 1945-1990*, a prezentat situația din România, alături de expuneri despre Ungaria, Polonia, Cehoslovacia, Germania răsăriteană, așa încât reieșeau analogiile și diferențele de la un caz la altul.

Mi-a revenit de asemenea sarcina de a comenta raportul prof. Ferenc Glatz, la invitația acestuia, într-o dezbatere despre „problema minorităților naționale în societățile de tip liberal și sovietic”. După cum observa și Miroslav Hroch, discuția s-a transformat într-un dialog româno-maghar, la care au mai participat acad. Dan Berindei, acad. Cornelia Bodea, colegii V. Vesa și Viorica Moi. Raportul principal, comentat în absența autorului, avea în vedere numai minoritățile din Europa centrală și răsăriteană, producând pentru fiecare țară un dosar de date istorice și statistice. Pentru România, s-au strecurat un număr de inexactități, pe care am fost silit să le corectez. În final, raportul conținea o propunere politică, sugerând adoptarea unui cod de conduită pentru statele din zonă, ca o cheazășie a statutului minorităților. Fără să pot ghici că o propunere asemănătoare avea să vină, chiar în zilele următoare, din partea președintelui Ion Iliescu, am respins ideea ca nerealistă și, oricum, nepotrivită cu locul unde era lansată, într-o adunare de savanți pe care profesiunea lor îi obligă la imparțialitate.

La lucrările congresului a luat parte o delegație românească numeroasă, cca 20 de persoane, dintre care doar două (d-na Zoe Petre și subsemnatul) figurau în program, deoarece d-nii Al. Dușu, Răzvan Theodorescu și acad. Virgil Cândea au fost absenți, deși erau și ei înregistrați în program. În aceeași ordine de idei, nu pot să nu menționez că responsabilitatea ședințelor Asociației Internaționale de Studii Sud-Est Europene i-a revenit, surprinzător și regretabil, redactorului-șef al revistei „Magazin istoric”. Cristian Popișteanu. În aceste condiții, întâlnirea a fost un eșec. Nu e prea devreme pentru a ne întreba ce fac Comitetul Național de Studii Sud-Est Europene din România, rămas același ca în 1989, și secretarul general al AIESEE, care nesocotesc sistematic existența Institutului nostru. Ar fi de dorit ca această întrebare să-și găsească un răspuns mai repede decât la viitorul congres de științe istorice, al 19-lea, care va avea loc la Oslo în anul 2000!

Andrei Pippidi

STAGIU DE CERCETARE ÎN GERMANIA

În lunile iulie – decembrie 1995 am efectuat un stagiu de documentare și cercetare în cadrul lui „Institut für Europäische Geschichte” din Mainz (Germania), în secția de istorie universală, condusă de Prof. dr. Heinz Duchhardt. Proiectul de cercetare pe care l-am propus și care a fost acceptat, se referea la studenții români aflați la universități germane între 1800-1945. Deși acest subiect a mai preocupat pe unii cercetători români, acțiunile de depistare a românilor care au studiat în trecut în Germania nu a cuprins toate universitățile germane, astfel că acest domeniu a permis noi

cercetări pe care le-am întreprins în răstimpul amintit. În cadrul acestui stagiu de cercetare am căutat și am inventariat prezențele românești la universitățile din Tübingen, Halle și Giessen, în perioada avută în vedere. În acest scop am efectuat investigații stăruitoare în arhivele acestor universități. Pentru aceeași temă, am frecventat și Biblioteca română de la Freiburg im Breisgau, care conține numeroase teze de doctorat susținute de români în Germania. De asemenea, am studiat prezența studenților români la universitățile din Göttingen și Heidelberg, beneficiind de posibilitățile de documentare ale bibliotecii Universității din Mainz și ale bibliotecii Institutului de Istorie Europeană din același oraș (institut al cărui bursier am fost în decursul acestor șase luni). Am efectuat cercetări în arhiva și în biblioteca orașului Mainz, precum și în biblioteca Universității din Marburg.

De asemenea, am lucrat în „Generallandesarchiv” din Karlsruhe, pentru a depista studenții români de la „Technische Hochschule” din Karlsruhe, din secolul trecut; totodată am cercetat documente aflate în arhiva Markgrafulor de Baden, depusă la „Generallandesarchiv” din Karlsruhe (corespondență între membrii dinastiei regale a României și rudele lor din casa de Baden).

Am efectuat călătorii de documentare la Sigmaringen, Neuwied, Baden-Baden, precum și în alte localități din Germania, în căutarea urmelor culturale și istorice românești. O altă direcție a cercetărilor mele a privit legăturile genealogice româno-germane, precum și studierea unor familii nobile germane care au avut tangență cu istoria românească.

Pe data de 19 octombrie 1995 am susținut în cadrul Institutului de Istorie Europeană din Mainz o comunicare despre *Studenții români la universități germane între 1848-1914* (în limba germană). Am avut numeroase contacte cu istorici germani, americani, francezi, precum și din alte țări; între ei aș menționa cu plăcere pe dr. Ralph Meville, dr. Claus Scharf, prof. dr. Ulrich Haustein. Jesko Graf zu Dohna ș.a.

Mihai Sorin Rădulescu

NOTE

PHOTIS APOSTOLOPOULOS, *Inventaire méthodique de linguistique byzantine (grec médiéval). Essai d'une bibliographie raisonnée des travaux sur la langue byzantine (1880-1975)*, Editions Vanias, Salonique, 1994, 642 p.

Specialiștii limbii bizantine au la îndemână un excelent instrument de lucru datorită efortului regretatului Photis Apostolopoulos și al *Societății de studii bizantine* care a asumat editarea acestui masiv volum. Lucrarea prezintă stadiul actual al cercetării în acest domeniu – mult mai neglijat decât alte domenii ale trecutului bizantin – și în același timp vrea să fie un imbold pentru intensificarea investigării trecutului medieval al limbii grecești.

Lucrarea e precedată de *note preliminare* cuprinzând date despre autorul ei, decedat, și de o prezentare în linii generale a conținutului cărții, rezultat al unui efort intens de investigare a acestei bibliografii a domeniului limbii grecești medievale, segment cronologic al unei limbi „de origine indoeuropeană” cu „cea mai veche tradiție istorică neîntreruptă”. Cronologic, greaca medievală se confundă pe plan politic, în concepția lucrării, cu „existența Imperiului bizantin”. anume din secolul al V-lea până în secolul al XV-lea. În cadrul acestei îndelungate existențe, se disting limba dominată de tendința arhaizantă și cea caracterizată de predominarea instrumentului de comunicare popular, dublă funcție pe care autorul o caracterizează drept „diglosie”.

Pornind de la constatarea că greaca medievală sau bizantină e încă puțin cercetată, autorul a întocmit acest prețios instrument de lucru, care cuprinde bibliografia domeniului. Marile subdiviziuni ale acestui inventar conțin: lista cărților și a articolelor în ordinea alfabetică a autorilor lor; clasificarea tematică a materialului bibliografic; lista autorilor bizantini menționați în text; indici (de cuvinte, de nume, de dialecte și graiuri, de împrumuturi, de autori bizantini, de texte).

Lucrarea se înfățișează ca un instrument de lucru de primă însemnătate pentru toți specialiștii filologiei medio-grecești sau bizantine.

Șerban Papucostea

ENRICO BASSO, *Genova: un impero sul mare*; Cagliari, 1994, 343 p.

Istoric de renume în domeniu, Enrico Basso pune la dispoziția cititorilor și a specialiștilor o lucrare deosebit de interesantă și de incitantă despre imperiul maritim genovez până la dispariția sa aproape totală din Orient în secolul XV și până la finalizarea translației economice și comerciale genoveze din Orient în Occident, din Marea Neagră în Peninsula Iberică.

Autorul consideră că momentul cheie al acestei translații din Orient în Occident, atât din punct de vedere politic dar, mai ales, psihologic îl constituie nu atât căderea Constantinopolului, care a fost, totuși, un grav semnal de alarmă, cât anul 1475. Căderea Caffei și a celorlalte colonii pontice a fost percepută la Genova ca un dezastru irecuperabil și a făcut să se înțeleagă că orice speranță a unei prezențe politice autonome în zona supusă dominației otomane devenise inutilă.

Pierderea coloniilor din Marea Neagră i-a încurajat, de asemenea, pe toți aceia care, considerându-le un fel de călcâi al lui Ahile în relațiile cu Poarta otomană, pledau pentru angajarea cu hotărâre a Genovei în lupta antiotomană, pentru alăturarea ei la coalițiile care s-ar fi realizat în acest sens. O astfel de posibilitate s-a ivit în 1481, atunci când după retragerea turcilor de la Otranto, arhiepiscopul Paolo Campofregoso și alți comandanți de nave genoveze au cerut să se declanșeze o mare acțiune antiotomană care s-ar fi putut bizui, credeau ei, pe ajutoarele venite din partea lui Matia

„Revista istorică”, tom VI, nr. 11-12. p. 1001 –1010, 1995

Corvin, a domnitorilor români și a popoarelor balcanice supuse de turci. Dar ezitățile papei și ale celorlalte puteri creștine au făcut imposibilă declanșarea unei acțiuni militare majore împotriva turcilor, ceea ce i-a făcut pe genovezi să renunțe la orice speranțe în acest sens și să refuze chiar ofertele de alianță venite din partea hanului Mengli Ghiray în vederea eliberării Crimeei de către turci în 1481.

Această experiență dezamăgitoare a anului 1481 a făcut ca la Genova să prevaleze poziția acelor care considerau că în Orient trebuie să se ajungă la o înțelegere diplomatică cu sultanul, înțelegere prin care să se asigure supraviețuirea coloniei din Chios, atenția principală a genovezilor trebuind îndreptată spre Occident, poziție consolidată de căderea Chiliei și Cetății Albe în 1484.

Prin urmare, genovezii și-au îndreptat întreaga atenție spre Occident, înlocuind treptat, dar rapid, comerțul catalano-aragonez aflat în plin declin. Pierderile pe care le-au suferit în Orient au fost ample compensate de relațiile economice pe care le-au stabilit cu Granada ultimilor Nasrizi și, mai ales, cu Castilia.

Tradiționalele relații cu Castilia s-au consolidat de o manieră remarcabilă, devenind axa principală a comerțului și a economiei genoveze, creând acea vastă rețea de negustori și bancheri care va sta la baza înfăptuirii visului lui Cristofor Columb. Descoperirea Lumii Noi, transformarea Spaniei într-o putere mondială de cea mai mare importanță au avut drept consecință o lărgire proporțională și a câmpului de activitate comercială și economică a genovezilor. Sevilla, adevărat vârf de lance al expansiunii maritime și comerciale spaniole, a căpătat pentru genovezi însemnătatea pe care o avusese Constantinopolul numai cu câteva decenii în urmă. Treptat, în cursul secolului XVI, profitând de falimentul familiilor Függer și Welser, bancherii genovezi au preluat principalele pârghii ale finanțelor spaniole, la fel cum procedaseră și cu finanțele și economia bizantină.

După o minuțioasă analiză concluzia lui Enrico Basso este că Genova a reușit o trecere perfectă din Orient în Occident, de la activitățile predominant comerciale la cele predominant bancare, financiare, și de la un imperiu colonial bazat pe dominația asupra mării la un imperiu financiar bazat pe puterea aurului. La sfârșitul evului mediu și în zorii epocii moderne asistăm la o radicală transformare a rolului genovezilor și a prezenței lor în lumea euro-mediteraneană. Dar un sigur lucru va rămâne neschimbat: fluxul imens de bogății și de putere corelată cu acestea care de la genovezii din diasporă, din Occident, la fel ca înainte din Orient, continuă să sosească la Geneva de-a lungul căilor maritime.

Eugen Denize

Produzione e commercio della carta e dell libro secc. XIII-XVIII. Atti della „Ventitreesima Settimana di Studi”, 15-20 aprile 1991, a cura di Simona Cavaciocchi, Firenze, 1992, 1039 p.

Acest volum cuprinzător de studii face parte din seria de analize inițiate de Institutul internațional de istorie economică „F. Datini” din Prato, cunoscut lumii științifice prin proiectele sale de cercetare axate cronologic în secolele XII-XIX.

Articolele incluse au reper în discuție, completat, îmbogățit și revizuit problematica vastă a producției și comerțului hârtiei și cărții. Organizatorii au conceput tema în trei mari secțiuni: *La carta, La produzione del libro* și *Il commercio del libro: l’offerta e la domanda*, completate în final de o masă rotundă care a sintetizat concluziile expunerilor și a trasat direcțiile viitoare ale cercetării.

Prima secțiune a cuprins comunicările lui L. N. Rosenband, *Formazione ed evoluzione dei centri della produzione della carte*, lb. engl., p. 49-73; R. L. Hills, *Early Italian Papermaking, A Crucial Technical Revolution*, p. 73-99; R. Sabbatini, *La manifattura cartaria in età moderna:*

impreditorialità, rapporti di produzione e occupazione, p. 99-143; F. Irsigler, *La carta: Il commercio*, lb. germ., p. 143-201; N. Baker, *The Trade and Manufacture of Paper before 1800*, p. 213-221; C. Bastianoni, *Le cartiere di Colle Val d'Elsa e i loro segni nella prima metà del secolo XIV*, p. 221-231; A. Carera, *La produzione della carta in Lombardia nella seconda metà di XVIII secolo*, p. 233-247; G. Castagnari, *Immagine e significato del Museo della Carta e della Filigrana di Fabriano*, p. 247-251; S. M. Kachtanov, *Le papier occidental en Russie du XIVe au XVIe siècles: les voies de sa pénétration et ses types*, p. 251-269; I. Matozzi, *Investimenti aristocratici nelle cartiere venete: che ruolo nelle espansione produttiva?* p. 269-279; M. Piccardi, *Mercato, consumi e prezzi della carta nel regime monopolistico del Granducato di Toscana (1648-1749)*, p. 279-297; W. von Stromer, *Die erste Papiermühle in Mitteleuropa: Ulman Stroimers „Hadermühle“ Nürnberg 1390-1453 an der wiege der Massenmedien*, p. 297-313.

Studiile au abordat o paletă largă de probleme mergând de la aspecte generale la cele particulare și studii de caz despre centrele de producție, progresul tehnic, investiția de capital, comerț, prețuri și consum. L. N. Rosenband a analizat factorii socio-profesionali implicați în producția de hârtie, distingând trei categorii: micii producători, marii producători ce monopolizează profitul, muncitorii salariați. Demersul său s-a concentrat pe identificarea trăsăturilor specifice acestor grupuri și pe sugestii pertinente pentru un studiu viitor. De pildă, va trebui să se depășească spațiul național de analiză și să se urmărească difuzarea tehnicii paralel cu cea a culturii tehnologice. R. L. Hills a studiat cauzele diverse ce au asigurat victoria hârtiei în concurența cu pergamentul și locul de principal suport al civilizației scrisului, punând accent pe schimbările tehnice revoluționare din Italia. S. M. Kachtanov a pus în lumină o arie mai puțin cunoscută specialiștilor: Rusia – piață deschisă pentru hârtia occidentală. Analiza s-a extins asupra tipologiei hârtiei codicelor și actelor, căilor de pătrundere, comercianților și în același timp a adus o serie de date documentare noi și lămuriri terminologice. În sfârșit, I. Matozzi a abordat problema spinoasă a ponderii capitalului aristocratic și rolului lui în manufactura de hârtie venețiană. Stabilind ca fapt istoric cert participarea aristocrației venețiene în această industrie, autorul a precizat caracterul de continuare a investiției funciare și a evidențiat structura productivă tipică cu tendința împărțirii investiției între nobilii proprietari de manufacturi, antreprenori și negustori.

A doua secțiune a inclus articolele lui M. B. Parkes, *Produzione e commercio dei libri manoscritti*, lb. engl., p. 331-343; J. F. Gilmont, *Les centres de la production imprimée aux XVe - XVIe siècles*, p. 343-365; M. C. Lowry, *La produzione del libro*, lb. engl., p. 365-389; D. E. McKenzie, *The Economies of Print 1550-1750. Scales of Production and Conditions of Constraint*, p. 389-427; A. G. Cavagna, „*In ogni mestiere la prima scienza è la cognizione dei libri*”. *Riflessioni su di una stima libraria del XVIII secolo*, p. 449-475; M. Infelise, *Tra capitalisti e corporazioni. L'industria del libro a Venezia nel 1700*, p. 475-481; J. Materné, *The Officina Plantiniana and the Dynamics of Counter-Reformation 1590-1650*, p. 481-491; E. Ornato, *La production livresque*, p. 491-503; J. P. Alonso, *Del privilegio real a la libertad del mercado del libro en Espana. La decadencia del gremio de libreros de Madrid en el siglo XVIII*, p. 503-511; H. D. L. Vervliet, *Concentrations vs. Specialization in the Technical Printing Profession from the 15th to the 19th Century*, p. 511-521; R. Wittman, *Die Deutsche Buchproduktion im 17 und 18 Jahrhundert*, p. 521-531; A. L. Jastrebizkaja, *L'imprimerie allemande, une nouvelle branche d'une production en série aux XV-XVIe siècles: structure socio-économique*, p. 531-551.

Pornind de la cerințele conceptuale și metodologice pe care le impune istoria cărții, manuscrise și tipărite, E. Ornato în studiul său a analizat percutant problemele puse de evaluarea producției de carte. În acest sens a prezentat o serie de metode de estimare cantitativă și în același timp a atras atenția asupra eventualelor vicieri ale calculelor. Articolul este *sumum*-ul muncii de cercetare având ca obiectiv stabilirea relațiilor dintre progresul producției și mișcarea ideilor. J. F. Gilmont a realizat o imagine de ansamblu a factorilor diverși ce influențează centrele de producție, de la structura socio-economică, gradul de urbanizare, distribuția comercială până la influența autorităților

politice, instituțiilor religioase, mediului intelectual. Alături de date cantitative, aceste observații conturează o tipologie a ariilor de cultură tipografică: italiană, flamandă și a unor subunități în cadrul acestora. M. C. Lowry a reluat și adâncit problema producției, subliniind desprinderea lentă a tipografiilor de tehnica de „investiție” și „distribuție” specifică cărții manuscrise și tributară patronajului și relațiilor personale strânse. În fine, M. Infelise a schițat tabloul general al industriei cărții venețiene din perspectiva confruntării dintre corporații și capitaliști. Analiza se concentrează asupra regulamentelor restrictive și a oscilațiilor politicii venețiene cu efecte economice.

A treia secțiune a înglobat studiile lui F. Belluomini, *Pescia: le cartiere andanti ad acqua nell' 800*, p. 559-565; L. Voet, *L'offre: diversification de la production, tirages, prix de livres. Le cas de l'Officina Plantiniana à Anvers (1555-1589)*, p. 565-583; J. Raven, *Book Distribution Networks in Early Modern Europe: the Case of the Western Fringe c. 1400-1800*, p. 583-631; L. Fontaine, *Les vendeurs de livres: réseaux de libraires et colporteurs dans l'Europe du Sud (XVIIe -XIXe)*, p. 631-677; V. Frajese, *Regolamentazione e controllo delle pubblicazioni negli antichi stati italiani*, p. 677-725; M. M. Smith, *The Demand for Books Generated by Religious Institutions 13th -18th Century*, p. 733-757; E. Potkowski, *Le livre dans la société du bas Moyen Age (XIV-XVe s). L'exemple de l'Europe Centrale*, p. 757-773; R. Muchemblend, *Le commerce du livre: La demande publique, Quelques éléments de réflexion*, p. 773-797; J. McCusker, *The Italian Business Press in Early Modern Europe*, p. 797-843; G. Borsa, *Die Grundzüge der Typographie in Ungarn 1473-1800*, p. 861-869; A. Esposito, *La richiesta di libri da parte dell' associazionismo religioso romano nel tardo Medioevo*, p. 869-881; A. Johns, *History Science and the History of the Book*, p. 881-891; C. Marcheti, *Printing Shops in the German Realm. A Dynamic Analysis of the First 200 Years*, p. 891-913; O. Merisalo, *Osservazioni sul commercio librario italiano nel Quattrocento alla luce delle diffusione del De varietate fortunae di Poggio Bracciolini*, p. 913-921; A. Modigliani, *Prezzo e commercio dei libri a stampa nella Roma del secolo XV*, p. 921-929; A. Olivieri, *I Giunti e i Manuzio: la diffusione dei libri della riforma nell' Italia del Cinquecento*, p. 929-945; P. Uvarov, *La librairie parisienne et la tutelle universitaires au XVIe siècle: freine ou éperons ?* p. 945-955; F. Waquet, *Les publications par souscription dans l'Italie du „primo Settecento”*, p. 955-967.

Problema rețelei de distribuție și a modelului ei a fost abordată în două articole, ale lui J. Raven și L. Fontaine. Autorii au descris și analizat sisteme de difuzare caracteristice spațiului englez, respectiv sud-francez. Diferențele sunt evidente, căci primul se concentrează asupra instituțiilor (corporații, biblioteci, librării), în timp ce al doilea studiază fenomenul colportorilor din Europa de sud. Totuși, juxtapse, ele permit detașarea trăsăturilor comune și distincte a structurilor dezvoltate de arii diferite. Un alt aspect ce interesează cercetarea actuală este rolul factorilor de decizie publică în răspândirea cărților. R. Muchemblend a întreprins o analiză a raportului dintre carte – autorități publice (biserică, stat etc.). Substanța comunicării sale o constituie influența spiritului public în difuzarea cărții. O extindere a analizei acestuia coroborată cu datele despre lectură ar contribui la relevarea modificărilor de gândire și a circulației ideilor. Relația dintre carte – cerere publică este abordată în două studii de caz de P. Uvarov și F. Waquet. Un articol interesant este cel al lui J. McCusker, despre presa comercială. Stabilind cauzele debutului acestui gen, cronologia și tipologia, autorul a insistat asupra semnificației și a ajuns la concluzii referitoare la un cadru istoric mai larg, de pildă la declinul relativ al Italiei din perspectiva menținerii monopolului presei și informației comerciale.

Concluziile și direcțiile de cercetare viitoare au fost formulate în cadrul unei mese rotunde la care au participat specialiști renumiți ai istoriei cărții: Roger Chartier, Elisabeth Eisenstein, Henri Jean Martin, Pierre F. Tschudin. Este interesantă comunicarea lui R. Chartier, *Le livre en XIII-XIXe siècles: periodisation, production, lecture*, p. 975-986, în care susține existența unui Vechi Regim tipografic (prima jumătate a sec. XV – sfârșitul sec. XVIII). Se adaugă dezbaterile și nuanțările pe marginea comunicărilor susținute de specialiști în istorie economică precum A. Esch, Z. Pach, H. Samsonowicz, A. Tenenti, H. Pohl, V. Vasquez da Prado, I. Wallerstein ș.a.

Prin sursele documentare și bibliografice bogate, prin revizuirea unor idei și propuneri de analize, prin abordarea a diferite subiecte pe o durată istorică lungă, studiile de față au reușit să actualizeze problematica cărții, să caracterizeze latura materială a acesteia și să constituie o bază de pornire pentru cercetarea corelată a aspectelor economice și culturale.

Ruxandra Moașa

DOROTHY GIES MC GUIGAN, *Familie Habsburg, 1273 bis 1918*, Verlag Ullstein, Frankfurt/Main, Berlin, 1994, 629 p.

Lucrarea autoarei americane Dorothy Gies Mc Guigan este rodul unor cercetări întreprinse timp de 12 ani în arhivele și bibliotecile din Viena (1945-1957). Prima ediție era tipărită în 1966, în limba engleză și a constituit pentru publicul american o sursă excelentă de informații, ce răspundea pe de-a-neregul tentativei postbelice „de descoperire a Europei de către America”. Traducerea ei în limba germană și reeditarea în 1994 arată însă că lucrarea de față depășește limitele unei încercări de „popularizare” a istoriei Habsburgilor. Studiind arhivele familiei Habsburg cu multă acribie științifică autoarea a reușit să refacă tabloul vieții private a Casei de Austria, din epoca de mult apusă a lui Maximilian I până la zbuciumatele zile ale primului război mondial, precedat de zguduitorile drame de familie de la Mayerling și, de ce nu, și de la Sarajevo. Steaua norocoasă a Habsburgilor, ce părea că nu apune niciodată și care le-a călăuzit drumul, împiedicând crizele dinastice și marile catastrofe politice, îndepărtând rând pe rând amenințarea turcilor (aflați de două ori sub zidurile Vienei), a trupelor napoleoniene cantonate în capitală, precum și pericolul născut odată cu statul prusac, s-a stins în epoca venerabilului împărat Franz Joseph, ai cărui moștenitori și-au pierdut viața atât de tragic.

Istoria vieții de familie a Habsburgilor înglobează, în același timp, o sumedenie de alianțe politice, tratate de pace sau cauze de război, decizii ce-au determinat soarta Europei (și nu numai) și tocmai de aceea este captivantă. Portretele femeilor din Casa de Austria, soții iubitoare sau temperamente pasionale, de la Ioana Nebuna la împărăteasa Elisabeta și Maria Vetsera sunt prezentate cu toate contrastele existente, ca și faptele eroice sau slăbiciunile, hobby-urile și toate bărfele vieții intime ale bărbaților din familia Habsburg. Ascensiunea, strălucirea și declinul Habsburgilor se leagă de întreaga istorie a Europei, din epoca Renașterii până în secolul XX, iar sistemul politic pe care-l reprezentau, devenit un anacronism, nu mai putea dăinui. Cu toate acestea drama descompunerii familiei Habsburg nu a fost mai puțin zguduitoare pentru ultimul mare împărat Franz Joseph. Moartea fratelui său Maximilian, asasinat în Mexic, sinuciderea fiului său, arhiducele Rudolf, la Mayerling și asasinarea soției sale venerabile, Elisabeta, de către un anarhist italian, au fost lovituri cumplite care prevesteau sfârșitul familiei, dar și al Imperiului. Ultimul asasinat ce a marcat sfârșitul Casei de Austria și a schimbat fața Europei a fost cel de la Sarajevo (iunie 1914), prin care ultimul succesor desemnat de Franz Joseph, nepotul său Franz Ferdinand, își pierdea viața împreună cu soția sa Maria Vetsera.

Ultimii suverani ai Casei de Austria, împăratul Carol și soția sa Zita, și-au petrecut și sfârșit viața în exil în insula Madeira, unde lipsiți de bani și luptându-se cu greutatea zilnică au încercat să ofere o educație cât mai bună celor șapte copii ai lor, care, răspândiți în Europa, continuă încă familia Habsburg, chiar dacă ea este azi lipsită de orice veleități ale strălucirii imperiale.

Acest destin sinuos de peste 600 de ani îl prezintă Dorothy Gies McGuigan în cartea sa, care devine o lectură plăcută și în același timp instructivă.

Ileana Căzan

PAUL PĂLTĂNEA, *Istoria orașului Galați de la origini până la 1918*, Edit. Porto-Franco, Galați, 1994-1995, 2 vol., 388 + 399 p.

În istoria Țării Moldovei, a renașterii și modernizării României ca și în ansamblul raporturilor ei internaționale de natură prevalent economică și politică, Galații au deținut o pondere importantă, în anumite etape și momente proeminente, îndeosebi în planul comerțului interior și exterior și al navigației, al procesului național unionist și al mișcării risorgimentale liberal-democratice europene al cărui centru în zonă a rămas statornic în anii domniei lui Cuza, când Principatele au constituit un ospitalier azil pentru emigrația revoluționară, principală bază teritorială de operațiuni în multitudinea proiectelor și tentativelor de acțiune conspirativă mazziniano-garibaldiene îndreptate împotriva imperiilor otoman, habsburgic și rus.

Consecrarea libertății navigației și a comerțului pe Dunăre și Marea Neagră, cu dreptul trecerii prin Strâmtoarea a dus la detașarea treptată a Principatelor de piața monopolistă turcească, la o învioreare notabilă a schimburilor acestora cu integrarea tot mai sigură a comerțului românesc în circuit continental. Deveniți o veritabilă piață comună moldavă, apoi o poartă națională, un relevant centru de intensă activitate comercială interregională și internațională, Galații au avut îndelung rolul de protagonist – mult timp nedisputat – pe care-l documentează cu profunzime de date statistice și extrastatistice sinteza de față a lui Paul Păltănea.

Constituirea nucleului statului unitar român, reformele domnului Cuza și ale colaboratorilor săi, instituirea monarhiei constituționale și dobândirea independenței au sfârșit prin a avea o relevanță de prim ordin pentru progresele economice înregistrate în lumea românească în curs de modernizare, datorate în parte și lucrărilor de sistematizare executate pe brațul Sulina sub egida Comisiei Europene a Dunării. Diminuarea sensibilă a spezelor de navigație și a riscurilor de naufragiu a contribuit la creșterea spectaculoasă a comerțului prin Galați, al cărui volum a ajuns să reprezinte, de pildă, în anii 1873-1874, circa 60% din cifra totală a schimburilor.

Convenția oneroasă cu Austro-Ungaria din 1875 a orientat înspre Europa Centrală grosul comerțului românesc. Constituirea rețelei feroviare care lega țara de monarhia bicefală, antrenând și un astfel de rezultat, a dat o dură lovitură traficului prin Galați, la a cărui stagnare economică a concurat și realizarea portului maritim de la Constanța, menit să dețină primatul în România. Completarea și modernizarea cheiului, a instalațiilor de încărcare-descărcare ca și extinderea capacității de depozitare în portul dunărean nu au mai putut nici ele determina o sperată revenire la un avânt comparabil cu cel precedent, condiționat de altfel și acesta de situația recoltei în diverșii ani.

Cu devoțiunea celui ce începuse să-și simtă încă din anii strălucitei studenții universitare vocația de a închina Galaților săi o operă de cercetare monografică servită de severa rigoare a documentării depline și de exigențele criticii istorice, Paul Păltănea a reușit să biruie prin tenace statornicie potrivnicile timpului și mediului, dând în sfârșit la lumină – după ce fusese recomensat îndelung cu ostilitatea ireductibilă și ingratitudea celor ce ar fi trebuit să salute cei dintâi substanțialitatea beneficiului generos oferit – două masive, impunătoare volume de istorie a orașului-port Galați, de la origini până la întregirea țării, inițial teză de doctorat desăvârșită sub conducerea și îndrumarea doctă a ilustrului dascăl, istoricul Constantin C. Giurescu.

Structurată într-o schemă de cercetare flexibilă, nearidă, sinteza monografică dezvoltă cronologic de la primele mențiuni documentare – după examinarea coordonatelor geografice ale așezării, a primei ei istorii și a ipotezelor asupra formării târgului și a toponimului – elementele luate în studiu, cu o aplicare ce ține seamă de criteriul maximei scrupulozității analitice într-o reconstrucție saturată de informație bibliografică dusă la zi inclusiv prin contact scris cu instituții specializate și cercetători europeni afirmați în aria specifică, în care particularitatea unui detaliu, a unui episod, nu se situează niciodată în afara cadrului strict istoriografic, a demersului de fundamentare a judecății istorice.

Ca și pentru alte frecvente cazuri de prime atestări documentare ale existenței unor așezări urbane, și acelea privind Galații sunt posterioare apariției orașului, întâi o comunitate rurală transformată gradual în târg grație mai ales condiției naturale de port și vad la Dunăre, sortit prin excelența geografiei să devină un teritoriu eminent propice desfășurării unui trafic animat.

În ilustrarea secol de secol a vieții social-economice, politic-administrative și culturale a orașului în devenirea sa, a traficului naval și comercial, a creșterii sale demografice, edilitare și industriale, cu dense capitole în care e distribuită organic, proporționat, materia tratată interesând toate aspectele funcțiilor vitale, relevante, ale organismului citadin și portuar cu o particulară considerare a regimului de porto franco și a activității de construcții navale (brigantine, caravele, fregate, galioane, șalupe, canoniere etc.), a gloriei și decăderii unor case și companii de comerț și navigație, a căilor de comunicație rutiere și maritime ce-l legau cu provincia istorică, țara, Europa și lumea, a calamităților și epidemiilor abătute asupra-i, cu necesara extindere a cercetării la asistența sanitară și spitalicească, sistemul carantinei, corpul medical și farmaceutic, a repetatelor războaie, invazii și ocupații militare care au avut Galații ca scenă, a învățământului de diverse grade și forme, în școli publice și private, a ctitoriilor religioase și nereligioase, istoricul rezervă un spațiu de amplă cuprindere descrierilor numeroșilor călători care au fotografiat orașul în timp cu mai multă sau mai puțină fidelitate, observațiilor conținute în corespondența diplomaților, memoriilor, notelor statistice, anchetelor economice, studiilor de proiecte și altor surse externe și interne încărcate de date și cifre asupra unui prezent activ, în spectaculos avânt în atâtea privințe, dar estimând de regulă și perspectiva dezvoltării, a ameliorării și modernizării prin noi amenajări și prin transformări instituționale în pas cu progresul și exigențele etapelor de străbătut în expansiunea unei metropole de intens dinamism, cu înnoirile în materie de producție și administrare eficiente, pentru o mai mare prosperitate, o mai convingătoare înaintare în civilizație în emulația cu alte metropole europene.

Din recolta de literatură de călătorie și navigație, jurnale, relatări, memorii precumpănitor austrice, britanice, franceze, germane, italiene, raguzane dar și armenes, candiote, maghiare, poloneze, ruse, spaniole, transilvane, turcești, se detașează între altele însemnările unor misionari și vizitatori apostolici aparținând ordinului franciscan sau iezuit precum Pietro Diodato, Niccolò Barsi, Marco Bandido, Vito Piluzio, Bartolomeo Bassetti, Francesco Antonio Rensi, Luigi Bevilacqua, Luigi Maria Pidou, Giovanni Battista de Burgo, ale savantului abate Giuseppe Ruggiero Boskovich, ale lui Tommaso Alberti, Robert Barge, William Hunters și Franz Jenne, ale militarilor Lautere, Redange, Mihanovich, von Wimpffen, Solano Ortiz de Rosas, Wittman sau Langeron, după cum sunt de un multiplu interes rapoartele curente, depeșele, memorialele sau publicațiile unor diplomați austrieci ca raguzanul Stefano Ignazio Raicevich, Merckelius, Raab, Manzoli, Timoni, Huber sau Gödel-Lannoy, britanici ca Blutte ori Cunningham, francezi ca Peyssonel, Carra, Bois Le Comte, Thouvenel, prusieni ca Lucchesini, Kuch sau Neigeaur, sarzi ca Bartolomeo Geymet și Adolfo Castellinard ori mărturiile unor publiciști filoromâni precum Felix Colson, J. A. Vaillant, Saint Marc Girardin, Giovanale Vegezzi-Ruscalla.

Pentru unele perioade definite de factori istorici cu o semnificație specială, ca de pildă epoca fanariotă, anii administrației Kiselev, ai domniilor regulamentare, ai ocupației austriece (1854-1857), ai mișcării pașoptiste și unioniste, războiului de independență și de întregire, autorul a aprofundat evenimentele gălățene în tratări distincte, rezervând un loc aparte domnilor Mihail Sturdza, Grigore Alexandru Ghica și Alexandru Ioan Cuza, ca și altor personalități cu un rol deosebit în istoria și dezvoltarea Galațiilor precum un Costache Negri.

Riguroasa monografie a lui Paul Păltănea încheiată cu un glosar și un indice onomastic, toponimic și de instituții se articulează în totalitatea ei ca o excelență, iluminantă ilustrare a contribuției gălățene la formarea și dezvoltarea civilizației românești moderne ca parte a celei europene și a unei istorii a muncii creatoare în care forța și elanurile propulsive ale liberei inițiative private s-au conjugat nu de puține ori în mod fericit cu impulsuri și acțiuni promovate de o

administrație locală, provincială și națională, inteligentă, de spirit evoluat, sensibilă față de cerințele urbanistice și ale municipalității și interesată să le servească.

Ștefan Delureanu

GEO PISTARINO, *La capitale del Mediterraneo: Genova nel medioevo*, în *Collona storica di fonti e studi italo-ellenici*, diretta da Geo Pistarino e Andreas Mazarakis, Genova, 1993, 353 p.

Renumitul istoric genevez Geo Pistarino oferă din nou o prețioasă lucrare atât specialiștilor în istoria geneveză, cât și tuturor cititorilor de istorie de limbă italiană, lucrare alcătuită din opt studii publicate anterior, dar relaborate și aduse la zi cu această ocazie. Așa cum arată și titlul, lucrarea are în centrul ei Genova medievală, atunci când orașul a atins maxima sa dezvoltare politică, militară, economică și comercială, fapt care îl determină pe autor să-i confere titlul de „capitală a Mediteranei”.

Primul studiu al lucrării, intitulat *La Liguria: regione nazionale*, scoate în evidență faptul că fenomenul de formare al unei conștiințe naționale ligure, rămas mult timp într-un stadiu latent, a căpătat o importantă consistență în cursul secolului XV datorită influenței culturii umaniste. Dacă se vorbește adesea de o civilizație florentină și de una venețiană, autorul consideră că putem începe să vorbim și despre o civilizație ligură și geneveză, cu nimic inferioară față de celelalte. Studiul următor, *Liguria e Genova nel medioevo*, se oprește asupra aportului pe care orașul și regiunea l-au adus la dezvoltarea civilizației medievale. Pistarino arată că evul mediu datorează Liguriei, regiune de mare și munți, aspră și îngustă, dragostea pentru spațiu pe care genevezii au încercat s-o materializeze în palatele lor și care i-a împins pe frații Vialdi să depășească Gibraltarul în 1291 și pe Cristofor Columb să descopere Lumea Nouă în 1492. Conștiința și convingerea, răspândite la toate nivelele societății din Genova și Liguria, că întreaga viață a orașului și a regiunii se bazează pe mare a fost firul conducător al istoriei ligure în evul mediu.

Un studiu deosebit de important pentru implicațiile sale de istorie universală este cel intitulat *Genova medievale tra Oriente e Occidente*. Aici autorul întreprinde o minuțioasă analiză a rolului pe care genevezii, mai ales în postura lor de negustori și de navigatori, l-au jucat în Mediterana Orientală și Marca Neagră, în Mediterana Occidentală și Peninsula Iberică, în restul Europei între secolele XI și XVI, aportul lor la dezvoltarea continentului nostru, la deschiderea drumurilor către lumi necunoscute, capacitatea lor de a-și transfera activitățile dintr-o zonă geografică în alta în funcție de evoluțiile economice, politice și militare. În *Comune*, „*Campagna*” e „*Communitas*” nel medioevo genevese întâlnim o foarte sugestivă paralelă între Genova și Veneția. În timp ce Veneția înseamnă, pe linia tradiției bizantine, preponderența statului, Genova reprezintă exact contrariul. Născută sub forma unei Comune, nu a unui stat permanent și trecând dincolo de indivizi, ci mai degrabă a unui acord temporar pentru protecția intereselor particulare, ea nu va depăși niciodată acest stadiu. Patria genevezului nu este „o mamă și o religie”, ci un fel de asociere în nume colectiv. De la începuturile sale ca republică maritimă Genova este mai mult o asociere mercantilă decât un oraș-stat în adevăratul înțeles al cuvântului. Statul există, dar este dominat și depășit de inițiativa particulară, mai ales în domeniul comercial.

Studiul următor, *L'apogeo della Meloria*, abordează problema relațiilor conflictuale dintre Genova și Pisa în secolul XIII, capacitatea orașului ligur de a rezista și a depăși momentele dificile cu care s-a confruntat de-a lungul istoriei. Problemele de politică internă, legătura dintre acestea și

politica externă, felul în care s-a structurat puterea politică la Genova sunt analizate în studiul *Dal governo dei Due Capitani al Doge perpetuo*.

În fine, ultimele două studii care încheie întreaga lucrare, *Genova e l'Occitania* și *Genova e il regno normanno di Sicilia* se ocupă de câteva aspecte esențiale ale politicii externe genoveze în evul mediu. În primul dintre ele sunt analizate relațiile pe care Genova le-a stabilit cu sudul Franței, relații care vor cunoaște o restrângere treptată, dar permanentă, ajungând, în cele din urmă, să se limiteze la portul Marsilia. În cel de-al doilea este scoasă în evidență importanța raporturilor pe care Genova le-a întreținut cu regatul normand din sudul Italiei, în mod special cu Sicilia, zonă agricolă importantă și rentabilă pentru investitorii genovezi.

Concluzia la care se ajunge după parcurgerea întregii lucrări nu poate fi alta decât aceea că Geo Pitarino, nume de rezonanță în istoriografia italiană și internațională contemporană, pune încă o dată la îndemâna specialiștilor o lucrare de mare valoare științifică, clarifică multe probleme rămase până acum în suspensie și indică, în același timp, apariția altora, precum și a unor noi direcții de cercetare ce vor trebui parcurse în viitor.

Eugen Denize

MURAT YÜKSEL, *Trabzon'da Türk-Islâm eserleri ve kitabeler* (Construcțiile și inscripțiile turco-islamice de la Trabzon), Trabzon Valiliği Yayınları No. 3, Istanbul, 1991, 3 vol.

Accastă lucrare, publicată la Istanbul sub patronajul guvernatorului (*vali*) regiunii Trabzon (Trapezunt) și cu sprijinul primit de la *Türk Dünyası Araştırmaları Vakfı* (Fundația de cercetări privind lumea turcă), conține scurte prezentări ale monumentelor turco-islamice (otomane) din orașul Trabzon construite în intervalul 1461-1923, precum și fotografiile, transcrierea, transliterarea în alfabetul latin și transpunerea în limba turcă modernă ale textelor tuturor inscripțiilor otomane (în număr de 470) din această localitate pontică, pe care autorul le-a putut identifica. Autorul cărții de față (Murat Yüksel, cunoscut epigrafist, paleograf și muzeograf turc) aduce, deci, o nouă contribuție la bogata bibliografie dedicată istoriei Imperiului otoman, epigrafiei, paleografiei și limbii turco-osmane. Monumentele și inscripțiile prezentate în această lucrare, pe lângă faptul că ne îmbogățesc cunoștințele privind istoria orașului Trabzon (Trapezunt) sub stăpânirea otomană, contribuie la mai buna înțelegere a dominației Înaltei Porți asupra bazinului Mării Negre, precum și a raporturilor româno-otomane. De asemenea, cartea aceasta reprezintă un adevărat tratat de epigrafie otomană, fiind foarte utilă și pentru ușurarea descifrării inscripțiilor otomane din alte regiuni ale imperiului (inclusiv Dobrogea).

În total, lucrarea de față conține trei volume. Primul volum începe cu o scurtă *Prezentare* (p. 7) a cărții, semnată de dl. Enver Hızlan, guvernatorul provinciei Trabzon. Urmează o *Prefață* (p. 9-12) semnată de autor, însoțită de o scurtă *Biografie*, cu lista lucrărilor sale (p. 13-14). Paginile 15-48 cuprind o *Introducere* împărțită în două capitole: *Valoarea științifică și artistică a inscripțiilor (otomane)* (p. 15-26) și *Istoria Trabzonului* (p. 27-48). În primul capitol întâlnim, de fapt, un mic manual de epigrafie otomană cu informații privind caligrafia, ortografia, semnele de vocalizare, elementele decorative, conținutul, tipologia, limba și datarea inscripțiilor otomane. Al doilea capitol conține o scurtă istorie a orașului-port Trabzon (Trapezunt) – care a jucat un rol important în întreaga istorie a bazinului Mării Negre – înainte și după cucerirea otomană din anul 1461. Urmează (pe capitole) o scurtă prezentare a monumentelor otomane din Trabzon, împreună cu textele tuturor inscripțiilor (cele încă lizibile pe care autorul le-a putut identifica). Capitolele sunt grupate pe categorii de monumente: *Geamii, medresele și türbe-le (mici mauzolee)* (p. 51-136); *Cișmele*

(p. 137-178); *Hanuri* (p. 181-186); *Băi publice (hamam)* (p. 189-196); *Alte monumente* (p. 199-216). Primul volum se încheie cu un *Indice general* (p. 217-223). El conține, în total, 74 de inscripții otomane.

Volumele al II-lea (179 de inscripții) și al III-lea (217 inscripții) conțin doar textele inscripțiilor de pe pietrele de mormânt otomane identificate de autor în cimitirele orașului Trabzon.

Iată care sunt, după părerea noastră, principalele concluzii care se desprind din analiza acestei lucrări și principalele aspecte în care ea ne oferă știri noi, clarificări sau nuanțări. După ce au cucerit Trapezuntul (1461), otomanii au întreprins în oraș și în împrejurimi, masive colonizări de populație turcă. Au reparat și întărit zidurile de apărare, au construit (alături de locuințe) geamii, medresele (școli religioase islamice, în care se învățau și științe laice), cișmele, hanuri, poduri, băi publice, bazine și alte edificii necesare unei vieți economice, sociale și spirituale cât mai înfloritoare. Cei bogăți și-au construit (pentru odihna veșnică) cavouri asemănătoare unor mici mauzolee (türbe). Orașul a devenit în secolul al XVI-lea reședință de *eyâlet* (sub conducerea unui beilerbei). În exercitarea stăpânirii otomane în bazinul Mării Negre și în spațiul caucazian, precum și în războaiele Înaltei Porți cu Iranul (și, apoi, cu Rusia), orașul și *eyâlet*-ul Trabzon au avut un rol foarte important. De remarcat că o parte importantă din vechea populație greacă a regiunii (și un număr destul de mare de armeni) și-a păstrat identitatea etnică și religioasă și chiar a înflorit economic sub stăpânirea otomană. În anii 1912-1923, grecii din regiune au creat mari probleme autorităților otomane, încercând să întemeieze pe țărmul sudic al Mării Negre un stat grecesc numit *Pontos*. De abia în anii 1922-1923, armata turcă i-a putut învinge definitiv pe rășculați.

Marea majoritate a inscripțiilor publicate în această lucrare sunt inedite. Noutățile aduse de aceste inscripții (majoritatea scrise în turco-osmană, destul de multe în arabă și doar câteva în persană) sunt foarte numeroase. Să menționăm fie și doar faptul că o serie de negustori greci au construit cișmele cu inscripții în limba turco-osmană, dar păstrându-și numele grecesc (a se vedea, la pagina 153 a lucrării, inscripția cișmelei construite la inițiativa și cu banii cărciumarului grec Yorika – probabil Iorgos – în anul 1839). De asemenea, pentru mai ușoara descifrare a inscripțiilor otomane din Dobrogea, cartea de față este deosebit de utilă.

Desigur, lucrarea are și unele minusuri. Ele sunt legate de prezentarea insuficient de amănunțită a organizării administrative, economice și militare otomane în regiunea orașului Trabzon (mai ales pentru secolele XVII-XVIII). În același timp, datele privind caracteristicile epigrafiei otomane s-ar fi convenit, totuși, să fie mai aprofundate și amănunțite.

În concluzie, putem afirma că această carte, cu toate minusurile arătate mai sus, reprezintă o reușită istoriografică incontestabilă, constituind un progres și un important punct de reper în studierea istoriei orașului Trabzon (Trapezunt), precum și a întregului bazin al Mării Negre – cu repercusiuni asupra spațiilor caucazian și românesc – în timpul stăpânirii otomane. De asemenea, lucrarea este un adevărat manual de epigrafie și limbă turco-osmană. Ne considerăm îndreptățiți să așteptăm de la istoricii, epigrafiștii și paleograful turci întocmirea și publicarea unor noi culegeri de inscripții otomane referitoare la spațiul pontic și la alte regiuni care s-au aflat sub controlul Înaltei Porți. Poate că, la rândul lor, turcologii noștri vor reuși să editeze un volum consacrat inscripțiilor otomane din Dobrogea.

Adrian Tertecel

REVISTA REVISTELOR DE ISTORIE

„ANALELE DOBROGEI – 75 DE ANI DE LA APARIȚIA PRIMULUI NUMĂR”,

serie nouă, anul I, nr. 1, Edit. Muntenia, Constanța, 1995, 286 p.

Cu numărul de față, primul al revistei, din noua serie, este reluată activitatea uneia din cele mai prestigioase publicații ale perioadei interbelice. Fondată în 1920, la Constanța, sub egida Societății Culturale Dobrogene, dar sub conducerea efectivă a geografului și etnologului Constantin Brătescu, „Analele Dobrogei” a fost un succesor al eforturilor științifice și culturale ale revistelor „Ovidiu” (apărută la Constanța, sub direcția lui Petru Vulcan, între 1898 și 1910) și „Arhiva Dobrogei” (fondată în 1916 de cunoscutul arheolog și numismat Constantin Moșil). De-a lungul celor 19 ani de existență, revista s-a constituit, prin studiile sale în domeniul istoriei, arheologiei, numismaticii, geografiei, etnografiei ș.a., în una din cele mai importante contribuții în acest gen din România. Datorită vicisitudinilor istorice, mai bine de jumătate de secol, revista a fost redusă la tăcere după ce își câștigase un rol bine definit în contextul culturii românești. La 75 de ani de la tipărirea primului număr, noua serie se dorește a fi, așa cum se arată în *Cuvânt înainte*, continuatoarea valoroaselor tradiții ale publicațiilor de cultură, știință și artă „apărute în spațiul danubiano-pontic, după revenirea Dobrogei în cadrul legitim al statului român”.

Numărul jubiliar cuprinde studii, articole, poezii, proză și note, dedicate în exclusivitate tărâmului dobrogean.

Unul dintre marile merite ale publicației îl constituie includerea unor studii ce realizează o veritabilă sinteză de istorie dobrogeană, din antichitate și până în epoca contemporană, bazată pe cele mai recente investigații științifice.

Primul studiu, aparținând I.P.S. Arhiepiscop Lucian Florea și prof. univ. dr. Adrian Rădulescu, *Monumente creștine și ortodoxe între Dunăre și Mare*, tratează pe larg evoluția creștinismului în Dobrogea, de-a lungul veacurilor, demonstrând, cu înalt profesionalism, pe bază de mărturii arheologice și de documente literare, că populația din acest teritoriu, rezultat al simbiozei geto-daco-romane, s-a născut și a rămas creștină în ciuda tuturor dificultăților pe care le-a întâmpinat la tot pasul. Sunt reiterate unele aspecte mai importante ale unor monumente de larg interes ca și etape ale evoluției creștine, subliniindu-le continuitatea, precum și legătura indisolubilă cu procesul etnogenetic românesc. Este demonstrată, pe baza unor monumente exemplificate global, că tocmai creștinismul este cea mai importantă și mai timpurie credință, specifică populației majoritare străromânești, celelalte fiind de dată mai recentă.

Studiul următor, *Vestigii arheologice pe malul de vest al lacului Siutghiol*, se referă la rezultatele campaniilor de săpături efectuate într-un punct de interes major pentru arheologii constănțeni. Studiul se axează pe prezentarea celui mai important obiectiv descoperit, de cea mai mare însemnătate pentru istoria veche a României, un castru dreptunghiular, pe care autorul, arheologul Mihai Bucovăla, îl datează sigur în secolele IV-VI, cu urme de locuire sporadică la începutul secolului VII d. Chr. Sunt descrise elementele constructive, materialul arheologic și descoperirile din zona extramuros. Se evidențiază unele similitudini, din punct de vedere constructiv, între obiectivul cercetat și altele din Dobrogea, iar în final sunt lansate unele ipoteze privind destinația castrului.

„Revista istorică”, tom VI, nr. 11-12, p. 1011 – 1018, 1995

Tot o temă de arheologie abordează și un alt studiu, *Morminte pictate din Dacia Pontică*. În prima parte, autorii, Virgil Lungu și Constantin Chera, oferă importante date despre mormântul de o valoare cu totul deosebită, o cameră funerară cu dromos, descoperit, în februarie 1988, în aria uneia din necropolele anticului Tomis. Este descrisă pictura în tehnica „a Secco” de pe arcade, pereți și boltă, ce dă o mare valoare artistică mormântului și sunt analizate descoperirile din interiorul cavoului. Mormântul pictat de la Constanța este încadrat la cumpăna a două perioade distincte, romană și romano-bizantină, la hotarul dintre păgânism și creștinism. În partea a doua, este înfățișat mormântul pictat de la Axiopolis, de la sfârșitul secolului VI și începutul secolului VII d. Chr., cel mai târziu mormânt creștin de acest gen din Scythia Minor.

Studiul conf. univ. dr. Panait I. Panait, *Caracterul fundamental al culturii vechi românești pe teritoriul dintre Dunăre și Mare*, reiterează, pentru început, faptul că, pentru Dobrogea, lumea geto-dacă a recepționat influențe dintre care acelea romane s-au dovedit cele mai trainice, obținându-se, prin asimilare, trăsăturile definitorii ale culturii românești. Un loc aparte este destinat infirmării părerilor unor istorici care exagerează caracterul nimicitor al migrațiilor din secolul al IV-lea până în secolele XII-XIII, cel puțin pentru Dobrogea, sau care afirmă inexistența procesului de romanizare în acest teritoriu. Cu rigoarea științifică necesară abordării unei atari teme, autorul studiului aduce, în acest sens, argumente incontestabile: imposibilitatea existenței unei populații getice în secolul VII d. Chr.; consolidarea simbiozei daco-romane înainte de momentul venirii cetelor lui Asparuch; asimilarea, în secolele VII-X, a resturilor populației slave rămase la nord de fluviu de către autohtonii majoritari; topirea influențelor slave și turcice în limba română, devenită păstrătorul romanității la Dunărea de Jos prin masa vorbitorilor ei. Acordând un spațiu amplu analizei hărții arheologice a județelor Tulcea și Constanța (secolele VII-XI), surselor lingvistice, cronicilor și altor scrieri, toponimelor, precum și izvoarelor numismatice, studiul demonstrează temeinic că matricea fundamentală care pornește din substratul geto-roman este civilizația românească la care se alătură componente complementare, unele vremelnice, altele de mai lungă durată.

Un alt studiu, *Unele aspecte ale problemei mișcării naționale românești până la 1878*, este semnat de conf. univ. dr. Gheorghe Dumitrașcu. Arătând că, în ultima instanță, românii din Dobrogea nu erau o masă pasivă asupra căreia acționau factori politici responsabili de la București și din Imperiul otoman, cel de-al treilea studiu dedicat de autor acestei teme, publică o listă ce cuprinde peste 160 de lideri aflați în lupta pentru afirmarea românilor din Dobrogea, pentru reunirea acestui pământ cu patria-mamă. Pe baza investigării științifice a unor variate fonduri de arhivă, sunt evidențiate cu claritate numele liderilor formali – aleși de români în diferite eforturi, comunități, instituții realizate pe teme naționale și reale – recunoscuți de autorități în diverse pricini: negustori, proprietari, ciorbăgii, argumentându-se astfel prezența majoră a românilor din Dobrogea.

Studiul prof. univ. dr. Ion Bitoleanu, *Dobrogea în conștiința dreptului istoric*, debutează cu analiza unor lucrări recente ale istoriografiei bulgare, care contestă legitimitatea actului din 1878. Autorul arată lipsa de temei a acestora, eludarea adevărului istoric și substratul lor revizionist. Este argumentată, în continuare, existența la români a conștiinței dreptului lor asupra Dobrogei. Pornind de la documentele și publicațiile vremii, este demonstrat faptul că, în perioada luptei unioniste, Dobrogea a intrat în planurile reconstrucției de stat românești. Totodată, este explicată atitudinea reținută a oamenilor politici români în abordarea problemei dobrogene în cursul tratatelor de pace din 1878. În final, se fac trimiteri la lucrări ale istoriografiei noastre care demonstrează opțiunea clară, în 1878, a populației din Dobrogea, pentru statul român, european și tolerant.

În *Stampe euxine în relatări de călătorie*, Constantin Cioroiu apelează la unul din izvoarele importante pentru reconstituirea istoriei tărâmului dintre Dunăre și Mare – consemnările peregrinilor. Scriitori sau făcând literatură fără să știe, ei au lăsat însemnări pe care descoperirile arheologice și hrisoavele nu le cuprind. Pentru început, sunt relevate consemnări ale scriitorilor antici de la Herodot până la Zosimos. O mare atenție este acordată relatărilor unor călători din perioada medievală,

precum Wilhelm de Rubruquis, Evlyia Celebi ș.a.. În partea finală, pe un spațiu larg, studiul cuprinde însemnările călătorilor din secolul al XIX-lea, foarte numeroși, străini sau români.

Publicația include, de asemenea, studii ce fac referiri la teme diverse: folclorul, rezervațiile științifice ale Dobrogei, ecosistemele din Marea Neagră ș.a.

În paginile revistei, sunt cuprinse articole ce evocă numele și activitatea unor personalități ale vieții culturale, științifice și artistice, din secolul trecut sau din perioada interbelică, fondatori sau colaboratori ai revistelor dobrogene, localnici sau strâns legați afectiv de existența spațiului dintre Dunăre și Mare. În acest context se înscriu materialele semnate de prof. univ. dr. Adrian Rădulescu despre Ioan Micu și conf. univ. dr. Puiu Enache despre Constantin Brătescu. Sunt relevate, totodată, contribuțiile lui Petru Vulcan, Ioan și Vasile I. Cotovu, Constantin Moisil, Anghel Saligny, Hortensia Papadat-Bengescu ș.a.

Printr-o serie de articole este reliefată evoluția, de la începuturi și până astăzi, a unor instituții care dau bază solidă și diversificată activității culturale din Dobrogea.

Sunt inserate, în numărul aniversar, momente ale colaborării lui Petru Vulcan, Tudor Argezei, Liviu Rebreanu, T. Teodorescu-Braniște la revistele constănțene. Se regăsesc, în același timp, fragmente din creația literară a unora dintre cei mai reprezentativi poeți și scriitori constănțeni contemporani.

Revista se deschide cu *Sumarul* și un *Cuvânt înainte* și se încheie cu câteva note bibliografice, pe marginea unor cărți și reviste recent apărute.

Reluarea apariției „Analelor Dobrogei” nu poate fi decât binevenită. Țintind să devină o publicație de nivel național, revista se dovedește a fi o întreprindere necesară în efortul de a oferi publicului larg, modalitatea cunoașterii aprofundate a trecutului istoric, a problemelor economice, demografice, ecologice, culturale, cu care ne confruntăm în zilele noastre și, totodată, a stadiului creației cultural-științifice privind Dobrogea.

Daniel Flaut

„IL MAR NERO”, 1994, nr. 1, 290 p.

Primul număr al revistei de arheologie și istorie „Il Mar Nero” a văzut lumina tiparului la Roma, în noiembrie 1994. Redactorii șefi ai acestei noi reviste (conținând materiale publicate în limbile engleză, franceză, italiană și germană) sunt cunoscuții istorici români Petre Alexandrescu și Șerban Papacostea. Revista este fructul colaborării dintre Institutul de arheologie și Institutul de istorie „Nicolae Iorga” din București și o serie de instituții de același profil din Italia (Roma) și Franța (Paris). Alături de istoricii români, A. Avram, V. Ciocâltan, M. Udrescu, P. Diaconu, O. Iliescu, V. Iliescu (Aachen) și P. Ș. Năsturel (Paris), din colegiul de redacție al revistei „Il Mar Nero” mai fac parte numeroși specialiști străini în istoria bazinului Mării Negre, ale căror nume sunt demult cunoscute pe plan internațional: M. Balard (Sucy-en-Brie), L. Bianchi (Roma), Sir J. Boardman (Oxford), A. A. M. Bryer (Birmingham), F. Coarelle (Perugia), R. Etienne (Lyon-Atena), E. Greco (Napoli), H. Inalcık (Ankara), S. P. Karpov (Moscova), G. Kossack (Riedering), O. Lordkipanidze (Tbilisi), A. La Regina (Roma), M. Luni (Urbino), L. Marangou (Ioannina), J. P. Morel (Aix-en-Provence), M. Özdoğan (Istanbul), G. Pistarino (Genova), W. Schuler (Konstanz), B. Terzan (Ljubljana-Berlin), P. P. Tolocko (Kiev), J. Touratsoglou (Atena), G. Veinstein (Paris), + V. Velkov (Sofia), M. Verzar-Bass (Trieste) și Ju. G. Vinogradov (Moscova).

După cum se arată în *Prefață* (p. 7) semnată de Petre Alexandrescu și Șerban Papacostea, acum, după dispariția „cortinei de fier” și odată cu creșterea deosebită a interesului internațional pentru bazinul Mării Negre, revista „Il Mar Nero” își propune să reia și să consolideze tradiția

românească și străină a cercetărilor de istorie și civilizație pontică, al căror adevărat părinte a fost marele istoric român Gheorghe I. Brătianu (1898-1953). De asemenea, revista (care acoperă un foarte mare interval de timp, din preistorie până în epoca otomană) dorește să fie un instrument de colaborare între istoricii est-europeni și cei vest-europeni și să devină, totodată, nucleul în jurul căruia să se constituie un important organism internațional de studii pontice. Menționăm aici faptul că în România există deja câteva nuclee de studii pontice (dintre care unul funcționează în cadrul Institutului de istorie „N. Iorga”, sub conducerea domnului prof. dr. Șerban Papacostea).

După *Prefață*, urmează un studiu al istoricului francez Michel Balard intitulat *Georges I. Brătianu, historien de la Mer Noire* (p. 9-15).

Celelalte studii și articole din acest prim număr al revistei „Il Mar Nero” sunt împărțite în trei mari rubrici: *Migratorii și Marea Neagră; Coloniile grecești; Marea Neagră geneveză*.

Prima rubrică este alcătuită din următoarele contribuții: G. Kossack (Riedering), *Neufunde aus dem Novocerkasser Formenkreis und ihre Bedeutung für die Geschichte steppenbezogener Reitervölker der späten Bronzezeit* (p. 19-54); V. Yu. Murzin, S. A. Skory (Kiev), *An essay of Scythian History* (p. 55-98); A. V. Simonenko (Kiev), *The problem of the Sarmatian penetration in the North Pontic area according to archaeological data* (p. 99-134).

În rubrica intitulată *Coloniile grecești* sunt incluse patru studii: M. Alexandrescu Vianu (București), *Trois statuettes archaïques syro-phéniciennes à Histria* (p. 137-144); R. Baladié (Bourgl-la-Reine), *Le sel dans l'antiquité sur la côte Nord de la Mer Noire à propos d'un passage des „Histoires” d'Hérodote et à la lumière des voyageurs de l'époque moderne* (p. 145-166); A. Avram (București), *Zur Verfassung von Kallatis in hellenistischer Zeit* (p. 167-177); P. Alexandrescu (București), *La destruction d'Istros par les Gètes. I. Dossier archéologique* (p. 179-214).

Rubrica purtând titlul *Marea Neagră geneveză* este compusă, la rândul său, din patru contribuții: G. Pitarino (Genova), *Presenze abkhaze nel mondo medievale genovese* (p. 217-227); O. Iliescu (București), *Nouvelles contributions à la géographie historique de la Mer Noire* (p. 229-259); V. Ciocâltan (București), *Reichspolitik und Handel. Die tatarisch-genuesischen Verträge von 1380-1387* (p. 261-278); Ș. Papacostea (București), *Une révolte antigénoise en Mer Noire et la riposte de Gênes (1433-1434)* (p. 279-290).

În încheierea acestor prezentări, dorim mult succes valoroasei reviste „Il Mar Nero” și ne exprimăm speranța că numerele viitoare ale acesteia vor cuprinde și contribuții la studiul perioadei otomane din istoria Mării Negre (1484-1774), care, din păcate, a rămas puțin cunoscută până în prezent.

Adrian Tertecel

„DIX-HUITIÈME SIÈCLE”, 1993, nr. 25, *L'EUROPE DES LUMIÈRES*, 662 p.;
1994, nr. 26, *ECONOMIE ET POLITIQUE*, 701 p.

Recent, Societatea Franceză de Studii asupra secolului al XVIII-lea, cu largă extensiune internațională (între membrii ei figurează și cercetători români) și-a sărbătorit cea de a 30-a aniversare a existenței sale. Moment festiv marcat în Buletinul său informativ pe luna octombrie 1994 printr-un grupaj de articole care, sub titlul „La Société a trente ans”, încearcă un bilanț comemorativ semnat de nume de autoritate în domeniu, foști întemeietori sau conducători ai ei: René Pomeau de la Institutul Franței, Paul Vernière, Jean Ehrard și Jean Sgard. În tot acest răstimp, Societatea a adus o contribuție majoră la dezvoltarea investigației științifice asupra iluminismului francez și european reunind în rândurile sale sau în jurul său, așa cum prevăzuse actul fondator din iunie 1964, alături de specialiști

în domeniul limbii și literaturii, „istorici ai secolului al XVIII-lea politic, economic, social, istoricii artei, dreptului, filosofiei, științelor și tehnicilor”.

Ultimele două numere speciale din principala publicație a Societății, revista „Dix-Huitième Siècle”, care se bucură sub conducerea lui Roland Desné de un binemeritat prestigiu, ilustrează clocvent această orientare pluridisciplinară, pe baze raționaliste și comparatiste.

Firește, iluminismul european nu mai e de mult o necunoscută. Dacă din deceniul '30 „Luminile cunoscuseră o eră de discreditare” sub influența iraționalismului atunci la modă, cum observa René Pomeau, „la răscrucea veacului starea dominantă de spirit se schimbase cu totul”. Au luat ființă, în ultima jumătate de secol, numeroase cercuri de studii și societăți științifice de specialitate, printre care Societatea internațională de studii asupra secolului al XVIII-lea, condusă inițial de Theodor Besterman, cunoscutul editor al corespondenței lui Voltaire. S-au organizat reuniuni științifice din cele mai diverse, atât în Europa, cât și pe alte continente, printre care opt Congrese internaționale ale Luminilor (următorul a avut loc în vara anului 1995, în Germania, la Münster). S-au publicat mai ales nenumărate contribuții mai mari sau mai mici, asupra unor momente, aspecte, personalități reprezentative, dar și asupra iluminismului în ansamblu.

Cu toate acestea, o nouă reevaluare, chiar și fără pretenția de a trece în revistă toate aspectele definitorii pentru mentalitatea europeană a epocii sau de a defini tipul ideal al acesteia, se impunea în momentul în care la ordinea zilei se află integrarea europeană. Fiindcă, așa cum subliniază Claude Michaud în finalul prezentării sale introductive, „on ne sait bien ou on va, que si l'on sait d'où on vient”.

În acest spirit, gândirea politică a epocii e discutată în două interesante articole: *Abatele de Saint-Pierre, Rousseau și Europa*, de Jean Louis Lecercle și *Republica democratică europeană, vis al revoluționarilor germani*, de Marita Giili.

Dacă prin *Proiectul pentru pacea perpetuă a Europei*, popularizat de Jean Jacques Rousseau, abatele s-a afirmat ca „profet al păcii”, autorul *Contractului social* a fost un „profet al libertății”. Dar în vreme ce cel dintâi vedea utopic posibilitatea păcii generale cu păstrarea structurilor socio-politice existente în secolul al XVIII-lea și se adresa despotismului sau absolutismului luminat al principilor, cel de al doilea considera pacea imposibilă fără libertatea popoarelor. Care era de temut că nu se va putea instaura fără violente răsturnări revoluționare. Ceea ce s-a întâmplat în 1789. Luciditatea și modernitatea superioară a lui Rousseau e evidentă . . .

Libertatea și pacea au constituit și idealul revoluționarilor germani de la sfârșitul secolului, care preconizau o republică democratică la nivelul Europei, cu preponderență franceză, înainte ca tendințele expansioniste ale „marii națiuni” să provoace spiritul național și patriotic german reînviat.

O misiune dificilă, într-un fel ingrată, dusă numai parțial la bun sfârșit, a revenit autorului studiului menit să precizeze *Limitele orientale ale spațiului european* (Patrick Jager). Dacă, precum se știe, delimitarea continentului spre vest, sud-vest sau nord-vest are aproximativ aceeași formă și azi, aceea a răsăritului său a evoluat de la Volga (Montesquieu) la Urali. Extindere manifestată și în sud-est, știut fiind că la sfârșitul secolului al XVIII-lea mulți plasau Grecia în Asia (abatele Delaporte). „Un caz particular interesant” și semnificativ îl reprezintă pentru autor Principatele Române. Activitatea unor domni ca Dimitrie Cantemir sau Constantin Mavrocordat și audiența lor occidentală par să indice o anume europeanizare. Dar nu trebuie uitată înrudirea tradițional orientală a culturilor sud-est europene. De aceea „principii Români” nu aparțin Europei și orice apropiere de occident e „spoială”. Într-un moment în care definirea continentului „ca spațiu religios e muribundă”, „opозиția cardinală orient/occident nu e decât relativă” iar „în studierea obiceiurilor, moravurilor și guvernelor”, facilitată de înmulțirea relatărilor de călătorie, se impune din nou „opозиția antică barbarie/civilizație”. De fapt zona care „cuprinde arhipieleagul, Principatele fanariote și o parte a Rusiei” ar fi fost un fel de țară a nimănui, „o no man's Land” care în cele din urmă pare să posede o identitate culturală proprie, nici europeană, nici orientală. Zonă de frontieră cu extensiune variabilă

pe care Europa va căuta să o anexeze în evoluția sa ulterioară. Concluzie care-și are obârșia într-o observație a lui Voltaire, dar care tinde eronat spre excluderea noastră până în secolul al XIX-lea din perimetrul Europei iluministe.

Cea mai mare parte dintre contribuții privește aspecte de cultură și civilizație, cu accent asupra comunicării intelectuale: *Europa academiilor* (James E. Mc Clellan); *Europa spiritului sau Royal Society din Londra*, văzută ca republică a literelor și oază a toleranței (Georges Lamoine); *Cosmopolitismul vienez*, placă turmantă central-europeană (Françoise Knopper); *Traducere și editare în epoca Luminilor* (Jeffrey Freedman); *Romantismul european în secolul al XVIII-lea și statistica bibliografică*, tentativă de aplicare a metodei cantitative pentru a concluziona asupra unor practici comune și perspective generalizante (Angus Martin); *Tipuri naționale europene în operele de ficțiune franceze, 1750-1789* (Isabel Ferrero și Lydia Vasquez); *Europa teatrului* (Martine de Rougemont); *Virtuozul internațional, o creație a secolului al XVIII-lea* (Silvette Millot).

Un alt grupaj de articole pune în lumină „oameni europeni” reprezentativi ai epocii. De la portretul făcut de savantul belgian Roland Mortier lui *Charles Joseph de Ligne*, scriitor diletant și prinț european, la investigații asupra bibliotecii marelui general austriac Eugeniu de Savoia (Kalmár János), rediscutarea impresiilor și contactelor celebrului aventurier Casanova, „cetățean al lumii”, de-a lungul Europei (Marie-France Luna) sau punerea în valoare a experienței europene și orientării iluministe a ultimului rege al Poloniei, Stanislas August Poniatowski (Zdislaw Libera).

Dacă iluminismul propulsează ideea de contract politic sau social, nu se poate vorbi în aceeași epocă de un contract între politic și filozofic? Ambiguitatea acestuia din urmă, considerată tipică pentru relațiile din secolul XVIII-lea, face obiectul articolului sugestiv intitulat *Miza europeană a discursului flateriei*. Autorul pleacă de la comentarea corespondenței dintre regele Gustav III al Suediei și ambasadorul său la Paris din anii 1766-1783, contele de Creutz, prezentat ca un mare european, prieten și confident al unor mari iluminiști francezi, dar și un diplomat abil.

Dedicat raporturilor dintre economie și politică, la trei secole de la nașterea lui François Quesnay, nr. 26 al revistei „Dix-huitième siècle” se deschide cu o prezentare introductivă semnată de Gérard de Klotz și Catherine Larrère care conchid definitiv: „Il faut construire politiquement la liberté. Décidément, économie et politique sont des termes indissociables”.

Ca un omagiu adus importantului aport al gândirii iluministe franceze la dezvoltarea economiei politice ca știință, grupajul debutează cu studiul „*French connection*”. *Influențe franceze asupra economiei politice britanice*, semnat de Peter Groenewegen de la Universitatea din Sydney. O privire teoretică asupra progreselor disciplinei în secolul al XVIII-lea propune Robert F. Herbert de la Auburn University în *Fundamente și dezvoltări ale economiei publice*. Trăim o epocă a cuantificării și statisticilor de tot felul, care-și găsește precursori în secolul Luminilor. O demonstrează și studiul special *Figuri ale gândirii cantitative franceze* care propune ca reprezentativi pe Boiguillebert, Vauban, Quesnay și Lavoisier (Gérard Klotz).

O problemă în legătură cu care gândirea epocii aducea o nouă preocupare și care-și păstrează și azi acuitatea în căutarea unei soluții noi, superioare, este aceea demografică și în special a raporturilor populației cu economia. Studiul *Malthus înainte de Malthus* descoperă și analizează „concepte și comportamente premalthusiene în Franța vechiului regim” (Jacqueline Hecht).

Dezbaterea în jurul definirii și utilității sau inutilității nocive a luxului, în funcție de diverse orientări morale, economice sau politice reprezentate ca precursori ale construirii unei gândiri asupra producției și consumului pe baze științifice, e evocată într-un pertinent articol al lui Pierre Rétat, președintele Societății franceze de studii asupra secolului al XVIII-lea. Atenția recentă a economiștilor față de frecvența practicilor frauduloase definite ca „oportunism” în raport cu principiul transparenței pieței își găsește un corespondent în preocuparea teoretică pentru descoperirea *Oportunismului în secolul Luminilor* (Philippe Fontaine). Un element constitutiv al economiei politice ca „disciplină presupus autonomă de cunoaștere” l-a reprezentat și „inventarea”, în legătură cu originea monedei în economia de schimb, a *Fabulei trocului* (Jean Michel Servet).

Orientarea fiziocrată se bucură de un grupaj special incluzând articolele: *Malebranche revizitat. Economia naturală la fiziocrați* (Catherine Larrère); „*Ephemerides du citoyen*”, instrument periodic în serviciul ordinii naturale, 1765-1772 (Pierre Henri Goutte); *Louis Sébastien Mercier, lector și propagator de economie politică* (Marcel Dorigny).

Două din polemicile de răsunet ale epocii își găsesc expresia în articolele: *Oamenii de litere, bancherul și opinia publică. Diderot și polemica asupra companiei Indiilor* (Georges Dulac); *Libertatea comerțului: Piața grânelor* (Philippe Steiner).

Fiecare dintre cele două numere de care ne ocupăm din revista „Dix-huitième Siècle” cuprinde grupate tradițional sub titlul general „Mélanges” manuscrise și corespondențe inedite, studii sau articole documentare diverse și mai ales un bogat florilegiu informativ de note de lectură.

Unele dintre aceste studii s-ar fi putut integra, după părerea noastră, în grupajul care dă și titlul volumului respectiv. Ca de pildă *Istoria în proiectele educative franceze din Secolul Luminilor* (Paul Gerbod) sau *Condorcet și Montesquieu. Conflictul ideologic între doi teoreticieni raționaliști* (Robert Niklaus), din nr. 25 și *Liberalism, corporatism și decăderea din noblețe. În legătură cu edictele asupra comerțului din 1701 și 1765* (Christian Cheminade), din nr. 26.

Alături de acestea se rețin contribuții istorice cu caracter general sau tratând domenii speciale ca istoria ideilor, literatură și artă.

Spațiul nu ne permite decât să cităm câteva titluri semnificative.

Din nr. 25: *Imaginea lui Cromwell în Revoluția Franceză* (Roger Barny); apoi două studii privind istoria presi de limbă franceză: *Gazetarii din Olanda și puterile politice. O colaborare dificilă* (Pierre Rétat) și *Foiletonul în presa franceză, 1790 – începutul secolului al XIX-lea* (Ingemar Oscarsson); un articol (Gerhardt Stenger) și o notă (Yves Bénot) având ca obiect aspecte puțin cunoscute din opera și editarea lui Diderot în secolul al XVIII-lea, un altul despre *Extrasele de lectură ale lui Montesquieu* (Louis Desgrades). O lectură incitantă reprezintă articolele *Din Auvergne la Odesa. Destinul lui Jeudi-Dugour, 1766-1840*, devenit De Gourouff și rector al Universității din Petersburg (Lucette Perol); *Despre o afacere tenebroasă: încarcerarea abatelui de Prades la Magdeburg* din ordinul stăpânului său, regele Frederic II, pentru spionaj (J. F. Combes-Malavialle); *Deleyre de la Histoire des voyages, t. XIX la histoire de Deux Indes* a abatelui Raynal, colaborări de tinerete ale viitorului membru al Convenției Naționale (Yves Bénot).

Din nr. 26 semnalăm studiile și articolele: „*Cine poate defini femeile?*”. *Idea despre „natura feminină” în Secolul Luminilor* (Lieselotte Steinbrügge); *Constituirea unei culegeri de texte clandestine la mijlocul secolului al XVIII-lea* (J. L. Quantin); *Predica oficială în a doua jumătate a secolului* (J. M. Marconot); o încercare de explicare a orientării împotriva comerțului liber din *Dialogues sur les grains* de Galiani, 1770, prin exemplul negativ englez suprapus peste situația explozivă din Franța (Gianluigi Goggi); *Ludovic al XVI-lea muștrat de strămoșii săi la 1790*, în suita de texte și desene regaliste *Les entretiens des Bourbons*, pentru slăbiciunile guvernării sale (Annie Duprat). Lui Jean Jacques Rousseau i se dedică două articole: *Rousseau zeflemist? Tentativă de explicare a uneia din operele sale de tinerete, Le persifleur* (E. Bourguinat) și *Eșecul Contractului social, în legătură cu o critică recentă a teoriei lui Rousseau* întreprinsă de Tito Magri, ultimul său comentator italian (Lelia Pezzillo). La un studiu despre problema geniului la Diderot, în lumina concepției sale estetice și de filozofie a istoriei (E. Martin-Haag) se adaugă un altul despre *Raynal, romancier și om politic* (Muriel Brot).

Răsăritul Europei e reprezentat printr-un articol privind *Importanța „Extraselor” în difuzarea Luminilor franceze în Ungaria* (Olga Penke) și *Gândirea Ideologilor în Grecia* (Roxana Arghirovulos). Ele depășesc secolul al XVIII-lea ca și articolul *Chateaubriand și despotismul oriental* (J. C. Berchet).

În domeniul artelor se înscriu articolele *Philippe Chéry, primul ilustrator al lui Sade* (F. Champarnaud) și *Eclipsa muzicii baroce la începutul secolului al XIX-lea* (B. Cannone).

Dintre textele inedite publicate în cele două numere de care ne ocupăm, amintim proverbul dramatic *L'Aveugle*, scris pentru teatrul de societate de J. Potocki și prezentat de Dominique Triaire de la Centrul de civilizație franceză al Universității din Varșovia; pagini din corespondența aceluiași consilier al țarului Alexandru I în legătură cu ambasada rusă în China din 1806-1810, prezentate de A. Stroeve și de D. Triaire; precum și scrisori ieșite de sub pana lui Crebillon fiul, D'Alembert, Montesquieu sau Bernandin de Saint Pierre. Două scrisori ale literatului german F. M. Grimm, aflat în serviciul Curții Ecaterinei a II-a, oferă informații în legătură cu două puncte obscure din biografia lui Denis Diderot.

Ultimele două numere din revista franceză „Dix-huitième Siècle” demonstrează o dată mai mult vitalitatea unei publicații care atrage și azi, după un sfert de veac de apariție, prin prospețime și varietatea conținutului, păstrând aceeași alasă ținută științifică, la care contribuie și forma grafică elegantă, asigurată azi de editura pariziană Presses Universitaires de France. Fiecare masiv volum apărut poate face față cu cinste exigențelor progresului cercetării, înscriindu-se printre cărțile indispensabile celor interesați de rememorarea fenomenului iluminist și de epoca sa. Pe când o colaborare mai eficientă a cercetătorilor români?

Nicolae Liu

„REVISTA ISTORICĂ” publică în prima parte studii, note și comunicări originale, de nivel științific superior, în domeniul istoriei vechi, medii, moderne și contemporane a României și universale. În partea a doua a revistei, de informare științifică, sumarul este completat cu rubricile: Surse inedite, Probleme ale istoriografiei contemporane, Opinii, Viața științifică, Recenzii, Note, Buletin bibliografic, Revista revistelor în care se publică materiale privitoare la manifestări științifice din țară și străinătate și sunt prezentate cele mai recente lucrări și reviste de specialitate apărute în țară și peste hotare.

NOTĂ CĂTRE AUTORI

Autorii sunt rugați să trimită studiile, notele și comunicările, precum și materialele ce se încadrează în celelalte rubrici, dactilografiate la două rânduri, trimiterile intrapaginate fiind numerotate în continuare. De asemenea, documentele vor fi dactilografiate, iar pentru cele în limbi străine se va anexa traducerea. Ilustrațiile vor fi plasate la sfârșitul textului. Rezumatele vor fi traduse de autori în limbi de circulație internațională. Responsabilitatea asupra conținutului materialelor revine în exclusivitate autorilor. Manuscrisele nepublicate nu se restituie. Corespondența privind manuscrisele, schimbul de publicații se va trimite pe adresa redacției, B-dul Aviatorilor nr. 1, București – 71247.

REVISTE PUBLICATE ÎN EDITURA ACADEMIEI ROMÂNE

REVISTA ISTORICĂ
REVUE ROUMAINE D'HISTOIRE
REVUE DES ÉTUDES SUD-EST EUROPÉENNES. Mentalités – Civilisations
THRACO-DACICA
DACIA – REVUE D'ARCHÉOLOGIE ET D'HISTOIRE ANCIENNE
NOUVELLE SÉRIE
STUDII ȘI CERCETĂRI DE ISTORIE VECHIE ȘI ARHEOLOGIE
MATERIALE ȘI CERCETĂRI ARHEOLOGICE
BULETINUL SOCIETĂȚII NUMISMATICE ROMÂNE
ARHEOLOGIA MOLDOVEI
ARHIVELE OLTENIEI
EPHEMERIS NAPOCENSIS
ARS TRANSILVANIAE
ANUARUL INSTITUTULUI DE ISTORIE, CLUJ-NAPOCA
ANUARUL INSTITUTULUI DE ISTORIE „A. D. XENOPOL”, IAȘI
STUDII ȘI MATERIALE DE ISTORIE MEDIE
STUDII ȘI MATERIALE DE ISTORIE MODERNĂ

DIN SUMARUL NUMERELOR VIITOARE

Ostatecii în relațiile daco-romane.

Spaime milenariste și cruciada în evul mediu.

Conquista și reconquista peruană.

Țările române și Marea Neagră în a doua jumătate a secolului al XVI-lea.

Imperiul spaniol – etapele destrămării sale.

Viața românilor între eros și thanatos.

Cronologiile domnilor din Țara Românească și Moldova.

Armata otomană la începutul secolului al XVIII-lea.

Acte domnești privind mănăstirile închinete.

Situația economică și socială în Țara Românească în prima jumătate a secolului al XVIII-lea.

Rivalitatea colonială și maritimă anglo-franceză (1715-1763).

Rapoarte diplomatice americane (1806-1829).

Aspecte ale istoriei militare a poporului român în revoluția de la 1848.

Independența României și Italia.

Oamenii de știință și viața politică a României.

Condica sfintei mănăstiri Călușul.

Tratatele de pace în perioada primei conflagrații mondiale.

Cooperarea românească interbelică între deziderat și realitate.

I. C. Filitti: Pagini de jurnal.

Italia și primul război mondial.

Mișcarea legionară și extrema dreaptă europeană (1927-1933).

Poziția statelor europene față de războiul italo-etioopian văzută de diplomația S.U.A.

Lucian Blaga – diplomat.

De la războiul preventiv la tratatul de neagresiune.

O alternativă de colaborare în interiorul Axei (1941-1944).

Toponimie și demografie istorică.

Calculatorul și metoda cantitativă în cercetarea istoriei.

O nouă direcție de cercetare: băncile de date istorice.

ISSN 1018 – 0443

43 356

Lei 2 000